

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

ACADEMIEJAAR 2006-2007

**Herbergen en brandwijnhuizen in het graafschap
Vlaanderen in de tweede helft van de achttiende eeuw.**

Scriptie voorgedragen tot het bekomen van de graad van:
Licentiaat in de Geschiedenis.

Peter Vanhee

Onder leiding van

Thijs Lambrecht (promotor)

Woord vooraf:

Een verhandeling schrijven over het herbergleven was een passend sluitstuk op de studententijd. In tegenstelling echter tot de cafébezoekjes uit mijn studententijd was het schrijven van deze licentiaatsverhandeling een zwaar werk.

Ik dank dan ook de mensen die mij hielpen dit werk lichter te maken.

In de eerste plaats mijn ouders, die vaak ondanks alles, geduldig gebleven zijn. Mijn dank gaat ook uit naar mijn promotor, Thijs Lambrecht, voor het aanreiken van dit boeiende onderwerp.

Verder wil ik ook nog in bijzonder mijn vriendin bedanken, die altijd voor mij klaar stond en een enorme steun was bij het schrijven van deze verhandeling.

Ten slotte betuig ik mijn erkentelijkheid aan mijn vrienden, broers en zus, voor het geloof in mijn kunnen en onnoembaar veel andere redenen.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	1
Bronnen en literatuur.....	3
Inleiding.....	7

Deel 1: Vier aspecten van het herbergleven in het graafschap Vlaanderen

1. De functies van de herberg.....	13
1.1. Bestuurlijke en administratieve functie.....	13
1.2. Economische functie.....	16
1.2.1 De herberg als rustplaats voor handelaars, voerlieden en paarden.....	17
1.2.2 De herberg als opslagplaats van goederen.....	19
1.2.3 De transacties in de herberg.....	20
1.2.4 Herberg/brouwerij.....	24
1.3. Sociale en culturele functie.....	25
1.3.1 Gilden in de herberg.....	26
1.3.2 De herberg als nieuwscentrum.....	28
1.3.3 De herberg als cultureel centrum.....	30
1.3.4 De herberg als ontspanningscentrum.....	32
2. Het cliënteel en de herbergier.....	35
2.1 Cliënteel.....	35
2.1.1 Edelen en gezagdragers.....	36
2.1.2 Reizigers en vreemdelingen.....	36
2.1.3 Dorpsbewoners en parochianen.....	39
2.2 De herbergier.....	42
3. Drank en interieur.....	50
3.1 Dranken.....	50
3.2 Interieur van de herberg.....	54
4. Herbergnamen.....	58
4.1 Uithangborden.....	58
4.2 Naamgeving.....	60

Deel 2: Houding van de overheid ten opzichte van de drankhuizen

1. Belangrijkste repressieve ordonnanties.....	68
2. Opvolging, uitwerking en resultaten van het plakkaat van 1779.....	69
2.1 Afkondiging en verspreiding van de ordonnantie.....	69
2.2 Opvolging, reacties en problemen.....	71
2.3 Waarom moeten drankhuizen verdwijnen: redenen en argumentaties van de lokale besturen.....	84
2.4 Uitzonderingen.....	93
2.5 Resultaten en besluit.....	96

3. Algemene wetgeving met betrekking tot herbergen	99
3.1 Aanvraag tot het houden van een herberg	99
3.2 Reglementen rond aankoop en verkoop van dranken	106
3.3 Reglementen rond het ontspanningsleven in de herberg	107
3.4 Reglementen rond het cliënteel van de herberg	109
4. Besluit.....	111
Algemeen besluit.....	112
Bijlage 1	I
Bijlage 2	XIII

Bronnen en literatuur

A. Bronnen in handschrift.

Gent, Rijksarchief. (RAG)

Raad van Vlaanderen

32172, 32173, 32174, 32175

B. Gedrukte bronnen.

ARICKX, V., Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779, *De Leiegouw*, Vol. 7., n. 1, Kortrijk, 1965, pp. 19-30.

C. Literatuur.

AERTS, E., *De bibliografie van de Zuidnederlandse biernijverheid tot omstreeks 1800. Een aanvulling., Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, XXXVII, 1983, p. 5-12.*

ARICKX, V., Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779., *De Leiegouw*, Vol. 7, n.1, Kortrijk, 1965, pp. 5-30.

BAILLIEUL, B., *De Vier Gentse Hoofdgilden. Sint-Joris, Sint-Sebastiaan, Sint-Antonius en Sint-Michiel., Gent, 1994, p. 120.*

BRUNEEL, N., *Oude herbergen te Kuurne*, Kuurne, 1996.

CLARK, P., *The English Ale-house. A social history, 1200-1830.*, London, 1983, p. 353.

COSEMANS, A., Alcoholisme en drankbestrijding in vroegere eeuwen., Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis., X, 1956, p. 81-127.

DE BRUYNE, B., De herberg in het Land van Waas : bijdrage tot de studie van het herbergwezen op het platteland tijdens de 17^e en 18^e eeuw., Gent, 1987, 301 p.

DEGLAS, C., De smaak van Belgisch bier, Braine d'Alleud, 1996.

DESTANBERG, D., De Gentsche herbergen en hunne uithangborden., Gent, 1905.

DE SMET, E., De belastingen op de dranken te Eeklo in de 16^e en 17^e eeuw., Appeltjes van het Meetjesland, XXIX, 1978, p. 154-218.

DE WITTE, A., Herbergperikel of brigandage te Beveren (1799)., Het Land van Beveren, XVI, 1973, p. 95-102.

ELEWAUT, G., Herbergen te Gent., 1656-1759, Gent, 1985.

EVERITT, A., The English Urban Inn 1560-1760., London, Perspectives in English Urban History, 1973, p. 99-137.

FOX, A., Rumour, news and popular political opinion in Elizabethan and Early Stuart England., *The Historic Journal*, Vol. 40, No. 3, Cambridge University Press, 1997, pp. 597-620.

HERMESDORF, B. H. D., De herberg in de Nederlanden., Arnhem, Gysbers & Van Loon, 1977, p. 296.

HERPELINCK, R., Het bisdom Ieper 1762-1789., Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, Roeselare, 1991, p. 479.

JACKSON, M., Grote Belgische bieren., Antwerpen, 2001, p. 369.

- JANSEN, G. H., De eeuwige kroeg, hoofdstukken uit de geschiedenis van het openbaar lokaal., Boom, 1976, p. 403.
- KERCKHAERT, N., Oude Oostvlaamse herbergnamen., Gent, Federatie voor Toerisme in Oost-Vlaanderen, 1980, p. 316.
- LOOSEN, M., Estaminets et jeux de Flandre., Steenvoorde, 1993.
- SMITH, M. A., Social usages of the public drinking house : changing aspects of class and leisure., *The British Journal of Sociology*, XXXIV, 1983, p. 367-385.
- STALPAERT, H., Uithangborden in West-Vlaanderen., *Neerlands Volksleven*, XIII, 1963, pp. 271-275.
- SOLY, H., Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, *Spiegel Historiae*, XVIII, 1983, p. 569-577.
- THEERENS, F., Op herbergbezoek te Brugge (1750-1850). Het tijdverdrijf in een 18^e en 19^e eeuwse herberg., *Volkskunde*, LXXXIV, 1983, p. 15-38.
- THEYS, C., Een mening over de herbergstiel in de 17^e eeuw., *Eigen Schoon en de Brabander*, XXXI, 1948, p. 367.
- TLUSTY, A.B., Drinking, Family Relations, And Authority in Early Modern Germany., *Journal of Family History*, Vol. 29., No. 3., July 2004, pp. 253-273.
- VAN HAVER, J., De herberg in het volksleven., *Huldeboek Renaat van der Linden*, 1974, pp. 165-169.
- VAN HOONACKER, E., Het herbergleven in Kortrijk, Kortrijk, 2000, p. 336.
- VAN LENNEP, J. en TER GOUW, J., De uithangtekens en verband met geschiedenis en volksleven beschouwd., Amsterdam, 1868.

VAN SCHOONENBERGHE, E., Jenever in de Lage Landen., Brugge, 1996.

VAN UYTVEN, R., De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de XVIIIe eeuw., Leuven, Drinken in het verleden. Tentoonstellingscatalogus, 1973, p. 17-49.

VERHEYE, S., Vier eeuwen Ieperse herbergen., Ieper, 1999.

VERSTAPPEN, J., Het bier in het volksleven., Brugge, 1977.

WILLEMSSEN, G., Trois siècles de lutte contre l'Ivrognerie., Bulletin de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique, 1903, p. 162-184.

Inleiding

Een onderzoek van het herbergleven brengt de onderzoeker in aanraking met alle facetten die een maatschappij rijk is. De herberg is verbonden met politieke, economische, sociale en culturele activiteiten. Meer zelfs, voor de herberg op het achttiende eeuwse Vlaamse platteland, geldt de herberg als centrum van al deze verschillende activiteiten.

Peter Clark wijst er op dat de herberg in het vroeg-moderne Europa het hart was van de sociale wereld, als centrum van commerciële en culturele activiteiten.¹

Door het gebrek aan publieke ruimte gingen alle activiteiten die een bijeenkomst van verschillende personen vereisten, door in de herberg. Met als gevolg dat het openbare leven zich voornamelijk voltrok in de herberg. Hermesdorf beschouwt het herbergleven dan ook als *“een spiegel van het werkelijke leven in de loop der eeuwen”*.²

Herbergen ware, nog meer dan de dag van vandaag, een plaats voor sociale contacten. Een blik in de herberg leert ons veel over het sociale leven van die tijd. Wat de herberg als onderwerp van de sociale geschiedenis zo interessant maakt is de verscheidenheid aan mensen die er over de vloer komen. Van bannelingen en zigeuners tot edelen en bisschoppen. Deze verscheidenheid aan mensen brengt ook een verscheidenheid aan activiteiten met zich mee.

In het eerste deel van deze verhandeling worden vier aspecten van het herbergleven besproken.

Een eerst aspect zijn de activiteiten die in de herberg doorgingen en de daaraan gekoppelde maatschappelijke functies die de herberg vervult. Er zijn drie verschillende functies te onderscheiden.

Ten eerste de bestuurlijke en administratieve functie van de herberg. Voor deze functie was de herberg in de achttiende eeuw vooral op het platteland nog van belang. In de grotere steden hadden de bestuurlijke en administratieve krachten al eigen

¹ CLARK, P., *The English Alehouse. A social history 1200-1830.*, London, 1983, pp. 14-15.

² HERMESDORF, B.H.D., *De herberg in de Nederlanden. Een blik in de beschavingsgeschiedenis.*, Arnhem, Gysbers & Van Loon, 1977, p. 7.

gebouwen verkregen en oefenden de lokale besturen hun taken al uit vanuit een eigen gemeentehuis.

Een tweede functie van de herberg was de economische functie. De herberg was een rustplaats voor rondreizende marktkramers, voor handelaars, voor boeren en bood rustmogelijkheden voor mens en paard. De herberg kon ook dienst doen als opslagplaats van goederen en was ook de plaats waar contracten tussen handelaars, ambachtshuizen, e.a. werden afgesloten. Ook de overheid maakte gebruik van de herberg, door herbergen die langs toegangswegen van steden waren gelegen, te gebruiken als tolhuizen.

De herberg was zelf natuurlijk ook een economisch centrum en zeker herbergen die tevens brouwerij waren. Een fenomeen dat nog veelvuldig voorkwam in de achttiende eeuw.

Tot slot speelde de herberg een grote rol in het sociale en culturele leven op het platteland. Een speciale rol was weggelegd voor de gilden en rederijkerskamers die de herberg als echte clublokalen gebruikten. Maar bovenal was de herberg een ontmoetingsplaats van mensen en was aldus het verspreidingspunt van nieuws. Via reizigers kwam er nieuws binnen van over het hele land en van daaruit werd het verder de wereld ingezonden.

Vooraf voor de lagere klassen was de herberg de belangrijkste ontspanningsplaats van het dorp. Er kon worden gedronken, gespeeld, gelachen en gedanst.

Het tweede aspect van het herbergleven dat wordt behandeld is dat van het cliënteel. De verschillende functies van de herberg zorgden er namelijk voor dat het cliënteel was samengesteld uit alle lagen van de bevolking. De hogere klassen waren echter veel minder vertegenwoordigd en waren alleen voor specifieke redenen tot een herbergbezoek te verleiden waardoor zij dan ook zelden te vinden waren in plattelandsherbergen. Zij frequenteerden veeleer de wijnhuizen en koffiehuisen in de stad.

De lagere klassen waren de belangrijkste groep bezoekers van de herberg. Zij waren er beroepshalve aanwezig maar meestal gewoon ter ontspanning.

Onder andere door de betere wegeninfrastructuur groeide ook het reizigersbestand steeds meer aan wat zorgde voor steeds meer cliënteel, zoals studenten en pelgrims. Dit was vooral het geval langs de nieuwe steenwegen, waar dan ook nieuwe herbergen werden opgericht.

Een groep van reizigers die niet graag gezien waren door de lokale en nationale overheid waren de rondtrekkende bedelaars en landlopers. Zij waren vooral terug te vinden in de illegale brandewijnhuizen waar de drank goedkoper was. Dergelijke drankhuizen waren voor de overheid een doorn in het oog.

Een derde aspect, dat onlosmakelijk met de herberg en het brandewijnhuis is verbonden, is het drankgebruik.

In brandewijnhuizen vond men vooral gedistilleerde dranken terug.

De goedkope drank, zeker in vergelijking met het alcoholpercentage van de dranken die ze aanboden, was een grote troef van de brandewijnhuizen.

De brandewijnhuizen speelden zo in op de stijgende prijs van het bier in de tweede helft van de achttiende eeuw. Vooral de laagste klassen bezochten deze brandewijnhuizen waar meestal alleen sterke drank te verkrijgen was, soms zelf gestookt door mensen die een eigen stokerij hadden.

Brandewijnhuizen waren een echt succes en rezen in de tweede helft van de achttiende eeuw als paddestoelen uit de grond. Ook hier is de reden te vinden in de economische situatie van het Vlaamse platteland in deze periode. Economisch ging het minder goed en steeds meer mensen zochten een extra inkomen. Een brandewijnhuis was een goede en gemakkelijke keuze omdat voor het uitbaten ervan geen speciale vaardigheden waren vereist en omdat de investeringen minimaal waren.

Door de opgang van de brandewijnhuizen werd er ook steeds meer sterke drank gedronken in het graafschap Vlaanderen. Vooral jenever kende in de achttiende eeuw een grote opmars. Dat ging ten nadele van het bier, al bleef bier de volksdrank nummer één. Want door de kwaliteit van het drinkwater was het verstandiger om bier te drinken dan water. Het ging dan wel niet om een bier met een hoog alcoholpercentage maar om het zogenaamde 'klein bier'. Dat was van kwaliteit veel minder dan haar tegenhanger het 'groot bier' dat in elke betere herberg geschonken werd. Deze betere herbergen boden verschillende dranken aan, zoals bieren, wijn en sterke dranken. De kleinere herbergen beperkten hun aanbod soms tot één soort bier en enkele sterke dranken.

Het vierde aspect dat wordt belicht is dat van de benaming van de herbergen. Welke namen kwamen het meest voor en waarom. Ook wordt nagegaan of er buitenlandse invloeden merkbaar zijn bij de naamgeving van de herbergen.

De belangrijke maatschappelijke rol van de herberg zorgde ervoor dat de overheid het herbergleven zoveel mogelijk onder controle probeerde te houden. Vooral de Kerk was een drukkinggroep die ijverde voor een sterke inbinding van het ontspanningsleven en zag de herberg als een plaats van zonde en zedelijk verval. Vooral jongeren en vrouwen werd het herbergbezoek sterk afgeraden.

De overheid had natuurlijk ook nog andere problemen met de herberg. Afgaande op de zeer duidelijke stijging van het aantal brandwijnhuizen in de tweede helft van de achttiende eeuw werden die problemen er niet minder op.

De reactie van de overheid op deze problemen wordt behandeld in het tweede deel van deze verhandeling. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar de vorstelijke ordonnantie van 1779, uitgevaardigd door Maria Theresia. De bedoeling was om een duidelijker beeld te krijgen van het aantal drankhuizen in het graafschap Vlaanderen om zo tot een betere controle te komen en acties te kunnen ondernemen tegen het stijgende alcoholmisbruik.

De ordonnantie van 1779 is dan ook de belangrijkste ordonnantie van de achttiende eeuw met betrekking tot het ontspanningsleven en het herbergleven in bijzonder. Het droeg aan de lokale besturen van het graafschap Vlaanderen op om een lijst te maken van de herbergen in hun lokaliteit en die lijst te voorzien van een advies of de drankhuizen een bepaald nut verschaften.

De opvolging van de ordonnantie levert een schat aan informatie op over de herbergen en brandwijnhuizen in het graafschap Vlaanderen. Naast de naam van de herberg wordt ook de naam van de herbergier, de oprichtingsdatum van de herberg, het al dan niet beschikken over een permissie, en de ligging in het dorp vermeld. Ook de reacties van de lokale overheden op deze ordonnantie tonen aan hoe zij tegenover de herbergen en drankhuizen op hun grondgebied stonden en hoe sterk de herberg was vervlochten in het dagelijkse leven.

De overheid probeerde dan ook aan verschillende misbruiken rond het herbergleven paal en perk te stellen door van bij het begin een bepaalde controle op de herbergen uit te oefenen.

Om een herberg aan te vragen moest de toekomstige herbergier een uitgebreide motivatie opstellen waarin getuigen de noodzaak van de herberg benadrukten. Niet iedereen was even eerlijk in zijn motivatie, maar ook de lokale machthebbers bleken bij hun eindoordeel ook niet altijd even subjectief te zijn.

In veel gevallen haalden de lokale autoriteiten inkomsten uit de brouwerijen en dranktaksen en probeerden die inkomsten dan ook in stand te houden. Herbergiers die een positief advies wilden verkrijgen kochten hun bier dan ook beter bij deze, door de schepenen gecontroleerde, brouwerijen.

Verschillende lokale besturen vonden de ordonnantie van 1779 dan ook een heel vervelende kwestie. Ze toonden zich zeer afkerig ten overstaan van maatregelen zoals het vervroegen van het sluitingsuur en verschillende gemeenten probeerden dan ook aan enkele (voor hen) vervelende maatregelen te ontkomen.

Uiteindelijk werden de meeste besturen overhaalt om toch een advies toe te voegen bij de lijst van hun herbergen. Om dit advies te geven hield men rekening met verschillende factoren om het etablissement in kwestie al dan niet een positief advies te geven. Deze factoren waren het al dan niet beschikken over een geldige permissie, de ouderdom van de herberg, de ligging in het dorp en de reputatie van de herberg. Men moest echter niet aan alle vier voldoen om een positief advies te verkrijgen. Een belangrijke opmerking die ik nog dien te maken is dat enkel de dorpen die vermeld zijn in de herberglijsten van 1779, in mijn onderzoek aan bod komen.

In deze verhandeling probeer ik in eerste instantie aan te tonen welke de rol was van de herberg in het maatschappelijke leven op het Vlaamse platteland in de tweede helft van de achttiende eeuw. Op die manier wordt het ook duidelijker waarom de overheid de strenge maatregelen oplegt die neergeschreven waren in de ordonnantie van 1779. De vollediger uitwerking van de gegevens die voortvloeien uit deze ordonnantie lieten me ook toe om de rol en de evolutie van de herbergen en brandewijnhuizen in de Vlaamse plattelandsgemeenschappen beter te duiden en te staven met cijfermateriaal.

DEEL 1: Vier aspecten van het Vlaamse herbergleven.

1. De functies van de herberg.

De herberg had in de tweede helft van de 18^e eeuw nog steeds een centrale plaats in het dagelijkse leven in de gemeenten en parochies van het graafschap Vlaanderen. De verschillende nutbestemmingen illustreren dat.

1.1. Bestuurlijke en administratieve functie

Een eerste belangrijke nutbestemming van bepaalde herbergen was dat ze een plaats waren waar bestuurlijke en administratieve taken doorgingen.

In veel gemeenten in het graafschap Vlaanderen hielden de wethouders hun vergaderingen in een herberg.

Deze situatie is heel specifiek voor het platteland aangezien men in de grotere steden al vroeger was overgegaan tot het optrekken van raadhuizen en rechtbanken.

Maar in de plattelandsdorpen van het Graafschap Vlaanderen was het in de 18^e eeuw nog een doodnormale zaak dat veel bestuurlijke vergaderingen doorgingen in een lokale herberg.

In de telling van 1779 zijn er 129 herbergen terug te vinden die dienst doen als vergaderplaats voor lokale machthebbers.³

Zo deed bijvoorbeeld herberg Den Engel in Dadizele dienst als wethuis van de parochie. De heer van Dadizele was dan ook zelf eigenaar van het gebouw.⁴

Verschillende voorbeelden tonen aan dat herbergen die dienst doen als vergaderplaats van gemeentefunctionarissen vaak eigendom waren van de lokale heer of gebouwd waren op vraag van de heer.

Zo werd de herberg van Leonard Blavier in Zillebeke opgericht op verzoek van de graaf d'Herisdal om dienst te doen als wethuis.⁵

Ook de heerlijkheden vestigden hun wethuis in de herberg, bijvoorbeeld in De Leene in Poperinge of in Het Schaeck in Voormezele.⁶

³ Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172, 32173, 32174, 32175.

⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

Andere herbergen deden dan weer dienst als locatie voor de vierschaar van de parochie, zoals dat het geval was in de herbergen van Francis de Clercq en van Jan Vanden Briele in Riddershove, bij Ninove.⁷

In herberg De Croone in Voormezele zien we dat ook de Grote en de Kleine Vierschaar van de abdij van Voormezele doorgingen in een herberg.⁸

Twee andere bestuurlijke functies van de herberg waarvan er voorbeelden terug te vinden zijn in de telling van 1779 zijn die van 'Comptoir der domaniale rechten', in de herberg van Jan Baptist Swijngedaube in Dranouter⁹, en 'Comptoir van Slandts Imposten', in herberg De Gauden Appel in Sint-Gillis.¹⁰

In Templiers, een branche van de Acht Parochies, doet de herberg Den Tempelaere er dienst als wethuis van de heerlijkheid en van het leenhof. De taken die de wethouders daar behandelen zijn de jaarlijkse pointinge, de ontvangst van verpachtingen, het bijhouden van de rekeningen van de heerlijkheid en zaken zoals erfenissen en ontervingen.¹¹

In Kallo werd Het Bourgoens Cruys regelmatig door de schepenen uitgekozen als vergaderlokaal en ook verkiezingen gingen in dit lokaal door. In herberg St. Sebastiaen, ook in Kallo, hadden in de tweede helft van de 18^e eeuw doorgaans de openbare verpachtingen van de belastingen plaats.¹²

Een mooi voorbeeld van een herberg als wethuis is de Eenhoorn in Bazel. De Eenhooren was ongetwijfeld de belangrijkste herberg in Bazel. Deze herberg was lange tijd de vergaderplaats van de Vierschaar van de heerlijkheid Wissekerke. In de bronnen wordt deze herberg al vermeld in 1452 als verschansing tegen de Franse troepen van Filips de Goede en het is daarmee één van de oudste bekende herbergen in het Waasland. Het Hoofdcollege van het Land van Waas hield er tijdens de 80-

⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

¹¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹² DE BRUYNE, B., De herberg in het Land van Waas : bijdrage tot de studie van het herbergwezen op het platteland tijdens de 17^e en 18^e eeuw., Gent, 1987, p. 71.

jarige oorlog geruime tijd haar vergaderingen. Sommige verfraaiingen worden dan ook op kosten van het Hoofdcollege uitgevoerd. In de gelagzaal van de herberg, die toen als vergaderzaal van het Hoofdcollege was ingericht, werden boven de schoorsteenmantel de blazoenen van het Land van Waas en de gemeente Bazel aangebracht. Een opmerkelijk feit is dat De Eenhoorn vandaag de dag nog steeds een herberg is en in zijn oorspronkelijke staat is bewaard gebleven.¹³

We vinden echter nog andere bestuurlijke en administratieve taken terug die in de herberg worden uitgevoerd. Sommige herbergen werden ingeschakeld in de bekendmaking van verordeningen en ‘missiven’.

De rekrutering van soldaten gebeurde eveneens in herbergen. Geregeld verschenen er berichten waarbij alle mannen werden opgeroepen *“te commen ende compareren ten huysen van Jan van Hoye in de Fortune binnen dese dorpe om aldaer gesaementlijckere tsij volontairelijck ofte bij lotinghe te maecken vijftigh bequaemen mannen om te dienen inde Regimenten ofte Bataillons van Vlaenderen”*.¹⁴

Het is dus duidelijk dat verschillende bestuurlijke functies van de gemeente, parochie of heerlijkheid doorgingen in de herberg.

De overheid kon ook nog op andere manier gebruik maken van de ruimte die een herberg bood. Verschillende herbergen werden namelijk gebruikt als ‘cipierage’ of met andere woorden, als gevangenis.

In de telling van 1779 zijn er weinig voorbeelden van terug te vinden. De herbergen St. Hubrecht en Het Steen, in respectievelijk Koolskamp en Maldegem, werden gebruikt als ‘cipierage’.¹⁵

In het werk van De Bruyne worden nog enkele herbergen vermeld die in de 18^e eeuw dienst deden als gevangenis. In Sint-Niklaas zijn dat Het Landhuys (echter niet terug te vinden in de telling van 1779) en Den Engel. In Belsele deden De Swaene en De

¹³ DE BRUYNE, B., c.o. p. 68-69.

¹⁴ DE BRUYNE, B., c.o. p. 70.

¹⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

Fonteyne dienst als gevangenis, in Eksaarde werd deze functie uitgevoerd in De Swaene en ook in Haasdonk werd zeker één herberg soms gebruikt als gevangenis.¹⁶

Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat deze herbergen niet voortdurend als gevangenis werden gebruikt. Herbergen werden hoogstens gebruikt om gevangenen een tijdje vast te zetten tot ze naar elders konden worden overgebracht of tot hen een ander lot wachtte zoals wordt vermeld door De Potter en Broekaert:

*“een zekere Lamper, die ter dood was verwezen in zijne gevangenis, ter bovenste verdieping van herberg de Zwaan”(in Eksaarde).*¹⁷

1.2. Economische functie

Herbergen zijn doorheen de geschiedenis altijd al belangrijke ontmoetingsplaatsen geweest voor handelaars en kooplui.

Ook in de 18^e eeuw was de herberg de plaats bij uitstek waar handelsovereenkomsten werden afgesloten. Poorters, voerlieden van het platteland en vreemde kooplieden kwamen in de herberg samen om zaken te bespreken en overeenkomsten af te sluiten. Handwerkmannen kochten er hun voorraden, namen er bestellingen op en leverden de afgewerkte producten er ook af, knechten tekenden er bij nieuwe meesters en boeren sloten er verbintenissen af voor landbewerking.

Deze overeenkomsten werden dan bezegeld met het drinken van een glas.

Ook door de evolutie in de mobiliteit, die van groot belang was voor de handel, kreeg de herberg een steeds belangrijke rol toebedeeld en werden herbergen en vooral afspanningen, onmisbaar voor het transport van zowel handelaars als goederen.

Een overzicht van de verschillende functies van de herberg op het gebied van handel en transport toont het belang van deze etablissementen duidelijk aan.

¹⁶ DE BRUYNE, B., c.o. p. 71.

¹⁷ DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., Geschiedenis van Eksaarde, Gent, 1878, p. 55.

1.2.1. De herberg als rustplaats voor handelaars, voerlieden en paarden.

Eerst een woordje uitleg over een soort herbergen die specifiek dienst deden als rustplaats voor reizigers en hun paarden, de afspanning.

De afspanning was een herberg waar men paarden kon uitspannen, verzorgen en onderdak geven. Aan de gevel waren teugelringen vastgemaakt en stonden bakken voor paardenvoer.

Men verschafte er ook nachtverblijf aan de koetsier of voerman. De afspanningen lagen meestal aan de invalswegen van een stad. Zo waren er in 1779 op Kortrijk-Buiten 26 afspanningen.¹⁸

Een herberg bood dus niet altijd overnachtingplaats aan en voorzag meestal slechts in een staanplaats voor paarden en wagens.

Herberg De Valcke in Lembeke, gelegen op de Antwerpse Heirweg, beschikte alleen over een afspanning voor wagens en paarden. Deze herberg was een rustplaats tussen Eeklo en Oosteeklo.¹⁹ Zo zijn er nog verschillende voorbeelden terug te vinden in de telling van 1779.

In de tweede helft van de 18^e eeuw bleef het aantal reizigers stijgen, een proces dat al een lange tijd aan de gang was, maar nu nog werd versneld door de uitbouw van een beter wegennet onder het Oostenrijkse bewind.

Na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) volgde er in de Nederlanden een relatieve periode van rust. In deze periode werden heel wat belangrijke infrastructuurwerken uitgevoerd. Men begon in de steden riolen aan te leggen, er werden kanalen gegraven en het wegennet ging er drastisch op vooruit door de aanleg van steenwegen.

Dergelijke grootse infrastructuurwerken zorgden voor grote concentraties van arbeiders in sommige gemeenten. In de telling van 1779 valt dan ook op dat verschillende herbergen werden opgericht in de periode dat er in de gemeente werken aan de gang waren.

¹⁸ VAN HOONACKER, E., Het herbergleven in Kortrijk., Kortrijk, 2002, p. 29.

¹⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

In de parochie van Gits werden in 1754, toen men startte met de aanleg van de steenweg tussen Roeselare en Torhout, drie nieuwe herbergen opgericht, Sint Elouis, Den Keurvorst Palatin en Duc de Loraine.²⁰ En in Menen werd in 1756, bij de start van de aanleg van de Ieperse steenweg, de herberg Den Generael d'Aun opgericht.²¹ Bij de aanleg van dezelfde weg werden in 1757, in de gemeente Geluveld, de herbergen Sinte Hubertus en Sinte Joseph opgericht.²²

Of deze herbergen nu precies werden opgericht met de bedoeling om te dienen als rust- en ontspanningsplaats voor de arbeiders of dat de herbergiers er gewoon snel bij waren om langs de toekomstige nieuwe weg hun herberg neer te zetten, kan moeilijk achterhaald worden. Vast staat wel dat de arbeiders die de steenweg aanlegden vaak gebruik zullen gemaakt hebben van deze drie herbergen.

Ook ten tijde van andere werken werden herbergen opgericht. Dat was zo het geval in het dorp Kallo waar herberg Het Schipken werd opgericht in de periode van de bedijking van de polder van Ketenisse.²³

De aanleg van de nieuwe steenwegen was een enorme vooruitgang op gebied van transport. Ze zorgden ervoor dat verplaatsingen sneller en efficiënter gebeurden. Dit was van groot belang voor het goederenvervoer dat nog steeds met paard en kar diende te gebeuren. Ook boden en postkoetsen konden sneller op hun bestemming raken zonder daarvoor verschillende tussenstops te moeten maken.

De nieuwe steenwegen verbonden echter hoofdzakelijk de grotere steden en dorpen en dus bleven veel wegen, vooral dan op het platteland, zeer lastig bereikbaar voor paard en kar. Veel landbouwers en voerlieden waren dan ook vragende partij om op deze wegen voldoende stopplaatsen op te richten.

Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de aanvraag tot permissie voor het uitbaten van een herberg van Michiel de Moerloose uit Sint-Niklaas.

In zijn brieven wordt uitgelegd waarom zijn herberg noodzakelijk is en ze bevatten getuigenissen van inwoners, landbouwers en voerlieden uit Sint-Niklaas en omliggende gemeenten.

²⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

²¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

²² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

²³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Zij spreken zich positief uit over de aanvraag van Michiel de Moerloose. Hij heeft het huis dertien maanden geleden gebouwd en houdt er ondertussen al elf maanden de herberg De Vier Mollen in open. Zij vinden de herberg om verschillende redenen noodzakelijk. Zo is de weg waarop de herberg is gelegen zeer onpraktisch. Daarbij komt nog dat de andere herbergen in de buurt aan weerszijden drie kwartier van de herberg van de Moerloose zijn afgelegen. Er is ook een zeer grote passage van karren en wagens die uit de polders komen en die naar de wekelijkse markt gaan in de parochies in de buurt. Zeker in de zomer wanneer er zeer veel turf voorbij wordt gevoerd. De briefschrijvers verklaren dat er dagelijks veel volk in de herberg zit, en zeker op donderdag, de marktdag in Sint Niklaas.

De landbouwers en voerlieden zeggen zelf in hun brief dat de Moerloose op hun verzoek en op hun raad zijn herberg heeft gebouwd. Ook zij vinden de herberg nodig als rustplaats op de weg van Temse naar St.-Gillis en vice versa, een weg die zeer onpraktisch is. Het is volgens hen onmogelijk om op een dergelijke ‘vuile weg’ met een paard en een geladen kar te rijden zonder te ‘plijsteren’. Voordat de herberg er was waren ze genoodzaakt om op die plaats even stil te blijven staan om de paarden even op adem te laten komen. Dit is zeker het geval in de zomer wanneer de turf in grote hoeveelheden uit de polders wordt vervoerd.²⁴

1.2.2. De herberg als opslagplaats van goederen.

Één van de goederen die werden opgeslaan in de herberg was de post. Zo kon de herberg dienst doen als tijdelijk magazijn voor poststukken of gewoon als postkantoor.

In de telling van 1779 vinden we twee herbergen terug waar bij staat vermeld dat ze dienst doen of deden als postkantoor.

Herberg De Fransche Waepens in Haringe was bijvoorbeeld tegelijkertijd het postkantoor van het dorp.²⁵ En ook herberg Den Keirsmaecker in Eksaarde had nog dienst gedaan als postkantoor.²⁶

²⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

²⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

²⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Herbergen werden ook gebruikt als opslagplaats voor allerhande handelswaar. In Waasmunster zien we dat verschillende herbergen die langs de rivier de Durme zijn gelegen van belang zijn voor het laden en lossen op de kaai, zo bijvoorbeeld de herbergen Het Hinneken en Het Haentien, die zich aan de mestkaai bevinden. In de herberg van Mathijs de Clippeleir, op de wijk Rooden Dries in Waasmunster, kon men schuilen voor het onweer bij het laden en lossen van de schepen.²⁷ In het algemeen zijn er altijd veel herbergen gelegen aan een kaai. Ook in Temse, dat aan de Schelde ligt, is er een grote concentratie van herbergen aan de kaaien (in dit geval de Grote en de Kleine Kaai).²⁸ Waarschijnlijk deden verschillende van deze herbergen ook wel dienst als pakhuis en opslagplaats van goederen. In het geval van de herbergen Het Blauwhuis en De Croone, op het Hofland van Sint-Pieter, in de parochies van Oost- en West-Vleteren, wordt er specifiek vermeld dat ze beschikken over een zeer fraaie en handige laadruimte voor koopmansgoederen. Ook deze herbergen zijn aan water gelegen, meerbepaald de Poperingevaart.²⁹ Maar herbergen die dienst deden als pakhuis kwamen ook elders op de parochie voor. Herberg de Gecroonden Leeuw op de markt van de heerlijkheid van het Beverse in Belsele, werd gebruikt als pakhuis van onder andere haver, gierst en paardebonen.³⁰

1.2.3. De transacties in de herberg.

In zijn werk over de herberg in de Nederlanden maakt B.H.D. Hermersdorf een onderscheid tussen twee vormen van transacties in de herberg, de gedwongen en de vrijwillige transacties.

Onder de gedwongen transacties vallen de openbare verkopen van inbeslag genomen goederen. Onder de vrijwillige transacties vallen verkoop, huur, borgstelling en geldlening.³¹

²⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

²⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

²⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

³⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

³¹ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 149.

Vrijwillige transacties werden uitgevoerd door zakenlui die contracten afsloten, werklozen op zoek naar werk, handwerklieden namen er bestellingen op en leverden er goederen af, enz.

De herberg was dus de centrale locatie bij het afsluiten van transacties, er waren ook weinig andere publieke ruimtes die daarvoor dienst konden doen en over eigen 'kantoren' beschikten de meeste handelaars niet.

Bij het afsluiten van contracten hoorde het nuttigen van alcohol. Deze activiteiten waren zeer nauw gelinkt.

B. Ann Tlusty wijst er op dat in de Vroeg Moderne Geschiedenis het zakendoen en het drinken onlosmakelijk verbonden waren en dat het belangrijke taken waren voor de man om zijn gezin te onderhouden. Drinken in de context van het zaken doen werd dan ook beter getolereerd door de overheid en door de gemeenschap.

Tlusty zegt dan ook dat drinken, zelf tot het punt van dronkenschap, noodzakelijk was voor het zakendoen en vitaal was voor de mannelijke reputatie.³²

Als een contract werd afgesloten dronken beide partijen een glas, de heildronk, om de transactie officieel te bezegelen. Als één van de partijen het contract verbrak na erop te hebben geklonken, kreeg zijn reputatie als eerlijk zakenman een ernstige deuk.

De heildronk was een algemeen geïnstitutionaliseerd fenomeen. Van Uytven, net als Tlusty, beweert dat een koop of een contract slechts geldig was na een stevige dronk om de overeenkomst te bezegelen.³³

Natuurlijk rijzen er problemen als alcoholconsumptie en handel drijven zo nauw verbonden zijn. Zo kon het wel eens gebeuren dat een beschonken contractant pas de volgende dag zijn fout inzag. Lepe handelaars maakten dan ook vaak gebruik van dronken zakenlui om hen contracten te laten ondertekenen. Moralisten haalden dergelijke praktijken dan ook vaak aan als argument om het herbergbezoek te mijden.

Het afsluiten van contracten in de herberg had echter ook voordelen. Zo vermeed men op die manier dat men marktrechten diende te betalen. In het onderzoek van De

³² TLUSTY, A.B., Drinking, Family Relations, And Authority in Early Modern Germany., *Journal of Family History*, Vol. 29., No. 3., July 2004, p. 268.

³³ VAN UYTVEN, R., De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de XVIIIe eeuw., Leuven, Drinken in het verleden. Tentoonstellingscatalogus, 1973, p. 15

Bruyne vinden we een klacht terug uit 1762 van Wase marktkramers die werd neergelegd bij het Hoofdcollege van het Land van Waas. Ze beklagen zich erover dat tal van vreemde handelaars hun goederen verkopen langs de straat of in de herbergen. Doordat ze op die manier ontsnappen aan de marktrechten kunnen ze hun waar veel goedkoper aan de man brengen, hetgeen dus oneerlijke concurrentie is.³⁴ Een ander voorbeeld dat De Bruyne aanhaalt is een klaagbrief van drie pachters van de varkensmarkt gericht aan het stadsbestuur van de Keure van Sint-Niklaas. Ze klagen erover dat het steeds moeilijker wordt om het recht te innen omdat de varkenskooplui weigeren te betalen. De varkenskooplui lieten de verkoop namelijk vaak doorgaan in een nabijgelegen herberg in plaats van op de varkensmarkt.³⁵

In de herberg werd dus niet alleen legaal handel gedreven. Naar de zwarte handel in de herbergen is echter nog zeer weinig onderzoek gedaan. Er mag echter worden aangenomen dat, naar analogie met het belang van de legale handel in de herberg, ook de illegale handel een plaats had in bepaalde herbergen.

De herbergen speelden zeker en vast een rol in de smokkelhandel. Dit had te maken met het specifieke karakter van een herberg als publieke ruimte. Het was vaak de enige plaats in het dorp waar vreemdelingen en de lokale bevolking met elkaar konden praten zonder dat daarover vragen werden gesteld binnen het dorp. De overheid spitste zich in haar strijd van de smokkelhandel vooral toe op controles op grensovergangen of gekende smokkelroutes. Overheden stonden echter ook weigerachtig tegen drankgelegenheden die ver van het centrum waren gelegen. De overheid stond ook steeds argwanend tegenover drankgelegenheden met een achterdeur en ze benadrukte in haar wetgeving dan ook vooral de voordeur als ingang. Soms was de smokkelhandel de reden van het bestaan van een drankgelegenheid, vooral dan bij illegale brandewijnhuizen. Deze etablissementen konden slechts bestaan doordat ze brandewijn konden invoeren zonder taksen te betalen. Daarbij kwam dan ook dat ze op deze manier de brandewijn goedkoop konden verkopen. Wat er op haar beurt voor zorgde dat vooral de armere delen van de bevolking dergelijke etablissementen frequenteerden.

³⁴ DE BRUYNE, B., c.o. p. 110.

³⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 111.

Illegale brandewijnhuizen werden dan ook speciaal opgericht om de armste groepen van betaalbare drank, bier was immers duur geworden, (cf. hoofdstuk drie) te voorzien en zodus steunden de herbergiers de brandewijnsmokkel dan ook actief. Om al deze redenen waren brandewijnhuizen dan ook een doorn in het oog van de lokale en nationale autoriteiten.

Sommige herbergen waren dan weer tegelijk herberg en winkel. Eigenlijk was elke herberg tegelijk winkel aangezien men praktisch in elke herberg bier kon kopen om mee naar huis te nemen. In bepaalde herbergen wordt echter meer verkocht dan enkel bier.

Zo verkocht Mary Hoet in haar brandewijnhuis in Hooglede, naast brandewijn, jenever en anijs, ook wollen en linnen lakens.³⁶

In de telling van 1779 vinden we ook nog een ander voorbeeld terug. Het huis van Emanuel Rijckaert uit Sint-Margriete doet tegelijkertijd dienst als paardensmidse en als herberg, met de naam St.-Eloy.³⁷

De combinatie van herberg en winkel ligt voor zich. De herberg was, zoals hierboven reeds gebleken is, een ideale plaats om contacten te leggen, besprekingen te voeren en contracten af te sluiten. Ook kon men er op die manier zeker van zijn dat er volk naar de winkel/herberg zou komen.

De herberg had soms nog een zeer specifieke economische functie, namelijk die van barrière-of tolhuis. Deze herbergen waren langs grote steenwegen gelegen en werden gebruikt om er in naam van de lokale machthebbers, tol te innen. Zo deed herberg De Meerlaen in Rumbeke dienst als barrièrehuis.³⁸ Deze herberg lag op de steenweg tussen Roeselare en Menen.

In Torhout deed herberg Berghen op Zoom van Geeraert Farazyn dienst als tolhuis, op de steenweg van Torhout naar Brugge. En in dezelfde gemeente, maar dan op de weg van Torhout naar Roeselare was het herberg Dusseldorf die gebruikt werd als barrièrehuis.³⁹ In Loppem was het de herberg van Francois Cornelis die dienst deed

³⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

³⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

³⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

³⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

als tolhuis, De Edelbergh (deze herberg bestaat nog steeds onder de naam Heydelbergh). Deze stond op de steenweg tussen Brugge en Menen.⁴⁰

1.2.4. Herberg/brouwerij

Ten slotte is één van de meest bijkomende functies van de herberg die van brouwerij en/of stokerij. Veel herbergen waren naast herberg ook brouwerij, waar bier werd gebrouwen en/of stokerij, waar men jenever of een andere geestrijke drank stookte. Enkele voorbeelden hiervan zijn Het Meuleken op het Beverse bij Sint-Niklaas⁴¹ dat zowel een brouwerij als een stokerij was en op het kanton Spagnien in Roeslare waren de herbergen Madrid, Het Paradys en Den Soeten Inval ook brouwerijen.⁴² En zo zijn er nog heel wat voorbeelden van herbergen uit het graafschap Vlaanderen die zelf hun bier brouwden of zelf hun jenever stookten.

In de herbergtelling van 1779 zijn er 133 vermeldingen van herbergen die ook brouwerij en/of stokerij zijn.

Men kan zich natuurlijk vragen stellen bij deze veelheid aan brouwerijen op het Vlaamse platteland. Een kijk in de historische context helpt deze evolutie verklaren.

Na de Vrede van Munster (1648), die het einde van de Tachtigjarige Oorlog betekende, was er nieuwe expansie van de bierindustrie merkbaar. Deze expansie bleef echter hoofdzakelijk beperkt tot enkele centra in Brabant zoals Brussel, Leuven, Lier en Diest. In de Vlaamse steden Brugge, Gent, Ninove en Menen was de bierindustrie daarentegen in verval en dit patroon zette zich verder in de 18^e eeuw. Ook in Antwerpen en Mechelen was de bierproductie in verval, al bleef de bierindustrie een belangrijke sector.

De oorzaken van deze ongelijke evolutie moet gezocht worden in een verzameling van verschillende factoren: een sterke onderlinge competitie, politieke gebeurtenissen (bijvoorbeeld de oorlogen van Lodewijk XIV in Vlaanderen tussen 1649 en 1713), en

⁴⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

⁴¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁴² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

de algemene prestaties van de verschillende stedelijke economieën (bijvoorbeeld het verval van Antwerpen).

Algemeen gezien profiteerde de bierindustrie, tot 1750, van de lage graanprijzen. In de 18^e eeuw was ook de commerciële politiek van het centrale bestuur, de aanleg van wegen en kanalen, uiterst behulpzaam maar de competitie van andere dranken en prijsstijgingen na 1750 verhinderden de expansie.⁴³

Deze prijsstijgingen zijn zonder twijfel een belangrijke reden waarom er opnieuw zoveel thuisbrouwers opkwamen.

Door de stijgende prijzen bij de grote brouwers zochten steeds meer herbergiers goedkopere manieren om aan hun bier te geraken.

Eén van die manieren was dan om zelf bier te brouwen.

Maar herbergiers hadden nog andere manieren zoals het vervreemden van de tonnen van de brouwers. Daarbij gebruikten de herbergiers twee kneepjes. Ze konden eerst en vooral het merkteken van de brouwer onleesbaar maken. Het kwam echter meer voor dat de lege ton met ander bier, meestal van mindere kwaliteit en van een andere brouwer, werd gevuld. Zo kon de herbergier minder goed bier voor een hogere prijs verkopen. Beide praktijken waren uiteraard door de overheid verboden.

Het brouwen en het verkopen van bier was goed gereguleerd door de overheid maar dat wordt verder nog behandeld.

1.3. Sociale en culturele functie

In de eerste plaats waren en zijn herbergen plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten, allerhande persoonlijke of wereldlijke problemen aankaarten en erover discussiëren. De herberg speelde, meer dan dat vandaag de dag het geval is, een belangrijke rol in de verspreiding van nieuwsberichten. Op het platteland was de herberg zeker en vast de centrale locatie voor zij die het recentste politieke nieuws wilden vernemen. Via reizigers, handelaars en boden kwam zowel correct nieuws als ook wilde geruchten de herberg binnen en werd van daaruit weer verspreid.

⁴³ AERTS, E., Production, marketing and consumption of alcoholic beverages since the late Middle Ages., Leuven University Press, Leuven, 1990, p. 95.

Daarnaast werd de herberg als publieke ruimte en ook door haar reële ruimte vaak gebruikt door verenigingen. In sommige herbergen kon men naar toneelstukken van het lokale theatergezelschap gaan kijken, in andere kwamen gilden samen om er hun vergaderingen en activiteiten te laten doorgaan.

Naast de belangrijke rol van de herbergen tijdens de kermissen in het dorp was de herberg ook de plaats bij uitstek waar familiale feesten, zoals bruiloften, doorgingen. Maar bovenal is de herberg de locatie bij uitstek waar men ontspanning en gezelligheid vindt. Men kon er alleen gaan zitten om er de problemen te vergeten of om de persoonlijke ideeën over de maatschappij, aan ieder die het lief was, te verkondigen. Verder waren er ter ontspanning ook nog verschillende spelletjes te spelen, zoals kaartspelen, dobbelspelen en andere kansspelen.

1.3.1. Gilden in de herberg.

Ik wijd een apart deel van dit hoofdstuk aan de gilden omdat deze specifieke vorm van het verenigingsleven heel nauw verbonden was met de herberg en vaak bepalend waren voor de naam van de herberg, wie er kwam en wat er werd gedaan.

In de telling van 1779 zijn dan ook verschillende voorbeelden terug te vinden van herbergen die dienst doen als gildenlokaal.

Ik spits mij hier specifiek toe op de schuttersgilden aangezien deze praktisch de enige gilden zijn die vermeld worden in de telling van 1779.

De twee belangrijkste schuttersgilden van de 18^e eeuw waren de gilde van de Heilige Sint Sebastiaan en de Heilige Sint Joris, de heiligen van de boogschutters.

Sint Sebastiaan is de patroonheilige van de handboogschutters en Sint Joris is de patroonheilige van de voetboogschutters en kruisboogschutters.

Ook de gilde van Sint Barbara is komt veel voor in deze periode, ook deze is hoofdzakelijk een gilde van voetboogschutters.

Vlaanderen en de omringende vorstendommen, kan gezien worden als de bakermat van de schuttersgilden. Omstreeks 1300 was bijna elke stad een schuttersgilde rijk. Hun ontstaan kan verklaard worden uit ontwikkelingen op wapentechnisch en politiek gebied. De boog werd in de 13^e eeuw in militair opzicht een belangrijk wapen,

waarmee vooral het voetvolk werd uitgerust. Het boogschieten vereiste echter regelmatige training en deze gezamenlijke oefeningen leidden tot gemeenschapsvorming. Vanaf het einde van de 13^e eeuw gingen zij die hetzelfde wapen hanteerden zich verenigen in een gilde. Eerst hadden deze gilden een effectieve militaire functie maar ze evolueerden naar verenigingen die hun wapens alleen nog maar voor het vertier uit de kast haalden. Toch zouden deze gilden tijdens de 18^e eeuw nog steeds een vooraanstaande plaats innemen in het socio-culturele leven van die tijd. Ze namen soms ook burgertaken op zoals brandbestrijding en burgerwacht. In de grotere steden hadden de gilden een eigen gildenhuis. Maar ook daar hoorde bij het gildenhuis een herberg. Zo was op het einde van de 18e eeuw, in Gent, 'hôtel Sint-Sebastien' één van de '*pricipaelste Hostelryen en Aubergen*' van de stad. Het was een zeer goed ingerichte herberg en huisvestte menigmaal vorsten en andere voorname personen.⁴⁴

In de steden, dorpen en parochies op het platteland hadden deze gilden geen eigen gildenhuis maar kwamen ze bijeen in de herberg.

Op het moment dat de opstellers van de herberglijst van Bikschote de herberg van Jan Baptiste Peene aandoen, is er een vergadering van de gilde van Sint Barbara aan de gang. De gilde van Sint Barbara hield daarvoor vergadering in de herberg van Joannes Baptiste Leroij, die daar vlakbij gelegen was.⁴⁵

In Boezinge baatte Michiel Vereecke herberg Sint Joris uit wat tevens het gildenhof was van '*de edelen ridder St. Joris*'.⁴⁶

In herberg De Hert in Moorslede deed de gilde van Sint Sebastiaan haar oefeningen met de handboog.⁴⁷

In Eeklo was de herberg van Andries Thienpond bekend als '*Het gildenhof van de staele voetboge*'.⁴⁸

⁴⁴ BAILLIEUL, B., De Vier Gentse Hoofdgilden. Sint-Joris, Sint-Sebastiaan, Sint-Antonius en Sint-Michiel., Gent, 1994, p. 14-15 en p. 55.

⁴⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁴⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁴⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁴⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

In Koolkerke is er nog sprake van een andere gilde, de gilde van Sint-Arnoud of Sint-Arnoldus. Hun gildenhuis was in de herberg van Ambrosius Saggaert, Sint Aernout genaamd.⁴⁹

Sint-Arnoud of Sint-Arnoldus was de patroonheilige van de brouwers. Sint-Arnoldus was de bekendste bierheilige van Vlaanderen. Arnoldus, geboren in 1040 in Tiegem, was een monnik in de abdij van Saint-Médard in Soissons (bij de Franse stad Metz). Hij stichtte later de abdij van Oudenburg tussen Oostende en Brugge. Arnoldus zou, toen de pest in het land was uitgebroken, zijn kruisbeeld in de brouwketel hebben ondergedompeld om de mensen aan te moedigen bier in de plaats van water te drinken. De pest zou daarna verdwenen zijn. Het was waarschijnlijk het drinkwater dat de infectie doorgaf, terwijl bier een veiliger drank bleek, omdat het gekookt wordt tijdens de productie. Een ander verhaal vertelt de miraculeuze wijze waarop Sint-Arnoldus bier produceerde na de vernieling van de abdijbrouwerij.⁵⁰

Ik neem aan dat dit de belangrijkste gilden waren die hun activiteiten lieten doorgaan in de herberg, die als een soort clublokaal dienst deed, aangezien dit de enige drie gilden zijn die vermeld worden in de herberg telling die als basis voor dit onderzoek geldt. Veel herbergen dragen ook de naam St. Sebastiaen, St. Joris, St. Barbara of Het Gildenhof. Dit wil echter niet zeggen dat de gildeleden daar ook daadwerkelijk vertoefden.

1.3.2. De herberg als nieuwscentrum.

Als je als inwoner van een plattelandsdorp uit de Nieuwe Tijd het nieuws uit de wereld wou horen, ging je best naar de herberg. Dit was zeker het geval voor de 16^e eeuw en de 17^e eeuw maar aangenomen mag worden dat ook in de 18^e eeuw op het Vlaamse platteland de herberg nog steeds het belangrijkste nieuwscentrum was. De herberg was, naast de plaats waar nieuws binnen kwam, ook de plaats waar nieuws werd geïnterpreteerd en van waaruit het nieuws, al dan niet met dezelfde inhoud, de wereld weer werd ingestuurd.

⁴⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

⁵⁰ JACKSON, M., Grote Belgische bieren., Antwerpen, 2001, p. 20-21.

Via handelaars, marktkramers, reizigers, enz. die langs de grotere steden waren gepasseerd en die halt hielden in één van de herbergen langs de publieke wegen konden nieuws vernemen. Het was dan ook een veelgestelde vraag aan reizigers die uit de hoofdstad kwamen welk nieuws er uit de hoofdstad was.

Verschillende herbergen deden ook dienst als postkantoor, waardoor het nieuws letterlijk in de herberg terecht kwam.

Ook rondreizende zangers zorgden ervoor dat nieuws werd verspreid. Er waren zowel straatzangers als zangers in herbergen. In de tweede helft van de 19e eeuw zouden dergelijke herbergen in Vlaanderen de naam café-chantant krijgen. Deze benaming is ontstaan in 1773 in Parijs toen een uitbater ‘café-chantant’ als uithangteken plaatste. Voordien sprak men in de omgang over een zangcafé.

Veel van deze zangers hadden liedjes waarin politieke wantoestanden werden gehekeld of waarin helden uit die tijd werden bezongen. Een schilderij van Jean Baptiste de Jonghe uit 1828 toont het optreden van een marktzanger bij de Halletoren in Kortrijk. Hij is begeleid door een vioolspeler en met een stok wijst hij naar het dramatische verloop van zijn lied op een rolschilderij. De zangers verkochten hun tekst op losse blaadjes, die dan in de herbergen nagezongen werden. Het waren liedjes over de malheuren van Napoleon, wrede moorden en over bedrogen meisjes. Deze traditie van volkse rondtrekkende zangers zou nog een tijd blijven doorbestaan. Zo was tot in de jaren 1930 de zogenaamde ‘tamboer’ uit Eeklo een bekende rondzwervende liedjeszanger.⁵¹

Adam Fox onderstreept het belang van de herberg in de mondelinge nieuwsverspreiding en hij ziet de vele drankgelegenheden die gelegen waren aan de steenwegen en in kleine dorpen als “*crucial in collecting and distributing the flow of news*”.⁵²

In de 16^e en 17^e eeuw was de mondelinge overlevering van nieuws uit niet-officiële bronnen zeker het belangrijkste op het platteland. In de 18^e eeuw werd dit nieuwsaanbod aangevuld.

⁵¹ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 32-34.

⁵² FOX, A., Rumour, news and popular political opinion in Elizabethan and Early Stuart England., *The Historic Journal*, Vol. 40, No. 3, Cambridge University Press, 1997, p 608.

Eenzijds door de overheid, die al altijd afkerig had gestaan ten opzicht van de nieuwsverspreiding in de herberg en dit om twee redenen.

Ten eerste was het nieuws dat in de herbergen rondwaaide niet altijd correct of ze had een inhoud die de overheid liever stil hield.

Ten tweede waren herbergen een broeinest van allerlei subversieve ideeën die in samenhang met het bijeen zijn van een groep mensen vaak tot onlusten en oproer konden leiden. De overheid had heel weinig controle op wat er in de herberg werd verteld en Fox duidt aan dat de overheid de herberg dan ook vaak als “*nurseries of sedition*” beschouwde.⁵³

Daarom probeerde de overheid vaak zelf nieuws in de herberg te brengen.

Zo zagen we reeds dat sommige herbergen werden ingeschakeld bij de bekendmaking van verordeningen en ‘missiven’.

Fox wijst er ook op dat overheids correspondentie steeds meer werd aangevuld met meer formele en soms professioneel geschreven nieuwsbrieven. Deze nieuwsbrieven samen met gedrukte nieuwsboeken konden dan in de herbergen worden afgeleverd.

Op deze manier kon de overheid de inhoud van de mondelinge nieuwsgaring ietwat structureren en zo vulden geschreven en mondeling nieuws elkaar aan.⁵⁴

In sommige plattelandsherbergen in de 18^e eeuw waren ook al kranten te vinden.

In de telling van 1779 staat te lezen dat in de herberg van Jan Duerinck in Belsele men vaak langskwam om koffie te drinken en de krant te lezen.⁵⁵

Zij die konden lezen vertelden dan het nieuws uit de krant verder aan de rest van de herbergbezoekers.

1.3.3. De herberg als cultureel centrum.

Herbergen fungeerden vroeger als culturele centra avant la lettre. Het bestuur van culturele verenigingen kwam er samen en er werden voordrachten gegeven door en voor de leden.

⁵³ FOX, A., c.o. p. 608.

⁵⁴ FOX, A., c.o. p. 610.

⁵⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Eén van deze culturele verenigingen waren de rederijkers. De Bruyne stelt vast dat de rederijkerskamers steeds één of meerdere herbergen als thuishaven hadden. Hij heeft een overzicht van de verschillende rederijkerskamers in het Land van Waas en de herberg waar hun activiteiten doorgingen.⁵⁶

<u>Dorp/Stad</u>	<u>Naam rederijkerskamer</u>	<u>Herberg</u>
Stekene	De Distelblomme (eind 17 ^e eeuw)	De Sterre (tot 1740) Den Keyser (tot 1750) De Oude Roose (tot 1756) Ste Huybrecht en De Trompette (tot 1767) De Roose en De Vier Eemers (1767-1775) Ste Huybrecht (1775 -)
Temse	De Wijngaertrancke (1699) De Leerzuchtige ende Redenkonstminnende Jonckheyt van de Eyckhof	De Wijngaertrancke Het Schilt van Mechelen (2 ^e helft 18 ^e eeuw)
Tielrode	/	St-Sebastiaen (3 ^e decenium van de 18 ^e eeuw)
Sint-Niklaas	De Goudblomme	Den Arent De Vier Heemers Den Engel
Rupelmonde	De Genoffelblomme	/
Kallo	Konstiveraers van Calloo	De Croone
Sint-Gillis	/	Den Hert

De grote bloeiperiode van de rederijkerskamers waren de 15^e en 16^e eeuw. Deze kritische verenigingen stonden altijd onder een scherpe controle van de kerkelijke en wereldlijke machten.

⁵⁶ DE BRUYNE, B., c.o. p. 224.

In de tweede helft van de 16^e eeuw zou zelfs meermaals een verbod op rederijderskamers worden uitgevaardigd. Maar onder het bewind van Albrecht en Isabella werden de rederijderskamers weer gedoogd, al werden hun toneelstukken onderworpen aan censuur. Voor elke opvoering was voorafgaand de goedkeuring van de plaatselijke gerechtsofficier of pastoor vereist.

Ook toneelgezelschappen voerden hun stukken op in zaaltjes in herbergen. Op het eind van de 18^e eeuw doken in de steden reeds schouwburgen op maar op het platteland gingen de toneelstukken in een zaaltje door of in openlucht met het podium in de tuin van de herberg.

Net als de rederijderskamers stonden ook deze gezelschappen onder zware censuur. De Kerk keek streng toe op de inhoud en de spelers. Vele stukken werden dan ook verboden omwille van het onzedelijke karakter.

De Bruyne stelt vast dat op het eind van de 18^e eeuw vooral in Sint-Niklaas het theater grote bijval genoot. Rond 1780 hadden meerdere herbergen er een eigen theater. De achterbouw van Het Bourgoens Cruys was omgebouwd tot toneel en auditorium en Den Gauden Appel had een echte schouwburg waar eenmaal het Landjuweel der Rederijderskamers werd gehouden.⁵⁷

Het gebruik van de herberg door de gilden werd reeds besproken in punt 1.3.1.

1.3.4. De herberg als ontspanningscentrum.

Maar de herberg was natuurlijk hoofdzakelijk een plaats waar mensen kwamen om bij te praten, allerlei spelletjes te spelen, te drinken, te zingen en te dansen of zich gewoon te ontspannen.

Van Uytven bestempelde de herberg als belangrijkste centrum van de “sociabiliteit”, van de zin voor maatschappelijk leven en gezelligheid.⁵⁸

⁵⁷ DE BRUYNE, B., c.o. p. 225.

⁵⁸ VAN UYTVEN, R., c.o. p. 20.

In het Ancien Regime lagen de fatsoenlijke drankhuizen in de stad, in de dorpskernen of aan de grote wegen. Het waren, net zoals nu, sociale contactpunten. Er werd gedubbeld en gekaart. Er werden verder nog verschillende volksspelen beoefend, zoals boogschieten en bolsporten. Rondzwerfende muzikanten zorgden er voor de nodige vrolijkheid.

De herberginterieurs van David Teniers De Jonghe, Adriaen Brouwer, Josse van Craesbeeck tonen aan dat het kaartspel reeds in de 17^e eeuw een druk beoefende bezigheid was. (Zie bijlage 2)

Ook bolsporten bestaan al zeer lang, getuige daarvan zijn de afbeeldingen ervan op de gravures van Pieter Bruegel. Veel herbergen beschikten vroeger over een bolletrog, ook nog bolletraag, bolletra of bollebaan genoemd. Dit is een langwerpige uitgeholde baan waarin men bolt.⁵⁹

Een voorbeeld daarvan vinden we in de herberg van de weduwe van Karel Verbeke in de parochie van Heule in de Roede van Menen. Ze baatte herberg Sint-Hubrecht uit die naast een herberg, brouwerij en graanopslagplaats ook plaats bood aan een *'bolletrae'*.⁶⁰

Van een heel andere allure waren de jeneverkoten of brandewijnhuizen. Die lagen in de achterbuurten van de steden of ver van de bewoonde kernen van de plattelandsdorpen om toezicht en controle te bemoeilijken. Bedelaars, landlopers, dieven en ander arm volk zochten een schuilplaats in de brandewijnhuizen. Men gaf er zich over aan drank, kansspelen en dans. In sommige kroegen was het een *"vechten, vloecken, tieren ende sweiren"*.⁶¹

In de telling van 1779 wordt het advies gegeven dat het brandewijnhuis van Philippus Borggraaf dient te verdwijnen. Het vioolspel dat uit zijn etablissement weerklinkt trekt jongeren aan en dit had volgens de plaatselijke wetgevers kwalijke gevolgen.⁶²

Spelen waren dus een inherent onderdeel van het dagelijkse leven in de herberg. Dit wil echter allesbehalve zeggen dat de overheid het spelen van spelletjes aanmoedigde.

⁵⁹ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 54.

⁶⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁶¹ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 58.

⁶² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

Het ontspanningsleven werd in al zijn vormen sterk door de overheid gecontroleerd. De lokale en nationale machten poogden doorheen de 18^e eeuw aan de hand van verscheidene ordonnanties, waaronder die van 1779, het ontspanningsleven aan banden te leggen. Dit aspect werk ik verder uit in hoofdstuk 5.

Ook voor heel specifieke gebeurtenissen kon de herberg als uitvalbasis worden gebruikt. Dat wordt aangetoond door de herberg van Pieternelle Wespelaere in Eksaarde die gebruikt is geweest “*tot het houden der wachten...ten tijde der mortaliteit van het hoornvee*”.⁶³

Het sociale aspect en het groepsgevoel dat een herberg oproept zijn de krachtigste troeven die deze etablissementen hebben.

⁶³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

2. Cliënteel en herbergier.

We merken dus dat de herberg een veelzijdige functie vervulde in het gemeenschapsleven. Het spreekt dan ook voor zich dat er ook een veelheid aan mensen bezoek brachten aan de herberg, dit ging van de hoogste sociale klassen tot de laagste. Aan deze verschillende sociale groepen beantwoorden ook verschillende soorten van herbergen met elk een verschillend doelpubliek. Daarom geef ik hier een overzicht van het cliënteel van de verschillende herbergen.

Een apart onderdeel van dit hoofdstuk wordt gewijd aan de rol van de herbergier, in de dorpsgemeenschap en in zijn herberg zelf.

2.1. Cliënteel

P. Clark stelt dat het cliënteel van de plattelandsherberg voornamelijk bestond uit mensen uit de lagere klassen. Mensen uit de hogere klassen en ook reizende handelaars en marktkramers gaven de voorkeur aan de wijnhuizen. De lagere klassen die de plattelandsherberg bezochten waren dan de dagloners, de keuterboertjes en de ambachtslui.⁶⁴

De opkomst van de brandewijnkroegen en koffiehuisen in de tweede helft van de 18^e eeuw gaf iedere sociale groep zijn eigen plaats: het rurale proletariaat zocht de jeneverkroeg op, boeren en ambachtslui bleven de herberg trouw en de notabelen distantieerden zich nog meer van de ‘massa’ door de koffiehuisen te bezoeken.⁶⁵

De Bruyne wijst er echter terecht op dat deze evolutie veel uitgesprokener is in de steden dan op het platteland, omdat “*de sociale polarisatie ook groter is*”.⁶⁶

Verder blijven koffiehuisen in de tweede helft van de 18^e eeuw, op het Vlaamse platteland, een zeldzaam verschijnsel.

⁶⁴ CLARK, P., *The English Alehouse. A social history 1200-1830.*, London, 1983, p. 104.

⁶⁵ CLARK, P., c.o. p. 105.

⁶⁶ DE BRUYNE, B., c.o. p. 67.

2.1.1. Edelen en gezagdragers.

Zoals we hierboven al konden lezen bij de herberg van de Gentse Sint-Sebastiaansgilde, kon het gebeuren dat vorsten of andere hoogwaardigheidsbekleders een bezoek brachten of bleven overnachten in de herberg. Een herberg uit Sint-Jans bij Ieper ontleende haar naam, De Koninck van Vranckrijck, aan het feit dat de koning van Frankrijk er in tijden van oorlog ooit nog had gelogeed⁶⁷. (het moet hier over Lodewijk XV of om Lodewijk XIV gaan).

Aangezien er in mijn archiefwerk slechts éénmaal sprake is van een dergelijke hoogstaand bezoek lijkt het er toch sterk op dat hoogwaardigheidsbekleders probeerden in herbergen in de steden te overnachten en indien mogelijk de herbergen op het platteland te vermijden.

De lokale gezagdragers kon men echter wel terugvinden in de herberg. Zoals hierboven reeds besproken werden herbergen gebruik als vergaderzaal voor alle vormen van lokaal bestuurlijk en justitieel werk. Dit bracht dus iedereen die een bepaalde macht uitoefende in de herberg; edelen, magistraten, geestelijken (herberg De Croone in Voormezele deed dienst als wethuis van de heerlijkheden van de Grote en de Kleine Vierschaar van de abdij van Voormezele),...De herbergen waar deze gezagdragers gebruik van maakten bevonden zich meestal in het centrum van het dorp, de parochie of de heerlijkheid.

Of zij na afloop van de vergadering nog lang in de herberg bleven rondhangen is niet duidelijk.

2.1.2. Reizigers en vreemdelingen.

Een van de belangrijkste bron van inkomsten voor de herbergen die langs de publieke wegen lagen, waren de reizigers of "*vreemdelingen*" zoals ze in de archiefteksten ook wel worden genoemd, (al geldt deze term voor alle niet-inwonenden van de parochie). Door de betere wegen groeide het aantal reizigers sterk in de tweede helft van de 18^e eeuw. Veel herbergen waren dan ook gelegen langs wegen die twee dorpen of twee

⁶⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

grotere steden verbindden. Herbergen konden dan bijvoorbeeld van pas komen om deze reizende vreemdelingen “*den rechten wegh te wijzen*” zoals wordt vermeld bij de herberg ’t Hof van St. Sebastiaen in Belsele.⁶⁸

Ook Joannes Frans Gaelens uit Lovendegem duidt bij zijn permissieaanvraag op het belang die zijn herberg zou kunnen hebben voor reizigers die de weg komen vragen. Op ieder dorp, en langs de grote wegen kon de reiziger, voerman, ruiter of voetganger gemakkelijk een nachtverblijf vinden.⁶⁹

Op Kortrijk-Buiten kon er in 25 van de 41 herbergen overnacht worden.⁷⁰ In Doel kon men zelfs in 10 van de 12 herbergen overnachten.

Een specifieke groep van reizigers waren de pelgrims. In Vlaanderen waren heel wat heilige plaatsen te vinden en deze trokken dan natuurlijk pelgrims aan. Herbergen werden dus ook vaak in de buurt van dergelijke heilige plaatsen opgericht. In Dadizele waren er vijf herbergen. Het bestuur beschouwde deze vijf herbergen als noodzakelijk voor het dorp omdat Dadizele zoveel bezoekers en pelgrims aantrok door een “*miraculeus beeld van Onze Lieve Vrouw*”.⁷¹ De herbergen van het dorp voorzagen in de behoeften van deze reizigers.

Ook in Comines-Nord werd een herberg opgericht naar aanleiding van het bouwen van de kapel van Sint Elooï, in 1357.⁷²

De herberg van Pieter Augustiaens van Namen in Waasmunster werd gebouwd recht over de kapel van Onze-Lieve-Vrouw en diende om vreemdelingen die de kapel bezochten, in hun behoeften te voorzien.⁷³

Een andere groep van mensen die gebruik maakte van de herberg als plaats voor rust en ontspanning waren de militairen.

De 18^e eeuw was voor het graafschap Vlaanderen een woelige periode. Vooral ten tijde van de Spaanse Successieoorlog (1701-1714) en de Oostenrijkse Successieoorlog

⁶⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁶⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1786, n 32175.

⁷⁰ ARICKX, V., Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779., *De Leiegouw*, Vol. 7, No.1, Kortrijk, 1965, p. 9.

⁷¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁷² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁷³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

(1740-1748) werd er hevig gevochten in de Lage Landen en waren grote groepen soldaten in Vlaanderen te vinden. Maar ook daarna bleven veel soldaten in Vlaanderen rondhangen. Zij hadden ook nood aan voedsel en slaappleats. Dit vonden ze hoofdzakelijk in de herberg.

Het verblijf van militairen in de herberg was vaak een last voor de herbergier. Hun aanwezigheid veroorzaakte spanningen en rekeningen bleven vaak onbetaald. En als soldaten schade toebrachten aan de herberg kon de herbergier geen schadevergoeding meer eisen van de overheid. Het verteer van drank en eten door passerende legertroepen gebeurde reeds voor rekening van de overheid.

Zo kon het dan ook gebeuren dat herbergiers van deze regeling gebruik probeerden te maken door het indienen van een te zware onkostenvergoeding voor het verblijf van soldaten.

Ondanks verschillende reglementen bleef het verblijf van soldaten problematisch. In 1791 gingen, in Sint-Niklaas, de militaire excessen zo ver dat de overheid ingreep en een ordonnantie uitvaardigde. Deze bepaalde onder andere dat de legeroversten aan hun ondergeschikten moesten meedelen dat de militairen om acht uur de herberg moesten verlaten.

In Waasmunster waren in 1779 twee herbergen waar regelmatig soldaten verbleven, De Dry Coningen en St. Sebastiaen. Deze laatste had in het dorp een slechte reputatie, of dit iets met de aanwezigheid van de soldaten te maken heeft, is niet vermeld.⁷⁴

Het was de overheid zelf die de soldaten een herberg toewees. In 1779 wijst het Hoofdcollege van het Land van Waas enkele logementen toe aan herbergiers in de volgende dorpen:

-De Klinge: herberg St. Sebastiaen bij J.P.Wouters: 2 fuseliers van het regiment van Clerfayt, voor een periode van één maand.

-Sint-Gillis: herberg De Verckensmerckt bij J. Vandenbrande: 1 sergeant en 3 fuseliers van het regiment van Clerfayt, voor één nacht.

-De Klinge: herberg Het Bourgons Cruys bij M. Pauwels: 2 fuseliers van het regiment van Clerfayt.⁷⁵

⁷⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁷⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 261.

Tenslotte kon men nog vreemdelingen in de herberg, maar vooral in de brandewijnhuizen, terugvinden, namelijk de landlopers en bedelaars. Hun aantal steeg in de 17^e en 18^e eeuw sterk door de steeds toenemende prolitarisatie. Deze groep van armen trok rond van stad naar stad op zoek naar werk of armensteun. Dergelijke personen werden door de gemeente niet getolereerd en riskeerden altijd uit het dorp te worden gezet of opgepakt te worden. Daarom vertoefden zij meestal in de illegale brandewijnhuizen. Als de gemeente echter ondervond dat bepaalde brandewijnhuizen schuiloord waren voor bedelaars en landlopers konden zij deze laten sluiten. Zo beschouwt de gemeente Staden vier herbergen op haar grondgebied als onnodig omdat er jongeren en personen van laag allooi deze huizen frequenteren.⁷⁶ In Waasmunster moet de herberg van de weduwe van Adriaen Dutré verdwijnen omdat er zich veel landlopers en arm volk ophouden en hetzelfde lot is herberg Sint Joseph van Guillemus Rysegem beschoren omdat deze een schuilhoek van bedelaars zou zijn.⁷⁷

2.1.3. Dorpsbewoners en parochianen.

Maar de belangrijkste groep van herbergbezoekers waren natuurlijk de parochianen en dorpingen zelf. De herberg was dan ook de plaats bij uitstek voor het sociaal contact. Er waren weinig andere ontspanningsmogelijkheden in de parochie of ten huize van de mensen zelf. In de herberg kon worden gedronken, gepraat, gezongen, gedanst of allerlei spelletjes worden gespeeld.

De belangrijkste groepen die in de herberg vertegenwoordigd waren, waren landbouwers, arbeiders, ambachtslieden, kleine zelfstandigen en kooplui. Brandewijnhuizen waren hoofdzakelijk gericht op de minder begoede parochianen of op de dichte burens en waren niet uitgerust om reizigers te ontvangen. Voor het brandewijnhuis van Catharina van Ackere in Lendeledede wordt letterlijk vermeld dat ze brandewijn en jenever verkoopt “*voor de geburen en de parochianen*”.⁷⁸

⁷⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁷⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁷⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Aangezien dergelijke brandewijnhuizen meestal illegaal waren opgericht, veel arm volk aantrokken en de gemeente ze niet altijd volledig onder controle had, kwamen daar meer uitspattingen voor dan in de officiële herbergen.

De sfeer in de herberg kon worden opgeluisterd door rondtrekkende speellieden en zangers.

Het bestuur stond echter zeer wantrouwig tegen dergelijke vormen van vertier. Zo blijkt uit de beoordeling van het gemeentebestuur van Burcht van het jeneverkot van Phillipus Borggraaf.⁷⁹ Zijn etablissement lokt volgens hen jongeren aan, door het vioolspel dat uit zijn huis weerklinkt. Dit had volgens hen zeer kwalijke gevolgen en daarom hadden ze hem al een boete opgelegd van 10 gulden en moest hij zijn etablissement sluiten. Daar trok hij zich echter weinig van aan en hield zijn jeneverkot gewoon verder open.

Dat de jeugd door het bestuur liever niet in een drankgelegenheid werd opgemerkt blijkt ook uit het feit dat herberg Den Haucker, van Jan Baptiste Smet, in Stekene, een sluiting boven het hoofd hangt omdat het “...*eenen schuyelhoek van alderande sorten van jonckheydt...*” is.⁸⁰

Naast de jeugd was het ook voor vrouwen niet zomaar toegestaan de herberg te bezoeken. Het vrouwelijke herbergbezoek werd volgens P. Clark wel geduld in gezelschap van hun man, in groep, of met vrienden. In de overige gevallen was de herberg voor hen verboden terrein.⁸¹

Tlusty wijst in deze context ook op de symbolische betekenis van het ‘samen drinken’. Het ‘samen drinken’ bij getrouwde koppels benadrukte hun speciale band, ‘samen drinken’ bij niet-getrouwde koppels stond dan ook symbool voor ongepast seksueel gedrag.⁸²

Het herbergbezoek was dus vooral een mannenzaak. Vrouwen behoorden thuis te blijven om zich te ontfermen over het huishouden en zij konden de avonden doorbrengen met de kinderen en de huishoudelijke taken.

⁷⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁸⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁸¹ CLARK, P., c.o. p. 209.

⁸² TLUSTY, A.B., c.o. p. 257.

Clark en Tlusty wijzen beide op de relatie tussen het mannelijk karakter van de arbeid en het herbergbezoek. Het herbergbezoek werd beschouwd als de voortzetting van het harde werk overdag en zoals we reeds zagen gebeurde het zakendoen vaak in de herberg.

De drijvende kracht achter het weren van vrouwen en jongeren uit de herberg was de Kerk. Vooral tegen het misbruik van de gemengde ontmoetingen van ongehuwde jongeren, de zogenaamde ‘conventicula’ trok de Kerk sterk van leer. De Ieperse bisschop de Wavrans zag in dergelijke ontmoetingen een regelrechte belediging van God door obscene gedachten en taal en oneerbare handelingen. De Wavrans ging zelf zo ver dansavonden te vergelijken met de misdaden van het oudtestamentische Babylon. Enkel en alleen al de deelname aan dergelijke bijeenkomsten werd als een doodzonde beschouwd, ook als men zich op geen enkele andere manier misdragen had.

Conventicula werden verboden door de kerkelijke en burgerlijke overheid en er stonden zware straffen op. Pastoors en predikanten moesten “*deze draak*” te lijf gaan op de kansel. De biechtvaders, de rechters en de burgerlijke overheid moesten ieder op hun terrein deze misdaden helpen uitroeien. De bisschop wees ook op de plicht van ouders om hun oudere zoons en dochters thuis te houden.⁸³

De toestand lijkt hiervoor toch dramatischer voorgesteld dan hij in feite was. In de visitatieverslagen van het bisdom Ieper is maar in vijf parochies (op 144) melding gemaakt van dergelijke bijeenkomsten. Een van die vijf pastoors meende daarenboven dat er nauwelijks gemengde ontmoetingen plaats hadden. In 1769 zijn nog slechts twee klachten te vinden. In Wormhout, waar ook gehuwden de conventicula bijwoonden, mochten de waarschuwingen van de pastoor niet baten. De dekenale visitatie van 1777 in het dekenaat Poperinge wees drie parochies aan die in gebreke bleven.

Toch kan uit het stilzwijgen van de bronnen niet met zekerheid afgeleid worden dat er geen conventicula waren. Misschien gunden de meeste pastoors en dekens het jonge volkje een verzetje en knepen ze liever een oogje dicht.

⁸³ HERPELINCK, R., Het bisdom Ieper 1762-1789., Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, Roeselare, 1991, p. 194.

Er werden verschillende conventicula onderscheiden. Eén daarvan waren de ‘herbergkermessen’ en ‘hoekje-kermessen’. In navolging van de kerken hadden de gehuchten en bepaalde herbergen een patroonheilige die uitbundig gevierd werd. Deze feesten werden aangekondigd aan de muren van de kerk en/of het gemeentehuis. De herbergiers sloegen op de vooravond luid op vaten om de omwonenden aan de festiviteiten te herinneren. Hoewel het dansen en feesten wel eens gemengd gebeurde, staat in de Consultatio Theologica te lezen dat op heel wat plaatsen gescheiden werd gefeest. De Poperingse deken Fruyt was echter minder lichtgelovig:

*“Wat al ongeregelhdeden op de herbergkermessen...die...een speelman in hun huys nemen, men springt, men danst al onder een, jongmans, dogters, getrouwde en ongetrouwde.”*⁸⁴

Het bleek dan ook zeer moeilijk dergelijke feesten te verbieden omdat plattelandsherbergiers voortdurend nieuwe initiatieven uitvonden.⁸⁵

2.2. De herbergier.

Van in de vroege middeleeuwen had de herbergier veel aanzien genoten. In de vroege middeleeuwen werd het openhouden van een herberg gezien als een vorm van caritas, de herberg als plaats waar armen en behoevenden werden opgevangen. Symbool hiervoor stond de parabel van de barmhartige Samaritaan. Het beroep van herbergier was een eervol beroep en de herbergier nam vaak een vooraanstaande plaats in het stadsbestuur in. Zo is er het voorbeeld van Jan Vulre. Vulre was herbergier in Eeklo in het begin van de 15^e eeuw, was jarenlang een vooraanstaand stadsbestuurder en schopte het in 1406 zelf tot burgemeester. Er was ook een erecode en er bestonden voorschriften voor het eervol uitoefenen van het beroep. In de gedachte der costumen van Aalst uit 1618 staat te lezen dat herbergiers mensen dienen te zijn *“van goede estime ende eerlicke conversatie”*.⁸⁶

⁸⁴ HERPELINCK, R., c.o. p. 195.

⁸⁵ HERPELINCK, R., c.o. p. 196.

⁸⁶ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 30.

De overheid kende ook een grote waarde toe aan de eed van de herbergier.

Bijvoorbeeld in twisten rond dobbelspelen en over de geldigheid van een contract, waar normaal het principe van ‘unus testis, nullus testis’ gold, was dat niet het geval voor een getuigenis van de herbergier.⁸⁷

De herbergier was in dergelijke gevallen vaak een belangrijke getuige, al was het niet altijd de meest objectieve.

Voor de overheid diende de herbergier het aanzien en de integriteit van de herberg te bewaren om op die manier de rust in de gemeenschap te behouden.

Ook kooplieden hadden groot vertrouwen in de waard. Kooplieden vertrouwden vaak de herbergier hun koopwaar toe om op te slaan of te verkopen als ze verder moesten reizen.

Ook in de illegale smokkelhandel speelde de waard een hoofdrol, en zeker bij de brandewijnsmokkel, die een enorme groei kende in de 18^e eeuw.⁸⁸

Omstreeks 1700 begon het aanzien van de waard echter te dalen. Door het steeds stijgende aantal drankgelegenheden ontstond er ook steeds meer overlast. Dat leidde tot nieuwe decreten en ordonnanties die de herbergier als een zwaard van Damocles boven het hoofd gingen.

Ook door moralisten uit deze periode werd de herberg meer en meer als een oord des verderf aanzien wat zijn weerslag had op het aanzien van de herbergier. De Kerk speelde bij deze beeldvorming een bepalende rol.

In de periode voor de late middeleeuwen werd het beroep van herbergier nog in verband gebracht met de parabel van de barmhartige Samaritaan.

In de late middeleeuwen werd dit beeld echter vervangen door het geboorteverhaal van Jezus, voor wie er geen plaats was in de herberg.

In de 16^e eeuw wordt dit beeld nog versterkt door de Hervorming: de waard als incarnatie van de laaggevallen Roomse ethiek.

En tijdens de Contrareformatie werden kroegen dan weer beschouwd als verzamelplaatsen van ketters.⁸⁹

⁸⁷ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 40.

⁸⁸ DE BRUYNE, B., c.o. p. 123.

⁸⁹ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 271.

De herbergiers bleven echter niet bij de pakken zitten en deden pogingen om hun beroepseer hoog te houden. Daartoe verzamelden ze zich in beroepsorganisaties, al was het vooral in de steden dat deze broederschappen sterk aanwezig waren. Voor het Land van Waas is er enkel voor Sint-Niklaas melding gemaakt van een ‘biermansgild’.⁹⁰

In Kortrijk bestond er ook een goed georganiseerde nering, die van de Heilige Laurentius. Alleen de leden van deze nering, “*geseyt hosteliers, cabarettiers ende weirden*” waren gemachtigd om groot bier, wijn, brandewijn en jenever te slijten. Die maatregel gold voor alle herbergen op het grondgebied van Kortrijk binnen de stadsvesting, het schependom en binnen de keurstaken. Alleen het klein bier mocht door iedereen worden verkocht.

Voor haar inkomsten was de nering aangewezen op het meestergeld van de nieuwe leden en de jaarlijkse contributie van 7 stuivers en 2 stuivers per ton groot bier, opgeslagen bij de herbergiers.

De inval van de Franse republikeinen en het decreet Le Chapelier (1791) betekenden het einde van de neringen.⁹¹

Voor de toetreding tot de nering van Sint-Laurentius hoefde men niet te kunnen lezen en schrijven.

Het houden van een herberg vereiste in het algemeen weinig kwalificaties.

De meeste herbergiers waren dan ook van lagere sociale afkomst. Het was een gemakkelijke manier om geld te verdienen: er was geen vakmanschap voor vereist, er waren maar kleine investeringen nodig (zeker voor een brandewijnhuis), en de evoluties op vlak van demografie en transport zorgden voor een stijgend klantenpotentieel.

Door de economische situatie in Vlaanderen in de tweede helft van de 18e eeuw volstond voor velen één beroep niet meer om het huishouden in haar behoeften te voorzien. Het starten van een herberg of van een brandewijnhuis moest dan het gebrek aan inkomsten compenseren. Velen waren dan ook afhankelijk van de inkomsten die de herberg genereerde om te overleven. Voor de lokale besturen die de telling van

⁹⁰ DE BRUYNE, B., c.o. p. 136.

⁹¹ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 16-17.

1779 opstelden was dit dan ook vaak een reden om de drankgelegenheid te laten bestaan.

Zo mochten 13 van de 42 drankhuizen uit Sint-Gillis en op de Wase Klinge, blijven bestaan, omdat ze de broodwinning waren van de herbergiers.⁹²

In Kieldrecht mag herberg Het Hoefijzer van Matthijs de Cether blijven bestaan omdat hij zijn vrouw en kinderen onderhoudt met de inkomsten.⁹³

Het beroep van herbergier werd met verschillende andere beroepen gecumuleerd. Zo zijn er voorbeelden van herbergiers-winkeliers, herbergiers-ambachtlieden, herbergiers-postmeesters en zelfs van herbergiers-chirurgijnen.

En niet alleen in de lagere sociale klassen probeerde men een extra inkomen te genereren via het uitbaten van een drankgelegenheid.

Voor de 18^e eeuw kwam het nog vaak voor dat ook openbare ambtenaren en wethouders er een job als herbergier op nahielden.

Door de problemen die daardoor ontstonden rond de onpartijdigheid die voor een openbaar ambt vereist was, werd er door de overheid ingegrepen.

In de 16^e en 17^e eeuw werden op lokaal vlak nog verschillende ordonnanties uitgevaardigd die verboden aan schepenen en ambtenaren om een herberg open te houden. Dit duidt er op dat in deze periode het beroep van ambtenaar en herbergier weldegelijk nog vaak gecumuleerd werd.

In de 18e eeuw komen dergelijke ordonnanties echter niet meer voor. Ook in het edict van 21 juli 1779 komen dergelijke bepalingen niet meer terug.

In de telling van 1779 valt echter wel op dat in verschillende dorpen, parochies en heerlijkheden, één van de lokale machthebbers eigenaar is van een herberg, en dat vele wethouders tegelijkertijd drankleveranciers waren. Zo pikten ze onrechtstreeks toch nog hun graantje mee van de herbergopbrengsten.

Er was dus zeker nog geen sprake van een volledige loskoppeling tussen bestuur en herberg, voorbeelden daarvan zijn ook de vele herbergen die dienst doen als vergaderplaats en schepenhuis.

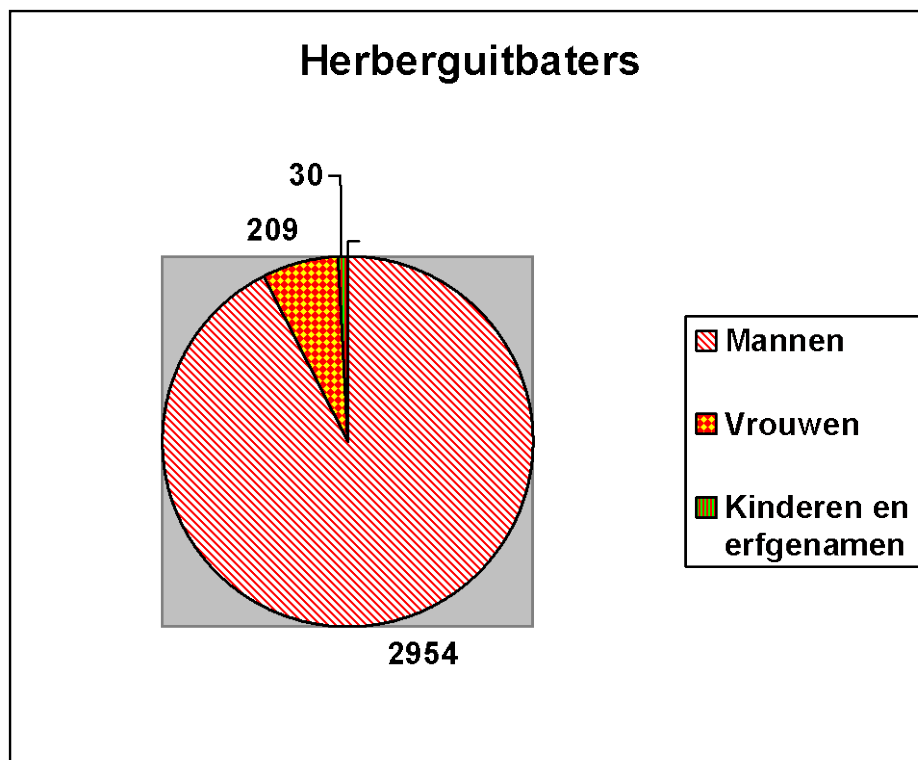
⁹² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

⁹³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de evolutie in de steden in deze periode meer en meer evolueerden naar het oprichten van stadhuizen en gemeentehuizen die ervoor zorgden dat men de herberg als vergaderplaats kon verlaten.

Het lijkt er dan ook op dat men op het platteland gebruik maakte van de herberg omdat de lokale wethouders weinig andere opties hadden.

Het uitbaten van een herberg was, net zoals het herbergbezoek, een mannenzaak. In de telling van 1779 komt duidelijk naar voor dat vrouwelijke uitbaatsters zelden voorkwamen.

Let wel, dit zijn officiële cijfers. Deze cijfers verwijzen alleen naar wie, in de telling van 1779, als herbergier wordt genoemd. In acht genomen dat het herbergierschap aanzien werd als een mannenzaak, mogen deze cijfers niet verbazen. Deze cijfers sluiten natuurlijk niet uit dat in praktijk de echtgenote van de herbergier achter de toog plaatsnamen terwijl de man andere arbeid verrichtte.

Naast mannen en vrouwen wordt in één procent de herberg uitgebaat door de kinderen of erfgenamen van de uitbater.

In 23 van de 30 gevallen gaat het om de kinderen van de uitbater.

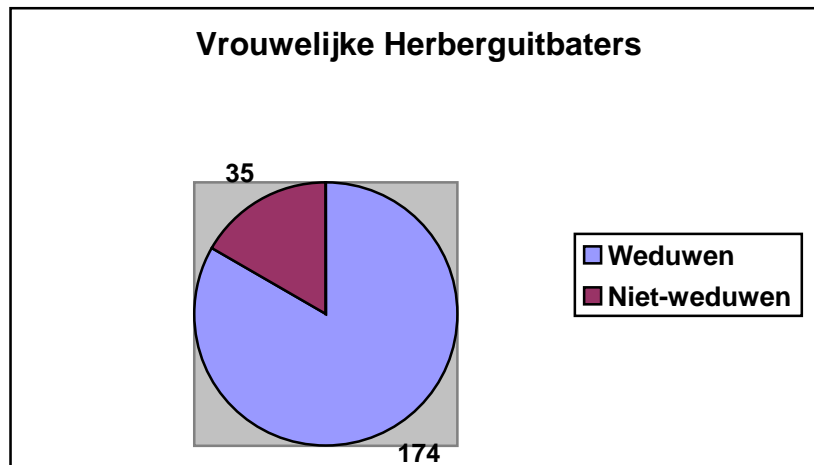
In 3 gevallen gaat het om de zoon en de moeder.

In 3 gevallen gaat het om een broer en zus.

En in 1 geval gaat het om 2 broers die de zaak van vader verderzetten.

Het is duidelijk dat het aantal 'officiële' vrouwelijke uitbaters heel laag ligt ten opzichte van de mannelijke.

De meeste van deze vrouwen waren ook nog eens weduwen.

Deze grafiek maakt, nog meer dan de vorige, duidelijk hoe werd gekeken naar vrouwelijke uitbaatsters. Het aantal vrouwen dat een herberg uitbaat zonder directe link met een man is bijzonder laag. Dit resultaat moet in het licht worden gehouden van de toenmalige visie op vrouwen in de herberg. De aanwezigheid van vrouwen in een herberg werd sterk gelinkt aan het seksuele. De overheid en de Kerk aanzagen de vele drankhuizen sowieso als oorden van verderf. Bij al hun redenen daarvoor was de angst voor de vrouwelijke verlokkingen in de herberg misschien wel de grootste. De aanwezigheid van vrouwen in de herberg werd dan ook door de uitbaters vermeden of simpelweg zoveel mogelijk geheim gehouden.

In deze optiek lijkt het vreemd dat in de opvolging van de ordonnantie van 1779 nergens letterlijk naar vormen van prostitutie wordt verwezen. Prostitutie is natuurlijk van alle tijden en in het Ancien Regime waren de illegale drankhuizen plaatsen bij uitstek om dit beroep te beoefenen. De overheid en de Kerk lieten dit aspect echter liever onbesproken. In het Ancien Regime werden dan ook geen ordonnanties over prostitutie uitgevaardigd. De Franse wetten van 1790 en 1791 zorgden voor de eerste plaatselijke reglementen.

Dat er geen ordonnanties over prostitutie bestonden betekent niet dat er niet tegen werd opgetreden. In procesteksten vinden we daar meer informatie over terug. In 1754 werd Judoca Tibergien, weduwe van Adrien Malfait, waardin van de herberg Duijnckercke op de Vismarkt, samen met haar twee dochters Françoise en Joanna Malfait uit de stad verbannen. Ze werden verbannen omdat ze *“geen deugdzame personen zijn en een groot schandaal comme te geven ende te veroorzaeken door hun ongebonden ende onkuys leven als door het verdrucken van menigvuldige menagien door dien dat verschijdene mans daer frequenterende hun goet commen te verteiren ende daerdoor hun vrouwen ende kinderen gebreck laeten lijden hetwelke nu al over langen tijdt gedeurt heeft.”*⁹⁴

Beide zussen waren enkele jaren daarvoor al behandeld voor venerische ziektes. Er bestond dus zeker en vast een probleem dat ervoor zorgde dat herbergen met vrouwelijke uitbaatsters al snel een slecht reputatie kregen. Dit verklaart ten dele het lage aantal herbergen met alleenstaande waardinnen.

Meer voorkomend waren de uitbaatsters-weduwen.

Ze zetten in de meest gevallen het beroep van hun man verder omdat ze de inkomsten nodig hadden om op een fatsoenlijke manier verder te leven. Het houden van een herberg was vaak de enige mogelijkheid om een zekere vorm van onafhankelijkheid en inkomsten te behouden.

Weduwen werden ook minder snel gelinkt aan ontucht en onzedige praktijken dan alleenstaande vrouwen.

Een opvallende feit dat nog kan worden vastgesteld in verband met vrouwelijke uitbaatsters is dat van de 209 vrouwelijke uitbaatsters die voorkomen in de herbergtelling van 1779 er 17% een brandewijnhuis of jeneverkot uitbaten.

36 maal wordt dus een vrouw vermeld als uitbaatster, met de volgende verdeling:

- 26 weduwen
- 5 alleenstaande vrouwen
- 2 huisvrouwen
- 1 echtgenote

⁹⁴ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 63.

- 1 maal broer en zus
- 1 maal twee zussen

Opnieuw is het aantal weduwen opvallend. De oorzaak moet ook hier gezocht worden in de nood aan inkomsten. Vrouwen die hun man verloren verloren ook een heel groot deel van hun inkomsten. Brandewijnhuizen vergden weinig investeringen om op te starten. De locatie was meestal de woonkamer of een achterkamer van het eigen huis en brandewijn was de goedkoopste drank die er te krijgen was.

Het illegale karakter van brandewijnhuizen in combinatie met een vrouwelijke uitbaatster zorgt er ook voor dat vermoedens van onzedelijke praktijken niet ver af zijn. Zoals reeds gezegd wordt in de telling van 1779 niets vermeld over prostitutie maar zeker is dat dergelijke praktijken voorkwamen. Daarom kan het aantal vrouwen in de illegale brandewijnhuizen waarschijnlijk onder andere daarmee in verband worden gebracht al moet verder onderzoek dat nog uitwijzen.

3. Dranken en interieur

3.1. Dranken

De meeste bezoekers van een herberg komen er natuurlijk om iets te drinken, en het voorzien in de drankbehoefte is dan ook de primaire functie van een herberg. Het belang van de herberg op dit vlak moet in het licht van het aanwezige drinkwater in de dorpen worden gezien. De drinkwatervoorziening op het einde van het Ancien Régime stond nog allesbehalve op punt. Een grote stad als Lokeren bijvoorbeeld moest het voor 1893 nog stellen met één private waterput, die gelegen was in nabijheid van herberg Den Trap.⁹⁵

Daarbij komt nog dat de kwaliteit van het water niet altijd even schitterend was. Daarom verkoos men vaak bier of karnemelk bij de maaltijd. Zo speelden de herbergen een belangrijke rol, aangezien men er bier ter plekke kon nuttigen en er vaak ook bier kon verkrijgen om mee naar huis te nemen.

Het drankaanbod in de herberg was vanzelfsprekend niet te vergelijken met het aanbod dat in een hedendaags café bestaat.

In een herberg uit de tweede helft van de 18e eeuw was de keuze heel beperkt. In de Duc de Lorraine in Flobecq kon men bier en eau de vie krijgen⁹⁶ maar in Den Eenhoorne in het Hofland in Reninge kon men groot bier, wijn, brandewijn en jenever krijgen⁹⁷. In de Dry Lijnden in Oostnieuwkerke kon men dan weer alleen bier, wijn en brandewijn krijgen.⁹⁸

In La Bonne Esperance in Deûlémont was er alleen likeur verkrijgbaar.⁹⁹

Uit de herberg telling van 1779 valt heel moeilijk op te maken wat er precies in de herberg te verkrijgen was. Maar bier, wijn, brandewijn en jenever zal waarschijnlijk in de meeste herbergen geschonken worden.

⁹⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 35.

⁹⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

⁹⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

⁹⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

⁹⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

In de telling van 1779 wordt vooral bij brandewijnhuizen extra informatie gegeven over wat er geschonken werd. Waarschijnlijk omdat deze brandewijnhuizen als schadelijk voor de gemeente werden aanzien en het drankaanbod dat nog eens onderstreepte.

De meeste brandewijnhuizen boden uitsluitend sterke dranken aan.

Jan Baptiste Loeman uit Verrebroek verkocht uitsluitend brandewijn en jenever.¹⁰⁰

Pieter Francies de Kinder uit Sinaai verkocht alleen maar jenever en anijs.¹⁰¹ En de twee brandewijnhuizen in Loere boden alleen maar jenever aan.¹⁰²

Jan Duerinck uit Belsele verkocht naast koffie ook nog jenever, anijs, Franse brandewijn en likeur.¹⁰³

Een fleuringsbiljet, dit is een soort prijslijst, voor de Sint-Niklase herberg Den Dobbelen Hantboge van 1719 maakt naast de Franse wijn melding van zes verschillende bieren: het Hoegaards bier, het Leuvens bier, de Lierse Caves, het Gents bier, het Antwerps bier en het eigen gebrouwen bruin bier. Ook de fleurbiljetten uit 1783 in Sint-Gillis vermelden deze bieren.¹⁰⁴

Al deze dranken waren in verschillende maten verkrijgbaar. De twee standaardmaten werden uitgedrukt in potten en pinten of soms wordt er gewoon gesproken over grote en kleine hoeveelheden/matens.

Jan Baptiste Loeman schonk zijn brandewijn en jenever in "*pot, pint en andere kleine maten*".¹⁰⁵

In het brandewijnhuis van Jan Baptiste Perez, in het Beverse bij Sint-Niklaas, werd geserveerd met "*potten, pinten of mindere maten*". De kleinste maat die verkrijgbaar was bestond uit "*een dobbel maetjen sijnde het achtste van eenen pot*". Bij dit brandewijnhuis wordt ook de enige informatie gegeven over de prijs die men er moet betalen, namelijk "*het recht van den stuijver ofte daelder*".¹⁰⁶

¹⁰⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁰¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁰² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁰³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁰⁴ DE BRUYNE, B., c.o. p. 100.

¹⁰⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁰⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

De pint was de meest voorkomende inhoudsmaat waarin bier werd geschonken. Al kwam er ook een grotere maat voor, namelijk de pot.

Eén pot komt overeen met 2 pinten. De precieze inhoud van een pint verschilde van gebied tot gebied.

-Kasselrij de Brugse Vrije: 1 pint = 0,5468 l.

-Kasselrij Veurne: 1 pint = 0,5745 l.

-Kasselrij Ieper: 1 pint = 0,5735 l.

-Kasselrij Kortrijk: 1 pint = 0,57324 l.

-Kasselrij Land van Waas: 1 pint = 0,5766 l.¹⁰⁷

Sterke dranken werden vanzelfsprekend in kleinere maten geschonken.

Het "*dobbel maetjen sijnde het achtste van eenen pot*" dat geschonken werd in het brandewijnhuis van Jan Baptiste Parez in het Beverse bij Sint-Niklaas komt dus neer op iets meer dan 14 cl.

In de 16^e en 17^e eeuw werd zeer veel bier gedronken. Dranken zoals koffie en thee zouden maar tegen het eind van de 17e eeuw in de steden doorbreken en pas in de 18e eeuw een grote bloei kennen. Dat koffiehuisen in de 18e eeuw echter nog steeds een stedelijk fenomeen blijven valt duidelijk op door het praktisch ontbreken van elke verwijzing naar dergelijke dranken in de telling van 1779. (Het wordt slechts éénmaal vermeld.)

Er werd natuurlijk ook wijn gedronken, al gebeurde dat in mindere mate. Wijn werd voornamelijk door de rijken gedronken en dan meestal nog bij speciale gelegenheden. Bier daarentegen werd door iedereen en bij iedere gelegenheid gedronken. Bier was volksdrank nummer één.

Het bier kon onderscheiden worden in twee soorten, naargelang de kwaliteit. In de Noordelijke Nederlanden sprak men van dunbier en dikbier. Dikbier was in tegenstelling tot dunbier een kwalitatief goed bier, dat gebrouwen werd uit de voorgeschreven hoeveelheden granen en hop. De benaming van deze biersoorten

¹⁰⁷ VANDEWALLE, P., Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg., Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis, nr. 82, Gent, 1984.

varieerde van streek tot streek en dunbier kon dan ook scharrebier, klein bier, lekbier, vulbier, smalbier of scherp bier worden genoemd. Het werd vervaardigd door na het brouwen van een dikbier aan de overgebleven drab kokend water toe te voegen.¹⁰⁸

In een Antwerpse bron uit 1580 wordt Bacchus omschreven als “*Heer van alle wijnen en bieren met uitzondering van het klein en scherp bier*” want “*et seer crank is*”.¹⁰⁹

De drankgod Bacchus distantieert zich dus duidelijk van deze minderwaardige biersoort.

Klein bier, met een zeer laag alcoholpercentage, kan beschouwd worden als de belangrijkste vervanger voor het ontbreken van niet-vervuild drinkwater.

Brouwerijen verkochten hun bier in vaten, want zij mochten geen bier aan de tap verkopen. Dit verbod werd echter door menig brouwer aan zijn laars gelapt. Aan het tappen waren nog meer regels verbonden. Herbergiers en kroegbazen mochten alleen dikbier tappen. Wilden zij echter gemengd bier, een mengsel van verschillende soorten bier, verkopen, dan moesten zij ook dunbier tappen. Er waren dus enerzijds de goedkopere drinkgelegenheden waar klein en gemengd bier getapt werd anderzijds waren er de duurdere gelegenheden waar dikbier getapt werd.¹¹⁰

Ook in wetgeving rond brouwen en verkopen van bier wordt er een onderscheid gemaakt tussen goed of groot bier en klein bier. Bijvoorbeeld in de ordonnantie over de verpachting en de inning van de belasting op de bieren. Punt 26 van deze ordonnantie gaat als volgt: ‘*Ghelijcke boete zullen verbeuren, de ghone die kleen Bier ten Comptoire zullen verklaert hebben in plaetse van goedt Bier*’, ‘*t zy om binnen ofte buyten ghevoert te worden; ende ghelijcke boeten zullen verbeuren de Brauwers die groot Bier laeten volghen, daer de verassysinghe ende de billetten maer en spreken van kleen Bier*’.¹¹¹

¹⁰⁸ VERSTAPPEN, J., Het bier in het volksleven., Brugge, 1977, p. 10.

¹⁰⁹ VERSTAPPEN, J., c.o. p. 12.

¹¹⁰ VERSTAPPEN, J., c.o. p. 96-97.

¹¹¹ DE SMET, E., De belastingen op de dranken te Eeklo in de 16^e en 17^e eeuw., *Appeltjes van het Meetjesland.*, No. 29, Maldegem, 1978, p. 206-207.

Hoe zat het nu met de alcoholconsumptie in de achttiende eeuw? Aerts merkt op dat alcoholisme zeker al een probleem was in de achttiende eeuw, waar dat voor de negentiende eeuw al duidelijk vaststond. Het gemiddelde hoofdelijke biergebruik per dag gaat achteruit in vergelijking met vorige eeuwen al is deze evolutie zeker niet spectaculair te noemen. In sommige steden was op het einde van de achttiende eeuw de bierconsumptie op zijn hoogste punt. Als men naast de algemene lichte daling van het biergebruik de stijgende consumptie van gedistilleerde dranken stelt, kan men alleen maar vaststellen dat er meer alcohol werd gedronken. Het staat vast dat er steeds meer gedistilleerde dranken, zoals jenever en brandewijn, werden gedronken en dat deze een belangrijke invloed hadden op de bierconsumptie. Het succes van gedistilleerde dranken is in het algemeen te wijten aan de lagere prijs in vergelijking met bier, voor een gelijk volume alcohol. Er waren ook minder wetten rond deze alcoholsoort en de taksen lagen ook lager ten opzichte van de taksen die op bier golden. Het nut van gedistilleerde dranken voor de herbergier is dat ze langer goed blijven en dat ze in de opslag minder plaats innamen voor hetzelfde alcoholgehalte.¹¹² Dit maakte gedistilleerde dranken dan ook interessant voor personen zonder veel kapitaal die toch een drankhuis wilden open houden, meestal omdat ze de extra inkomsten nodig hadden.

De populariteit van brandewijn, vooral in West-Vlaanderen, moet worden gelinkt aan de nabijheid van Frankrijk. De brandewijn die in West-Vlaanderen werd geschonken kwam uit Frankrijk en werd vooral via smokkelhandel Vlaanderen binnen gebracht. De overheid kneep op dat vlak een oogje toe omdat ze de taksen op het schenken van brandewijn niet wou mislopen.¹¹³

4.2. Interieur van de herberg.

Als de herbergen de vele reizigers op de Vlaamse wegen op een ietwat fatsoenlijke manier wilden ontvangen moesten natuurlijk verschillende voorzieningen aanwezig zijn. Zo moesten er bijvoorbeeld afspanningen of paardestallen zijn om de paarden van de reizigers, of bijvoorbeeld van de postkoets, weer op krachten te laten komen.

¹¹² AERTS, E., c.o. p. 100.

¹¹³ ARICKX, V., c.o. p. 14.

Daarnaast moest de reiziger zelf ook weer op krachten komen en moest de herbergier dus een maaltijd kunnen voorzien. En ten slotte mochten ook bedden niet ontbreken. Men kan deze herbergen echter helemaal niet vergelijken met hedendaagse overnachtingplaatsen. Zo was de grootste herberg uit Doel, Den Hertogh van Aerschot, voorzien van twee keukens, vijf kamers en acht à negen bedden. Voor de rest van de herbergen in Doel lag het gemiddelde aantal bedden rond de vier à vijf.

Om op een andere manier een beeld te krijgen van het interieur van een herberg kan men ook schilderijen bekijken die herbergtaferelen portretteren.

Zo geven de schilderijen van David Teniers en Adriaen Brouwer ons een idee van het ruwe kroeginterieur in de 17e eeuw. (Zie bijlage 2)

Op een vloer van gestampte aarde stond een al of niet doorgezaagde ton die dienst deed als tafel, met daarrond enkele stoelen, banken of omgekeerde manden. Een tapkast ontbrak. De gelagzaal was verlicht door kleine vensters en kaarsen. Een open haard zorgde voor de nodige verwarming.¹¹⁴

Maar de belangrijkste bronnen om een echt beeld te krijgen van het interieur van een herberg in 17^e en 18^e eeuw, zijn de Staten van Goed.

Ik baseer mij hier op een korte prospectie uit het onderzoek van De Bruyne. Hij waarschuwt echter dat veralgemening uitgesloten is omdat er geen grondige en systematische uitpluizen van de bronnen gebeurd is.¹¹⁵

a) Sterfhuis Spiessens, echtgenote C. Perpet, herbergier te Rupelmonde (1656)

Plaats	Inventaris
Bakhuis	1 brandewijnketel en toebehoren
Zolder	5 zakken haver
Keuken	6 ketels, 2 ijzeren potten Tinnen voorwerpen voor een totale waarde van 90 gulden. 3 lantaarns 12 potten en pinten Haard

¹¹⁴ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 40.

¹¹⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 169-171.

	1 buffet, 2 tafels, 3 banken, 12 stoelen, 1 bed met spreij, kussens en gordijnen
Kamer	2 koffers, kleerkast 1 groot bed met spreij, hoofdkussens en gordijnen, 4 kussens en 2 zitkussens 1 klein bedje op de zolderkamer
Verder nog o.a.	1 kruisboog, 10 paar lakens, 2 zilveren bekertjes, 3 zilveren lepels, 1 zilveren ketel en 3 gouden ringen

b) Sterfhuis Anthone de Schermere, herbergier te Rupelmonde (1671)

Vaatwerk	6 glazen schotels, 5 tinnen borden, 1 wit bord
Drinkgerei	2 wijnkannen, 1 wijnpint, 11 bierpotten, 2 waterpotten, 2 ijzeren potten, 1 tinnen pot, 2 ketels, 2 kannetjes
Eetgerei	3 azijnkannetjes, 1 ijzeren potje, 1 koperen lepel, 1 melkkannetje, 6 tinnen lepels, 1 zoutvat, 1 mostaardpot, 2 oliekannen, botervat
Keukengerei	1 pan, visspaan, tinnen kom, kleine kom, 2 wafelijzers, haard
Meubilair	3 kandelaars, 4 gordijnen, 1 kaarsbak, 10 stoelen, 1 driepikkel, 4 schilderijen (1 in de keuken, 1 het Laatste Avondmaal verbeeldend), 1 spinnewiel, 1 koffer, 16 banken, 2 bufetten, 3 tafels (1 ronde en 1 uittrekbare), 1 schapraai en 1 bed
Allerlei	2 schoteldoeken, 9 fluwijnen, 7 servetten, 4 tafellakens, 5 handdoeken, 5 kussens

c) Sterfhuis J.F. Van Laere, herbergier-brouwer te Sint-Niklaas (derde kwart 18^e eeuw).

Washuis	Wasketel, hespkel, aker, gieter, lamp, koperen lepel, visspaan
Keuken	Twee tinnen potten, 2 halve pinten, dubbele kan, 4 tinnen lepels, haard, koekenpan, vleespan, 3 kandelaars, 2 lantaarns, 4 potten, 5 pinten, 4 bierglazen, 2 roemers, 6 schilderijen, eetschapraai, 8 stoelen, 3 tafels, 1 bank, 2 spinnewielen, 1 schouwkleed, 1 staande klok met kast, 1 bed met gordijn en dekens, 1 kleerkast, 1 lessenaar, 1 koffer, spiegel, 3 prenten, 1

	kruisbeeld, 1 borstel
Kamer	1 kleerkast, tafel, slaapbank, tafeltje, 8 stoelen, bel, spiegel, schilderij, 5 prenten, 1 kleine bank
Elders	6 bedden (waarvan 3 'pluymbedden')

Door deze gegevens wordt het duidelijk dat herbergen vaak over een goede infrastructuur beschikten. Dat was in elk geval zo in herbergen die maaltijden en/of slaappleaats aanboden.

Als we naast deze gegevens de Staten van Goed van een klein brandewijnhuis zouden leggen zou het verschil duidelijk zijn. Uitbaters van brandewijnhuizen beschikten over het algemeen over veel minder kapitaal, kregen minder gegoede klanten over de vloer en beschikten over een veel kleinere ruimte. Het onderzoek daarnaar moet echter nog grondig worden gevoerd.

4. Herbergnamen

4.1. Uithangborden

De herbergnaam werd aangeduid door een uithangbord dat aan de gevel van de herberg hing. Toch zijn er verschillende voorbeelden waar de naam van de herberg verschilt van wat er op het uithangbord staat aangegeven. De naam van de herberg kon veranderen als de herberg een nieuwe uitbater kreeg. Niet iedere herbergier echter deed de moeite om het uithangbord aan te passen.

Het aanvragen van een nieuwe naam en uithangbord moest dan ook via een officiële aanvraag gebeuren en de overheid had de eindbeslissing over de naam. Daarom waren er veel uitbaters die de herbergnaam officieus veranderden.

Dat het aanvragen lang kon duren bleek ook het geval voor Jacq Charles Deltrine uit Ellezelle. Hij baatte een herberg uit zonder uithangbord maar vroeg al een jaar naar een bord waarop Le Prince de Ligne als naam zou staan.¹¹⁶

Misschien was het aanvragen van een nieuw uithangbord en een nieuwe naam een te omslachtig proces, in elk geval staat vast dat er veel herbergen zelf geen uithangbord hadden. Zo was het uithangbord van de herberg van Bernardus de Zodt uit het Vrije van Rijssel er van ouderdom afgefallen.¹¹⁷

Bij de herbergen uit de kasselrij Kortrijk beschikten slechts 268 van de 593 herbergen over een uithangbord. 207 hadden alleen een naam en 118 hadden noch een uithangbord noch een naam.¹¹⁸

Voor de rest van telling van 1779 zijn er 538 drankgelegenheden zonder naam.

Sommige functionarissen vermelden in de telling van 1779 herbergen met een uithangbord maar zonder naam. Zo heeft de herberg van Joseph Vanden Berghe in Lendeledede geen naam maar hij heeft wel een uithangbord waarop de Heilige

¹¹⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹¹⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹¹⁸ ARICKX, V., c.o. p. 30.

Catharina staat.¹¹⁹ Hetzelfde verhaal voor de herberg van Petrus Vande Putte in Heule. Zijn herberg heeft ook geen naam maar hij heeft wel een uithangbord waarop een Franse lelie staat afgebeeld.¹²⁰ En Alexander Doncke had een driehoek als uithangbord aan zijn herberg in Sint-Jacobs bij Ieper.¹²¹

Op uithangborden van herbergen die dienst deden als wethuizen prijkte vaak het wapen van de dorpsheer. Zo was dat in de kasselrij Kortrijk het geval voor de wethuizen van Oeselgem, Poeke, Aarsele, Ruiselede, enz. Elders in Vlaanderen was dat o.a. het geval in Maldegem en Rupelmonde. In het Brugse Vrije hebben heel wat herbergen het wapen van het Vrije als uithangbord.

Op het uithangbord stond niet altijd alleen de naam van de herberg verbeeld. Zo stond er op het uithangbord van herberg De Valcke uit Gullegem ook nog te lezen: “*goet logist te voet en te peerde*”.¹²²

Op het uithangbord van Pieter Verminnen in Rupelmonde stond het wapen van de stad afgebeeld.¹²³

En op het uithangbord van Frans Pogliet in Mariekerke staat te lezen: “*hier schenkt men bier en brandewijn*”.¹²⁴

Sommige herbergen hadden geen uithangbord maar hadden hun herbergnaam in de muur gemetst. Dit was het geval bij de twee herbergen in Maldegem, Het Handmes en Den Doorne.¹²⁵

Andere herbergen hebben dan weer geen uithangbord maar staan in het dorp wel bekend onder een bepaalde naam, zoals dat bijvoorbeeld het geval was voor de herbergen Den Handt en 't Withuys in Geluwe.¹²⁶

Zo kon het ook zijn dat een herberg twee namen had. Eén officiële en één waarmee hij in de parochie bekend stond. Men spreekt in die context van herbergen die *vulgairelijck* of *ordinairelijck* gekend zijn onder een tweede naam.

¹¹⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹²⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹²¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹²² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹²³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹²⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹²⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

¹²⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

De herberg van Laureys Verwulgen uit Moerbeke had ook twee namen. Uitzonderlijk was dat deze twee namen elk op een kant van het uithangbord waren afgebeeld. Zo stond er op de ene kant De Tonne en op de andere kant De Fonteyne.¹²⁷
In de telling van 1779 komen er 26 herbergen voor die twee namen hebben.

4.2. Naamgeving

In de telling van de herbergen naar aanleiding van de vorstelijke ordonnantie uit 1779 passeren 3333 herbergen en brandewijnhuizen de revue.

Enkele namen komen opvallend vaak voor. De volgende namen zijn de tien meest voorkomende met de vermelding van het aantal keer de naam voorkomt in de telling.

- De Swaene (swaentien, drie swaentjens,...)	114
- De Croone (keysers croone, blauwe croone,...)	109
- De Leeuw (rode, zwarte, witte, gouden, gecroonde)	81
- Den Hert (vliegende)	61
- St. Hubrecht, Hubert, Hubertus	60
- St. Sebastiaen (st.sebastiaenshof)	59
- De Dry Coningen	58
- De Sterre	47
- Den Engel	35
- St. Joris	32

Zeer opvallend is dat doorheen het graafschap Vlaanderen steeds dezelfde namen terugkomen. Er was bij de naamgeving duidelijk een belangrijke rol weggelegd voor tradities. Naar deze tradities bij de naamgeving van herbergen is echter nog weinig onderzoek verricht. Hoe komt het bijvoorbeeld dat de naam De Swaene zo vaak terugkomt en zo verspreid is? Deze naam komt ook in Nederland veel voor en ook in Engeland is 'The Swan' een zeer verspreide herbergnaam.

¹²⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Wat ook opvalt in deze ‘top tien’ is dat er drie heiligennamen in voorkomen. Heiligennamen waren dan ook zeer populair als benaming voor een herberg. Zoals we hierboven al besproken kon dit te maken hebben met de aanwezigheid van een gilde in de herberg (Sint-Sebastiaen, Sint-Barbara, Sint-Joris).

Maar het kon ook te maken hebben met de patroonheilige van de gemeente of van de herberg zelf. De herberg van Jacobus d’Heyaert uit Burcht heette Sint Maarten, deze heilige was de patroonheilige van Burcht.¹²⁸

Hoe dan ook, de belangrijkste reden voor deze veelheid aan heiligennamen, in de volledige telling komen niet minder dan 32 verschillende heiligen terug waar de herbergen hun naam aan ontleen, was de grote populariteit van heiligen in de Zuidelijke Nederlanden.

De Zuidelijke Nederlanden en vooral Vlaanderen, waren één van de belangrijkste actieterreinen van de Contrareformatie en heiligen speelden dan ook een zeer grote rol in het belijden van het geloof en dit was zeker het geval voor de dorpen en parochies op het Vlaamse platteland. Deze grote aanwezigheid van heiligen als herbergnaam mag dan ook niet verbazen. Vandaag de dag zijn er dan ook nog steeds vele herbergen en cafés genoemd naar een heilige.

Een ander veel voorkomend thema bij de herbergbenaming zijn dieren.

De volgende dieren komen voor bij de herbergnamen: krekkel, pad, kip, os, konijn, koe, lam, walvis, krab, geit, vos, zwijn, wezel, beer, mol, haan, ram, leeuw, kalf, olifant, wolf, paard, hert, snoek, hond, haas, aap, kat, stier, krokodil.

Opvallend bij de diernamen is de grote aanwezigheid van vogelsoorten. De volgende soorten vinden we in de telling terug: gans, lijster, reiger, papegaai, duif, raaf, kraai, kauw, pauw, mus, haan, zwaan, pelikaan, arend, patrijs, nachtegaal, zwaluw, valk, kip, koekoek, mus, uil, waterhoen.

We vinden ook twee mythische dieren terug: de eenhoorn en de draak.

Andere terugkerende thema’s uit de natuur zijn bomen en bloemen.

Bij de bomen vinden we: kerselaar, notelaar, spar, krieckenboom, lindeboom, perenboom, meiboom, ‘droogen doornboom’, ‘crommenboom’, ‘gulden boom’, ‘stroijen boom’, ‘leugenboom’, ‘gouden boom’.

¹²⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Bij de bloemen vinden we: de roos, de korenbloem, vlasbloem, distelbloem, lelie, goudbloem.

Een ander thema zijn geografische namen.

Belgische: Antwerpen, Oostende, Oudenaarde, Brugge, Lokeren, Nieuwpoort, Knokke, Temse, Rupelmonde, Hamme, Dendermonde, Middelburg, Gent, Poperinge, Borgerhout, Bergen op Zoom.

Buitenlandse: Italië, Jeruzalem, Lissabon, Spanje, Venetië, Hulst, Calais, Amsterdam, Rotterdam, Rijssel, Constantinopel, Luzern, Bethlehem, Dusseldorf, Madrid, Breskens, Cadzand, Parijs.

Historische en/of adellijke figuren die gebruikt worden als herbergnaam:

Den Keizer Jozef ¹²⁹	Lovendegem
Den Koninck van Vranckrijk	Sint-Jans naast Ieper
Den K(C)oninck van Spagnien	Lokeren, Temse, Bornem, Bazel, Stene, Ninove
De Koninginne van Hongarien	Bredene
De Coninginne van Sweden	Ninove
Den Dolphijn van Vranckrijck	Sint-Rijkers
Den Prince Cardinael	Waasmunster, Temse, Bornem, Eeklo, Oostkamp, Haasdonk, Sint-Niklaas, Machelen
Den Prins van Oranien	2 x Lokeren
Den Prins van Luyck	Ninove
Den Prins Eugene / Eugenius	Geluwe, Vrasene, Belsele, Astene
Den Prins van Spagnien	Het Beverse in Sint-Niklaas
Prince de Ligne	Ellezelle, Flobecq, Menen-Buiten
Den Prince van Simai	Wijtschate
Den Prince Maldeghem	Sint-Jooris
Prins Karel / Prince Charles	Lembeke / Sint-Gillis
Den Prins Albertus en Isabelle	Mariakerke
Den Keurvorst Palatin	Gits

¹²⁹ Deze naam komt niet uit de telling van 1779 maar uit een briefwisseling uit archiefvolume 32175 van de Raad van Vlaanderen, uit het jaar 1786. (RAG, Raad van Vlaanderen, 32175).

Le Duc d'Orléans	Bas-Warneton, Houthem
Duck du Bavier	Ninove
Duc de Lorraine / Duck de Loryn	Ghendbrugge (bij Ruddervoorde), Gits, Flobecq / Ninove
Den Hertog van Bourgoignen	Wervik
Den Hertog van Beyeren	Lokeren, Temse, Zwijndrecht
Den Hertog van A(e)rschot	Lokeren, Het Beverse bij Lokeren, Doel, Beveren
Den Hertog van Arenberg	Lokeren
Den Hertog van Bruijnswijck	Stekene
Den Marquis de Preux	Sijsele
Den Generael d'Aun	Geluwe
Le Chevalier de Montmorinez	Comines-Nord

Er komt dus een heel arsenaal aan historische figuren aan bod bij de herbergbenaming. Sommige spreken voor zich en anderen maken dan weer een 'originelere keuze'.

Zo is de herberg uit Menen-Buiten, Den Generael d'Aun, genoemd naar de Oostenrijkse graaf Leopold Joseph Von Daun. En de herberg Den Hertog van Bruijnswijck in Stekene is genoemd naar Lodewijk Ernst van Brunswijk-Lüneburg-Bevern, een militair in Oostenrijkse en Nederlandse dienst. Hij leefde van 1718 tot 1788.

Den Marquis de Preux uit Sijsele is genoemd naar Charles François de Sucre, die een verre afstammeling van de Belgische koningin Fabiola is.

De meeste van die historische namen verwijzen naar personen die geregeerd hebben over de Nederlanden. De koning van Spanje kan naar verschillende personen verwijzen. De Koningin van Hongarije doelt hoogstwaarschijnlijk op Maria van Hongarije, de zus van Karel V, die landvoogdes van de Nederlanden was van 1530 tot 1555.

De Koningin van Zweden kan verwijzen naar Louisa Ulrika van Pruisen (1720-1782), de echtgenote van koning Adolf Frederik van Zweden of naar vroegere Zweedse koninginnen.

De naam Prins Eugene (of Eugenius) komt van de gouverneur-generaal van de Nederlanden Prins Eugene die deze functie uitoefende tot 1724.

Arickx merkte terecht op dat het cijfer 'drie' ook een belangrijke rol speelde in de herbergbenaming. Hij schrijft het toe aan het feit dat het cijfer 'drie' in de heraldiek van grote betekenis is.¹³⁰ Vast staat dat het voorvoegsel drie vaak gebruikt werd. De herbergnamen met voorvoegsel drie: De drie koningen, linden, zotten, zwaantjes, engelen, molens, weimannen, mussen, zwaluwen, stenen, haringen, cauwkens, worsten, pelgrims, zwarte leliën.

In de keuze van de herbergnamen valt ook op dat de herbergiers uit het graafschap Vlaanderen een overduidelijke voorkeur voor Vlaamse namen hadden. Franstalige namen komen dan ook bijna niet voor in het Nederlandstalige gedeelte van het graafschap Vlaanderen. In het Nederlandstalige deel van de kasselrij Kortrijk was er slechts één Franstalige herbergnaam, 'De Chasse Royale', die voorkwam te Aarsele, Hulste en Kooigem. Verder zijn er nog 41 herbergen met een Franse naam, allemaal in het Franstalige gedeelte van de kasselrij Kortrijk, namelijk in de gemeenten Sint-Denijs, Dottenijs, Herzeeuw, Lowingen, Moeskroen en Spiere.¹³¹

In de rest van het graafschap Vlaanderen zijn nog 60 herbergen terug te vinden met een Franse naam. 29 daarvan zijn wel terug te vinden in de Franstalige kasselrij Waasten. De overige 31 zijn te vinden in de gemeenten en heerlijkheden Zandvoorde, *Loere*, *Het Ketelquaet*, Beselare, Brielen, Deûlémont, Bas-Warneton, Comines-Nord, Houthem, Wijtschate, *Guelde de la Motte*, *Ghendbrugge*, *Houck Gits en Lichtervelde* en Ninove.

Op deze laatste drie na liggen al deze gemeenten vlak aan de Franse grens en kunnen we de Franstalige namen op die manier verklaren. Voor Ghendbrugge (een wijk van Ruddervoorde), Houck Gits en Lichtervelde, en Ninove gaat het drie maal om dezelfde naam, Duc d'Orléans, een naam die blijkbaar altijd in het Frans werd geschreven, en eenmaal om Duck du Bavier.

Men zou door de Franse en Oostenrijkse overheersing over het graafschap Vlaanderen in de achttiende eeuw, kunnen verwachten dat daar invloeden van terug te vinden zijn in de herbergbenaming. Niets blijkt echter minder waar want de herbergen hebben

¹³⁰ ARICKX, V., c.o. p. 17.

¹³¹ ARICKX, V., c.o. p. 18.

bijna uitsluitend Vlaamse namen. Dit heeft ongetwijfeld te maken met het volkse karakter van de plattelandsherbergen die in hun naam ook het Vlaamse en volkse aspect willen laten doorklinken.

Ten slotte valt op dat sommige herbergen geen naam hebben. Dit is zeker het geval voor de brandewijnhuizen. De oorzaak is te zoeken in het bestaansrecht van deze etablissementen.

Herbergen hadden voor de wet eigenlijk pas een naam als die naam aan de façade van de herberg op een uithangbord zichtbaar was. In de herbergstelling worden bij de invulling van de herbergnamen de vermeldingen ‘zonder naam’ en ‘zonder enseigne (=uithangbord)’ dan ook als synoniemen gebruikt.

Het is dan ook logisch dat brandewijnhuizen, die bijna altijd illegaal waren, hun bestaan verborgen wilden houden en dus zeker geen naambord uithingen.

Zo zijn van de 538 drankgelegenheden zonder naam uit het graafschap Vlaanderen (uitgezonderd kasselrij Kortrijk¹³²) er zeker 326 brandewijnhuizen.

Er zijn erg weinig voorbeelden te vinden van brandewijnhuizen die wel een naam hebben.

Die zeldzame namen waren vaak zeer folkloristisch gekleurd en die volksnamen duiden al het verdachte van die kroegen aan.

¹³² Omdat Arickx zijn onderzoek op een andere manier heeft gevoerd kunnen zijn resultaten in deze context niet worden gebruikt.

**DEEL 2: Houding van de overheid ten opzichte van de
drankhuizen.**

Het herbergleven werd gedurende het Ancien Regime altijd sterk gecontroleerd. Wat er in de herberg gebeurde en hoeveel herbergen en andere drankgelegenheden er bestonden waren zaken die de overheid en de Kerk goed in het oog hielden.

Waarom was het voor de overheden zo belangrijk om het herbergleven en het aantal drankhuizen te controleren en in te perken?

De grootste vrees van de wereldlijke en kerkelijke overheden was dat het herbergleven de gemeenschap zou kunnen ontwrichten en de gemeenschap extra zou belasten. Mannen die hun loon in de herberg opdronken of opgokten, handelaars die onder invloed van drank onbetrouwbare contracten afsloten, brachten het gezin vaak in financiële problemen.

Het gezin was de hoeksteen van de maatschappij en als de gezinnen in relatieve rust en vrede samen leefden reflecteerde dat op het samenleven van de maatschappij in het algemeen.

Daarbij kwam nog dat gezinnen in geldnood dreigden van de armenzorg te moeten gaan leven. Dit zorgde voor extra kosten voor overheid en aldus werden verschillende initiatieven genomen om het niet zover te laten komen.

Een andere grote vrees van de overheid ten opzicht van het herbergwezen was de criminaliteit die verbonden was met het leven in de herberg. De overheid ging er van uit dat de herberg één van de voornaamste plaatsen was waar moord en doodslag voorkwamen.

Mede daarom wou de overheid ook zo veel mogelijk vreemdelingen uit de herbergen weren. De komst van vreemdelingen werd, zeker op het platteland, nog vaak geassocieerd met onheil. Overheden veralgemeenden vreemdelingen vaak tot rondzwervende rovers en bedelaars, die men dus liever uit de eigen parochie hield. Zeker in het geval van afgelegen drankhuizen werden deze aanschouwd als schuilplaatsen van criminelen en landlopers van waaruit verschillende criminele activiteiten werden gepraktiseerd, bijvoorbeeld strooptochten en smokkelhandel. Naast bedelaars en criminelen waren ook jongeren niet welkom in de herberg. Het herbergbezoek bij jongeren kon alleen op strikte voorwaarden of werd soms helemaal verboden.

De overheid wantrouwde alles wat met de herberg te maken had en trad dan ook repressief op in de vorm van ordonnanties, plakkatens en edicten.

1. Belangrijkste repressieve ordonnanties

De ordonnantie van 21 juli 1779 was een heel belangrijke stap in de strijd tegen het zeer verspreide alcoholisme en vormt de wettelijke sanctionering van dat antialcoholische offensief.

Deze ordonnantie was natuurlijk niet de eerste maar vormde eerder een herinnering en bekrachtiging van vorige wetgevende initiatieven. Daarom eerst een overzicht van de andere belangrijke repressieve ordonnanties uit het Ancien Regime, uitgevaardigd tegen de misbruiken in de herberg en de bepalingen uit deze ordonnanties.¹³³

1. Plakkaat van 7 oktober 1531

- Alle feesten en kermessen mogen slechts één dag duren en zullen allen op dezelfde dag plaatsvinden.
- Op huwelijksfeesten mogen niet meer dan 20 genodigden zijn.
- Er mag geen herberg gehouden worden buiten de dorpscentra.
- Er mag niet getapt worden tijdens de goddelijke diensten op zon-en feestdagen.
- Dronkenschap geldt niet als verzachtende omstandigheid.

2. Koninklijk Reglement van 18 maart 1683.

- Verplicht aan de lokale overheden om een lijst op te maken met naam en ligging van de herbergen binnen het dorp.
- Er mogen geen herbergen meer worden open gehouden buiten de dorpscentra en de drukke wegen. Afgelegen herbergen moeten gesloten worden. Het is met dat doel voor ogen dat de lijsten moeten worden opgemaakt.
- Er mag geen bier geschonken worden, noch gespeeld worden in de herbergen tijdens de goddelijke dienst op zon-en feestdagen.
- Ambtenaren mogen geen herberg houden, noch bier leveren aan herbergen.

¹³³ DE BRUYNE, B., c.o. p. 27-30.

3. Plakkaat van 21 juli 1779.

- Ieder dorp dient bij het Hoofdcollege van haar kasselrij een lijst binnen te brengen

*“van alle de herbergen, aubergien ende brandewijnhuizen hunnen jurisdictie met uytdrukking der naemen van de herbergiers, van de uythangberders, ende van de situatie der herbergen midtsgaeders met wiens permissie ende ’t sedert wanneer dezelve zijn geërigeert geweest”.*¹³⁴

- De hoofdschepenen van de Hoofdcolleges zullen moeten beslissen welke herbergen gesloten moeten worden.¹³⁵
- Er worden verplichte sluitingstijden ingevoerd voor de herbergen. In de winter (oktober tot maart) moeten de herbergen om 20 uur sluiten, in de zomer (april tot september) één uur later.
- De koster zal iedere avond de avondklok luiden. Dit is het sein om de herbergen te ontruimen.
- De bepalingen omtrent het verblijven en tappen in de herbergen tijdens de goddelijke diensten blijft behouden.
- Het is de kinderen verboden in de herbergen te verblijven.
- Er mogen geen schietwedstrijden meer georganiseerd worden tenzij door erkende schuttersgilden.
- Er mogen voortaan slechts twee kermissen georganiseerd worden, de ene ter herdenking van de kerkwijding, de tweede op het naamfeest van de patroonheilige van de parochie.

¹³⁴ DE BRUYNE, B., c.o. p. 30.

¹³⁵ In praktijk zou deze verantwoordelijkheid vaak worden doorgeschoven naar de lokale besturen.

2. Opvolging, uitwerking en resultaten van het plakkaat van 1779.

2.1. Afkondiging en verspreiding van de ordonnantie.

Een grondige analyse van het plakkaat van 1779 is hier op zijn plaats om twee redenen.

Ten eerste om de eenvoudige reden dat dit plakkaat als basis voor dit onderzoek dient.

Ten tweede omdat dit plakkaat het belangrijkste en meest omvattende is dat in het Ancien Regime werd uitgevaardigd in verband met het ontspanningsleven in het graafschap Vlaanderen.

Het plakkaat werd door Maria Theresia uitgevaardigd op 21 juli 1779 en werd op 10 september van dat jaar in het consistorie van de Raad van Vlaanderen gepubliceerd.

Uit de tekst van deze ordonnantie wordt onmiddellijk duidelijk hoe de overheid aankeek tegen de herbergen. Volgens deze tekst was Vlaanderen in het bijzonder verpest door *“cantynen ende brandewijn-koten, kroegen, keeten en genever-huysen...”*¹³⁶

In de tekst worden verschillende maatschappelijke kwalen aan het herbergwezen toegeschreven. De volgende bepalingen zijn de twee voornaamste.

“...dat die onder den tijtel van herberge dienen tot schuytplaetsen van vagebonden en ondeugende personen, door welke frequente occasien de goede ingesetene ende naementlijck de jonckheyd van beyde de sexen verleyd worden tot hun absoluut verlies ende hun overgeven tot alle ongeregeltheden ende dronckenschappen.

...

*waardoor de landslieden door het anthieren ende frequenteren der herbergen, zoodaenig aengelokt worden, dat zij de herbergen ende saete huysen niet en connen verlaeten, maer hun aldaer ophouden sommige bij heele nachten tot hun absoluut verderf, bij veronachtsaminge van de landsneeringe ende inwendige manufakturen...”*¹³⁷

¹³⁶ ARICKX, V., c.o. p. 6.

¹³⁷ DE BRUYNE, B., c.o. p. 29.

2.2. Opvolging, reacties en problemen.

Deze ordonnantie zorgde voor een ongezien strenge reglementatie van het ontspanningsleven en betekende voor vele herbergen, en zeker voor brandewijnhuizen, de doodsteek.

Het plakkaat bereikte in september de Hoofdcolleges van de verschillende kasselrijen van het graafschap Vlaanderen. De Hoofdcolleges gaven dan de griffier de opdracht om de ordonnantie per missive door te sturen naar de diverse parochies in Vlaanderen, eventueel via tussenstations zoals de roeden.

Binnen de maand na de afkondiging ervan moesten de baljuws en wethouders van de parochies aan de regionale besturen hun lijst opsturen.

Tegen deze ordonnantie rees echter hevig protest.

Voor vele dorpen was de uitvoering van de ordonnantie een heel delicate onderneming. De herbergen maakten vaak een essentieel onderdeel uit van het gemeenschapsleven. De vrees leefde dat de sluiting van bepaalde herbergen tot onlusten zou kunnen leiden of toch zeker een grote misnoegdheid bij de lokale bevolking met zich zou meebrengen. Vele lokale besturen werden dus voor een dilemma geplaatst.

In hun eerste reactie op de ordonnantie besluiten dan ook veel lokale besturen wel een lijst door te sturen van de herbergen op hun jurisdictie maar laten daarbij vaak na er een waardeoordeel bij te formuleren.

Zo had het stadsbestuur van Sint-Niklaas eerst een iets minder volledige lijst doorgestuurd naar het Hoofdcollege van het Land van Waas. Ze kregen dan ook de volgende reactie van het Hoofdcollege:

“Lieve ende Beminde,

gheexamineert hebbende de lijste vande herberghen ende cantinen die u ons hebt toegesonden en bevinden wij gheene ghenoeghsaeme satisfactie om daer uijt te formeren ons advijs aen de heeren raeden fiscalen in voldoeninge aenden 3en article van het placcaet vanden 21en julij lestleden daerom senden wij u de selve lijste de retour ten eynde van ter interventie vanden pastor ende stadthouder ofte bailliu van u prochie de selve lijste te examineren ende nevens elcken article te stellen of de herberghen of cantinen in den text vermeldt convenieert ofte niet en convenieert wij sullen de selve lijste met u annotatien in margine binnen den tijde van acht dagen weder verwagten en blijft in geenen gebreke ende sijt den heere bevolen Sinte Nicolaes

Den 3en Xbre 1779.

*De alle u goede vrienden
Hooghbailliu hooftschepenen
vanden Lande van Waes,*

*J. Van Landegem
1779”¹³⁸*

Het stadsbestuur maakt daarop een nieuwe lijst op en vermeld daarin of de herbergen en brandewijnhuizen al dan niet nuttig waren.

Ten slotte is ook nog het besluit van de Hoogbaljuw en de Hoogschepenen van het Land van Waas bijgevoegd in dit archiefvolume .

¹³⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

“Mijn Edel heere,

Achterevolgende haere majesteits placcaet vanden 21 julij 1779 door onse respective wethouderen hebbende doen opgeven alle de herbergen ende tavernen in hemlieden respective prochien district ende jurisdictie te bevinden, hebbende wij daerop bekomen de besoignen ende declaratien nevens de medekomende missiven alhier gevought, waeruijt U sal ondervinden dat onaengesien den grooten number van herbergen binnen onsen lande seer weynige soudon connen gesloten ofte geïnterdieert worden, waermede betrouwen voldoen te hebben aen het voornoemde Edict. Wij hebben d'eere te blijven

Mijn Edel heer

Uw oodtmoedighe dienaeren

Hooghbailiu ende hoofschepenen

vanden Lande van Waes,

Uijt onse vergaedinghe vanden 17 february 1780

J. Van Landegem

1780”¹³⁹

¹³⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

Hetzelfde probleem komt blijkbaar voor in de kasselrij Ieper. Het Hoofdcollege ontving ook bijna uitsluitend lijsten waarbij een waardeoordeel ontbrak.

Wat volgt is de rondzendbrief van 25 oktober 1779 van de heer baljuw en de schepenen van de zaal en de kasselrij van Ieper waarin de kleinere parochies worden aangemaand te voldoen aan artikel 2 van de vorstelijke ordinantie dat bepaalt dat men moet laten weten of de bestaande herbergen al dan niet nuttig zijn.¹⁴⁰

Daarop worden verschillende nieuwe aktes opgesteld door de lokale besturen. Daarvoor kwamen de belangrijkste personen uit de gemeente samen om te bespreken welke herbergen mochten blijven en welke niet.

Kort bijschrift van de griffier uit Zwijndrecht : *“Naerder geexamineert met den heer Pastor en Bailliu de voorenstaende herbergen en men vindt die convenieert om te laeten continueren (getuen) in vergaderinge 13 december 1779.”*¹⁴¹

Ook de pastoor had dus een belangrijke stem in het beoordelingproces van de herbergen.

Dat de pastoor niet altijd op één lijn zat met het dorpsbestuur blijkt uit het verslag van de vergadering in de parochie Sinaai.

Hier wordt verslag gedaan van de pastoor die ontboden was om mee te vergaderen over de herbergproblematiek. Maar de pastoor verliet de vergadering vroegtijdig aangezien, naar hij zei, hij bij het aanstellen van herbergiers ook niets had te zien. Daarna werd verder vergaderd zonder de pastoor.

Dit toont nog maar eens aan hoe de Kerk tegenover de herbergen stond.

De clerus en de herbergiers leefden nogal eens op gespannen voet. Dat bleek al in verband met het al dan niet sluiten van kroegen tijdens de goddelijke diensten. Verder zag de clerus in de herberg ook een plaats die de ‘conventicula’ (d.i. gemengde ontmoetingen van ongehuwde jongeren) aanmoedigde en stimuleerde. De Kerk steunde de overheid dan ook in haar strijd tegen de grote stijging van het kroegenbestand en in haar strijd tegen het alcoholmisbruik. Zo werd bij verpachtingen van kerkelijke gronden of onroerende goederen bepaald dat het huis nooit mocht

¹⁴⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁴¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

dienen als herberg of om er ‘conventicula’ te organiseren. Ook werd in veel preken van leer getrokken tegen alcoholmisbruik.¹⁴²

De herwerking van de lijsten gebeurde per parochie op verschillende manieren. Soms worden dezelfde lijsten gebruikt en in de kantlijn kort vermeld welke drankgelegenheden ‘convenieerden’ of nuttig zijn, en welke niet. Af en toe stond daar dan ook een reden bij vermeld.

Maar meestal wordt er gekozen om onder de lijsten een korte situatieschets te geven van de herbergen in de parochie.

Opvallend is hoeveel parochies zich snel van het werk afmaken door gewoon te vermelden dat er geen problemen zijn.

Enkele voorbeelden uit de kasselrij Ieper¹⁴³:

Bikschote (vier herbergen): Er zijn geen brandewijnhuizen en de vier herbergen hebben een heel goede reputatie, de herbergiers hebben een goede naam en faam, ze aanvaarden geen landlopers en personen van slecht gedrag. Ze dienen voor reizende personen, kooplieden en eerlijke personen.

Zonnebeke (zeven herbergen): Geen van deze herbergen is volgens het bestuur onnuttig of ondienstig. Ze zijn ook niet van slechte reputatie. Daarom moeten er geen verdwijnen.

Passendale (dertien herbergen): Het bestuur verklaart dat er in hun parochie inderdaad veel herbergen zijn maar dat er geen onnuttige bij zijn en dat er geen één een slechte reputatie heeft. Ze zien dan ook niet in op welke grond ze het aantal herbergen kunnen verminderen. Iedereen betaalt over het algemeen ook correct zonder tegenspraak tenzij in een periode waarin ze weinig verkopen.

¹⁴² HERPELINCK, R., c.o. p. 196-197.

¹⁴³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

Comines-Nord (tien herbergen): Niemand van de eigenaars kon een octrooi voorleggen. Het bestuur vindt dat er niet te veel herbergen zijn en ze worden volgens hen allemaal uitgebaat door eerbare mensen met een goed gedrag.

Sint-Jacobs bij Ieper (drie herbergen): Vroeger waren er nog drie herbergen op de parochie van Sint Jacobs, te weten twee langs de Zonnebekecalchie en één op het gehucht het Wielken maar deze verkopen en schenken al vele jaren niet meer. In een apart document laten ze weten dat drie herbergen niet overdreven is qua aantal voor hun parochie en dat allen een goede reputatie hebben en dat er dus geen één moet verdwijnen.

Houthem (drie herbergen): Er zijn geen brandewijnhuizen. Geen één van de eigenaars kon een octrooi of een permissie voorleggen. Alle drie de herbergen zijn nuttig, voldoen aan de regels en worden bewoond door zeer eerbare mensen. Er zijn dan ook nooit klachten.

Wijtschate (elf herbergen): Volgens het bestuur van Wijtschate zijn elf herbergen in verhouding tot de grote van de parochie niet overdreven. Er zijn er ook geen met een slechte reputatie en ze komen van pas voor de reizigers. Het lijkt hen dan ook onverstandig om er te laten sluiten.

Moorslede (zeventien herbergen): De vier eerste herbergen vormen geen probleem voor het bestuur en zijn niet te veel voor het centrum van Moorslede. Ook de rest mag blijven voortbestaan. Door hun nut voor parochianen en reizigers en als ze niet nuttig zijn voor het publieke nut dan mogen ze blijven voortbestaan omdat de eigenaars eerlijke en goede mensen zijn en dat ze met de inkomsten het gezin onderhouden.

In Kemzeke in het Land van Waas laat het dorpsbestuur duidelijk weten wat het probleem is bij de uitvoering van de ordonnantie en hoe zij daar dan mee omgaan.

“Ten gemelden daeghe geëxamineert de retour gesonden lijsten van d’ herberghen ten eynde van te sien welcke herberghen convenieren ofte niet en convenieren, is geresolveert om ons niet audieus¹⁴⁴ te maecken onder ons gemeente van te stellen op de sijde van de lijste dat sij alle convenieren...”¹⁴⁵

Deze reactie van het bestuur van Kemzeke toont heel goed aan voor welk dilemma de meeste gemeentebesturen stonden bij de uitvoering van de ordonnantie.

De schepenen vreesden dat de afschaffing van drankhuizen voor woede en haat bij de bevolking zou zorgen. Dit benadrukt nog maar eens het grote belang van de herberg in het dorpsleven.

Het lijkt er ook op dat de meeste parochiebesturen willen doen uitschijnen dat ze alles onder controle hebben. Ze zorgden er in elk geval voor dat de nationale overheid geen te duidelijk beeld kreeg van de eventuele problemen met drankhuizen en de algemene situatie in het dorp.

Zo laten de magistraten van Moerbeke, in hun inleiding tot de lijst, verstaan dat ze er zich van bewust zijn dat het aantal herbergen hoog ligt (35 herbergen). Van de herbergen die er sinds kort zijn bijgekomen zijn er al veel gestopt en het bestuur vermoedt dat deze trend zich zal verder zetten.¹⁴⁶

Als er al problemen zijn, zijn de dorpsbesturen er blijkbaar niet happig op om de nationale overheid inzicht te verschaffen in de kern van de zaak.

In Sint-Niklaas noteert de griffier bij herberg Hamme van Gillis de Witte:

“convenieert helemaal niet en om vele redenen.”¹⁴⁷

In de meeste gevallen houdt men het bij korte kritieken zoals *“is inutil”*, *“convenieert niet”*, ... en maar zelden wordt er echt vermeld wat de problemen zijn.

Een bijkomend probleem voor sommige kleinere parochies of heerlijkheden is dat het hen niet altijd alleen is toegestaan om over het lot van sommige herbergen te beslissen. Veel was afhankelijk van de macht die de lokale heer had. Zeker in het

¹⁴⁴ Audieus betekent verfoeid, verafschuwt, gehaat.

¹⁴⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 84.

¹⁴⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁴⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32175.

geval van heerlijkheden, die meestal over verschillende parochies verspreid lagen, moesten beslissingen in samenspraak met de andere parochies genomen worden. Het voorbeeld van de heerlijkheid van den Hazelt, die juridisch onder de hoofdvierschaar van Oost-Ieper Ambacht valt, illustreert dat duidelijk.

De herberg van Jacobus Geldof mag te niet worden gedaan als het aan de heerlijkheid van den Hazelt ligt. De herberg is voor hen onnodig en hij stoort de heer van Rumbeke.

Ook de herberg van Pieter Joannes Thomaes stoort de heer van Rumbeke en de pastoor en mag dus ook worden te niet gedaan.

De heerlijkheid van den Hazelt stelt wel duidelijk dat zij hier niet alleen kan over beslissen maar dat dat in samenspraak met de andere parochies moet gebeuren.¹⁴⁸

Dat beslissingen niet zomaar kunnen genomen worden zonder dat andere parochies protesteren wordt goed duidelijk als we de situatie in het kanton Spagnien bij Roeselare van naderbij bekijken.¹⁴⁹

Het kanton Spagnien was duidelijk een probleemgeval.

In de inleiding van het eerst volume van de archiefbundel van het Brugse Vrije wordt er verwezen naar het kanton Spagnien bij Roeselare waar het aantal herbergen excessief is en er dagelijks twisten zijn die de publieke rust verstoren en de goede zeden bederven.

In het kanton zijn er elf drankgelegenheden. Zeven herbergen (Buda, Madrid, Het Paradys, Ste Hubrecht, Den Ondanck, Den Soeten Inval, De Coorneblomme) en vier brandewijnhuizen, waarvan één brandewijnhuis en stokerij was.

Volgens de lijst zijn slechts de herbergen Buda, Madrid en Het Paradys nodig of "*util*". De andere vier herbergen en vier brandewijnhuizen worden als onnodig of "*inutil*" bestempeld.

Dat er problemen zijn in dit kanton wordt nog onderstreept door de verschillende vermeldingen die het kanton krijgt. Zo was er dus al de kritiek in de bundel van het Brugse Vrije en nog meer informatie vinden we bijgeschreven onder de herbergen van

¹⁴⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁴⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

het laatschap van Oostnieuwkerke. Dit laatschap spreidde zich uit over verschillende parochies: Oostnieuwkerke, Roeselare, Moorslede, Beveren, Ardoorie, Izegem en Koolskamp.

Onder de herbergen in de parochie Roeselare, die beide ook in het kanton Spagnien zijn gelegen, staat te lezen dat de magistraat van de stad Roeselare een verzoek had ingediend bij hare Majesteit om al de herbergen ten westen van de stad te laten vernietigen. Daar was echter reactie opgekomen van het laatschap van Oostnieuwkerke en van de inwoners van Roeselare. Er was uiteindelijk afgesproken met de heer Raad Fiscaal dat de herbergen mochten blijven bestaan maar dat er geen nieuwe mochten bijkomen.

Het valt op dat beslissingen om tot vernietiging van herbergen over te gaan, op veel weerstand botsten. Zelf al ging het om echte ‘probleemherbergen’ zoals in het kanton Spagnien het geval bleek te zijn.

Maar naast het doorsturen van lijsten zonder adviezen kon het ook gebeuren dat er helemaal geen lijsten werden doorgestuurd of lijsten waar niet alle herbergen en drankhuizen op waren vermeld.

Zo melde het Hoofdcollege van het Land van Waas op 3 december 1779 :

“Oock geschreven brief aen de heere Raed Fiscael ten fine die van Rupelmonde aen ons oock sullen hebben over te senden hunne lijste van herberge...”¹⁵⁰

Nochtans vermeldt het resolutieboek van Rupelmonde reeds op 16 november dat de lijst was overgemaakt aan de Raad van Vlaanderen.¹⁵¹

Bij de lijst van Menen zit een document van de advocaat-fiscaal van de Raad van Vlaanderen. Daarin wijst hij op het feit dat herbergen wettelijk verplicht zijn een permissie tot erectie te hebben. Verder duidt hij ook nog op de schadelijkheid van te veel herbergen. Hij neemt het de parochie Menen kwalijk dat ze niet alle herbergen in

¹⁵⁰ DE BRUYNE, B., c.o. p. 83.

¹⁵¹ DE BRUYNE, B., c.o. p. 83.

hun lijst hebben opgenomen maar alleen die langs de publieke wegen. De herbergen op het platteland en in de stad zijn net de schadelijkste volgens de advocaat-fiscaal. Daarom moet de lijst herbekeken worden.¹⁵²

Het is opvallend dat vooral de lijsten van de grotere Vlaamse steden ontbreken en hoofdzakelijk dan de herbergen in de binnen steden.

Menen vermeldt alleen de herbergen van Menen-Buiten.

Voor de kasselrij Kortrijk ontbreken de lijsten van Harelbeke-Binnen, Deinze-Binnen en Rekkem.

Er waren nog andere bepalingen uit de vorstelijke ordonnantie die voor wrevél zorgden bij de lokale besturen.

Zo bleken verschillende besturen niet zo gelukkig met de aanpassingen in verband met de avondklok.

Naar aanleiding van de vorstelijke ordonnantie had het bestuur van Diksmuide enkele maatregelen getroffen in verband met het herbergleven in hun gemeente. Het sluitingsuur is vervroegd van negen naar acht uur 's avonds in de winter en van tien naar negen uur 's avonds in de zomer.

Daarop kwamen er echter klachten van de uitbaters die hun inkomsten opmerkelijk zagen dalen. Daardoor kwam de taks die de stad op de herbergen inde in gevaar.

Daarom heeft het bestuur aan veertien herbergiers toestemming gegeven om te tappen volgens de oude regeling.

Het bestuur haalt aan dat er bepaalde stadsrechten zijn waar ze ook rekening mee moeten houden (naast de vorstelijke ordonnantie) en dat er geen klachten waren van excessen of andere overtredingen.

Ze vragen dan ook of deze ordonnantie van toepassing is voor al de parochies en kleine dorpen van het platteland en of ze deze misschien zouden mogen revoceren.¹⁵³

Ook Lo diende zo'n verzoek in. Lo is een oude besloten stad. De klokken werden in de wintermaanden om 21 uur en in de zomermaanden om 22 uur geluid. In dit

¹⁵² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁵³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

document verzoekt de stad Lo “*bij forme van interpretatie*” of zij deze gewoonte en het uur niet zouden moeten aanpassen.¹⁵⁴

Ook in Sint-Niklaas was men niet opgetogen over de verandering in sluitingsuur. Het waren vooral de inwoners van Sint-Niklaas die protesteerden. Willemsen¹⁵⁵ schrijft dat men het protest op een onschuldige manier uitte. Wanneer het gebeurde dat een patrouille van de nachtwacht in een herberg na 21 uur nog klanten buiten moest halen, lieten de klanten hun potten bier toch nog eens opvullen. Daarna goten zij hun potten leeg op de markt, als vorm van protest. De overheid besloot wijselijk niet in te grijpen tegen deze ongeregelheden.

De pastoor van de Poperingse St.-Jansparochie beklaagde zich in 1779 over een herberg waar men tot omstreeks middernacht terecht kon voor een drankje. De magistraat van de hoppestad kon in 1781 van de Raad van Vlaanderen verkrijgen dat alles zou blijven zoals het was voor het decreet van 1779.¹⁵⁶

Het sluitingsuur zou nog lang een punt van discussie en procesvoering blijven. Het was voor herbergen op het platteland ook niet altijd gemakkelijk om het juiste uur te weten te komen. In de dorpskernen konden de herbergiers zich richten op het luiden van de klokken door de koster, die zo duidelijk maakte dat de tijd gekomen was om de herbergen te sluiten. Herbergiers die afgelegen woonden op het platteland, hoorden deze klokken niet en waren dus aangewezen op andere middelen. Maar het aanschaffen van een staande klok was enkel mogelijk voor welstellende herbergiers en dus moesten de overige herbergiers zich behelpen met de stand van de zon of andere manieren.

Ondanks al deze protesten en tegenwerkingen waren ook verschillende lokale besturen overtuigd van de noodzaak tot actie. Het bestuur van Sint-Eloois-Winkel maakt nog eens extra duidelijk wat de precieze problemen waren. In hun dorp waren er zeven brandewijn- en jeneverhuizen.

¹⁵⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁵⁵ WILLEMSSEN, G., *Trois siècles de lutte contre l’Ivrognerie.*, Bulletin de l’Académie Royale d’Archéologie de Belgique, 1903, p. 172.

¹⁵⁶ HERPELINCK, R., c.o. p. 197.

“...publijcke genever koten, aldaer debiterende in prejuditie van haere majesteys Rechten ende Commercie geprohibeerden genevre en amus, aen alle de gonnen die t’begeeren, waer door niet alleene veele jonckheden van beede gheslachten bedorven en worden ende onregeltheden bedrijven, maer oock de aerme aldaer verteiren t’gonne sij tot noodt druft van hunne kijnderen vande taeffel van den ghemeenen aermen becommen,

bovendien ondervindt men dat niet jeghenstaende alle de devoiren ende moeyte die de geemployeerde van haere majesteys doen om sulcke te beletten, den nomber van dierghelijcke fraudeleuse debiteers daeghelijcke aangroeyt, ende dat de kleynere ghemeenten hun meer en meer in den dranck bederven.

De pecuniaire penen tot laste van dierghelijcke debiteers bij haere majesteys ordonnantien ghestelt, en gaen hun niet aen, mits sij niet te verliesen en hebben, soo dat men van intentie waere alle dierghelijcke genevre koten te beletten geen anderen middel en is als ten laste van alsulcke personen te moghen procederen tot banissement ten minsten buyten de prochie ende jurisdictie, ende waer op mijn heeren hooghbailliu ende schepenen deser Roede ghebeden worden attentie te nemen.”¹⁵⁷

Over het algemeen waren de meeste lokale besturen het eens dat de brandewijnkoten een last waren voor de gemeenschap en zagen ze ook liever verdwijnen.

Ten aanzien van de brandewijnkroegen luidde het oordeel van de schepenen uit de kasselrij Kortrijk éénparig dat al deze ‘keeten’ moesten afgeschaft en gesloten worden.

Het stadsbestuur van Tielts maakte echter een opvallende uitzondering. Dat stadje, waar 53 brandewijnkroegen geteld werden, was een echte jeneverstad, waar het drankgebruik van hoger hand werd aangemoedigd. De stadsschepenen wilden daar zelfs de lijst van de herbergen en jeneverkroegen niet opmaken! Dat werd dan toch, en voorbeeldig gedaan door de stadsnotabelen en de grote gelanden. Die oppositie van baljuw en schepenen werd zo verklaard:

“vuyt dies den vader van den bailliu ende den schoonvader vanden burgemeester is brandewynstoker, ende de suster van dito burgemeester ende swaegerinne vanden

¹⁵⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

bailliu de fonctie doet van brauwer, die d'herbergen ende brandewijn-coten soodanichlyck hebben doen vermenigvuldigen dat d'ondergeschreven geoordeelt hebben van hunne plicht te syn, hetselve te suppleren tot welvaeren van de ghemeente...”¹⁵⁸

Dat de rol van het bestuursleden in het productie- en verdelingsproces van dranken soms nog voor problemen kon zorgen, werd reeds aangehaald.

Bij dit deel over de reacties van de lokale besturen moet nog een belangrijke opmerking worden gemaakt. Het is opvallend dat veel van de klachten over en de negatieve reacties op de ordonnantie van 1779 uit West-Vlaamse kasselrijen en het Land van Waas komen. De dorpen uit het Brugse Vrije komen zelden voor bij de probleemgevallen.

Alleen al in de zorg waarmee het Brugse Vrije haar herberglijsten presenteert, springt deze kasselrij er uit. En ook op vlak van de inhoud zijn er verschillen op te merken met de andere kasselrijen. Zeker op het vlak van brandewijnhuizen. In het Brugse Vrije, dat een rijkere en meer welvarende kasselrij was dan de andere Vlaamse kasselrijen, zijn weinig brandewijnhuizen te vinden. Om dat de illustreren maak ik de vergelijking met de kasselrij Kortrijk.

Het Brugse Vrije heeft 709 drankgelegenheden waarvan 84 brandewijnhuizen.¹⁵⁹

De brandewijnhuizen zijn dus goed voor 12% van het totaal van de drankhuizen.

De Kasselrij Kortrijk heeft 907 drankgelegenheden waarvan 314 brandewijnhuizen.¹⁶⁰

De brandewijnhuizen zijn daar dus goed voor 35% van het totaal van de brandewijnhuizen.

Daarmee is ook ten dele de link gelegd tussen brandewijnhuizen en rijkdom. In een minder welvarende kasselrij, zoals Kortrijk er één was, komen veel meer brandewijnhuizen voor dan in het Brugse Vrije.

Als de inkomsten laag waren zochten de mensen een extra bron van inkomsten.

Brandewijnhuizen bleken in de loop van de achttiende eeuw meer en meer de

¹⁵⁸ ARICKX, V., c.o. p. 14-15.

¹⁵⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

¹⁶⁰ ARICKX, V., c.o. p. 30.

oplossing te vormen voor het gebrek aan inkomsten. Hetzelfde fenomeen kan worden opgemerkt in de negentiende eeuw.

2.3. Waarom moeten drankhuizen verdwijnen? Redenen en argumentaties van de lokale besturen.

-Permissies

Rond half december waren de lijsten, met adviezen, op hun bestemming, terug bij de Hoofdcolleges van de kasselrijen.

Veel lokale besturen hadden zich dus zo gemakkelijk mogelijk van hun taak afgemaakt. Dit zorgt er natuurlijk dat er voor sommige dorpen een onvolledig beeld bestaat.

Zo nam het bestuur van Eksaarde het zekere voor het onzekere. Op 30 december had men beslist dat alle herbergiers hun vergunning dienden voor te leggen, om op basis hiervan de lijst op te maken. Uiteraard kwamen op die manier enkel de geldige herbergen op de lijst te staan, en zo kon men in december zonder problemen naast alle herbergen ‘convenieert’ schrijven.¹⁶¹

Heel opvallend is zeker het tweede volume van het lijstenboek van het Brugse Vrije. De lijsten van het Brugse Vrije zijn mooi ingebonden in twee boeken (volumes). In het eerste volume wordt in verband met de aanwezigheid van een permissie elke herberg apart behandeld.

Helemaal anders is dat voor volume twee. Daar staat in het begin van het boek het volgende vermeld:

“Liste van alle de herberghen ghestaen ende gheleghen binnen de respective prochien van den platten Lande van den Vrijen, bij den Collegie geotroijeert volghens d’ordonnantie ende Reglement van den tweeden Decembre 1768 ten dien subjecte ghemaekt ende geemaneert.”¹⁶²

¹⁶¹ DE BRUYNE, B., c.o. p. 84.

¹⁶² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

Effectief staat dan ook bij praktisch alle herbergen uit de lijst van volume twee, onder permissie, vermeld: “*Bij het Collegie in het jaar 1768*”.¹⁶³

Van de in totaal 263 herbergen die in het volume behandeld worden krijgen er slechts drie een specifieke vermelding.

Deze ‘massaverlening’ van permissies staat haaks ten opzicht van de informatie die in de andere bundels zijn terug te vinden. Het bleek geen sinecure te zijn om informatie over permissies of oprichtingsdatum op te vragen.

Voor de volledige lijst van het graafschap Vlaanderen, zonder de kasselrij Kortrijk¹⁶⁴, gelden de volgende cijfers in verband met de aanwezigheid van een permissie.

- Herbergen met een permissie:	962
- Herbergen zonder een permissie:	922
- Niet vermeld:	804

Eigenlijk zou men het onderscheid moeten maken tussen het al dan niet aanwezig zijn van een octrooi of van een permissie, wat eigenlijk twee verschillende zaken zijn.

De permissie laat de herbergier toe om op legale wijze dranken te schenken.

Het octrooi toont aan dat de herbergier zijn herberg op legale wijze heeft opgericht.

Dat onderscheid heb ik echter niet gemaakt bij de bovenstaande tabel omdat in de lijsten zelf heel vaak onduidelijk is wat er precies bedoeld wordt. Daarom heb ik dan ook zowel octrooien als permissies onder de gemeenschappelijke noemer van permissies gebracht.

Op het eerste zicht houden de cijfers elkaar behoorlijk in evenwicht. Verschillende kantlijnen moeten echter bij dat evenwicht worden gemaakt.

De eerste vertekening heb ik net hierboven besproken. Het gebrek aan onderscheid tussen octrooi en permissie maakt het eindresultaat dus niet volledig representatief.

Een tweede vertekening is te wijten aan permissie-uitdeling in het Brugse Vrije. Die alleen al zorgen voor 260 herbergen met permissie.

¹⁶³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

¹⁶⁴ Arickx heeft een andere werkwijze toegepast dan in dit onderzoek.

-Ouderdom

Voor de volledige lijst van het graafschap Vlaanderen, zonder de kasselrij Kortrijk¹⁶⁵, gelden de volgende cijfers in verband met de oprichtingsdatum.

- van immemoriale tijden, e.a. uitdrukkingen:	1001
- jonger dan 5 jaar:	184
- ouder dan 5 jaar:	484
- ouder dan 50 jaar:	113
- ouder dan 100 jaar:	156
- Niet vermeld:	502

De ouderdom van de herberg en of ze al dan niet ‘convenieerden’ waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. De besturen viseerden in hun adviezen tot stopzetten, naast de herbergen die buiten de dorpskernen waren gelegen, vooral de nieuwe herbergen die de laatste jaren waren opgericht.

Daarom was het dan ook van groot belang voor een herberg om erkend te worden als een zeer oude herberg.

Het was in elk geval niet gemakkelijk voor de opstellers van de herberglijsten om informatie te bekomen over permissie of oprichtingsdatum. Vele herbergiers hadden voor beide geen documenten. Dit maakte het dan ook minder moeilijk voor herbergiers om over hun herberg te beweren wat hen het best uitkwam.

Als een herberg bestempeld werd als een herberg ‘*van immemoriale tijden*’ of een andere variatie, maakte hij veel kans om te mogen blijven bestaan. Men ging er dan vanuit dat de herberg wel al zijn nut voor de gemeenschap had bewezen en veelal was de herberg dan ook een wezenlijk onderdeel van het dorp geworden. Daarbij werd de logica gevolgd dat het logisch was dat de herbergier van een oude herberg geen weet had of zijn herberg ooit geoctrooieerd was.

Er werden ook nog andere redenen aangehaald waarom men niet over een permissie beschikte. Zo was het document over de permissie van herberg De Witte Leeuw in Heule verloren gegaan in een brand.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Arickx heeft een andere werkwijze toegepast dan in dit onderzoek.

Eugenius Labaere, de uitbater van Het Hemelrijcxken, kon niet al zijn papieren voorleggen aangezien ze verloren waren gegaan in de oorlog.¹⁶⁷ Ook de documenten van herberg Den Eenhoorne uit het Hofland van Reninge zijn waarschijnlijk verduisterd in tijden van oorlog.¹⁶⁸

Hetzelfde verhaal lezen we bij herberg Den Tempelaere in Templiers. Men weet er ook niets meer van enige permissie of oprichtingsakte omdat

*“in voorgaande oude tijden alle de papieren des selfst heerlijkhedē ende leenhove aengaende, door gedeputeerde vanweghen de Ridderen van Maltha, heeren deser heerlijkhedē, in voorgaende tijden door hun sijn medegedregen ofte weghgenomen geweest, misschien uit vreesse van verwoestinghen...”*¹⁶⁹

Toch menen de bestuursleden van Templiers te kunnen afleiden uit andere aktes dat de herberg er al is van 1544.

Sommige herbergiers beweerden ook een mondelinge toestemming gekregen te hebben en daarom dus niet over de nodige documenten beschikten. In de meeste gevallen bleek de persoon die de toestemming had gegeven ook nog eens overleden. Zo beweerden vijftien uitbaters van drankhuizen die onder de jurisdictie van Hingene vielen dat ze een mondelinge permissie hadden gekregen van de overleden baljuw De Backer.¹⁷⁰

Verschillende herbergiers uit Temse beweerden dan weer dat ze een mondelinge permissie hadden gekregen van de baljuw. Maar na navraag bleek de baljuw van Temse dat echter te ontkennen.¹⁷¹

De gemeentebesturen zochten dan ook vaak naar ander bewijsmateriaal dat kon aantonen dat de herberg al lang bestond, en dus mocht blijven bestaan. Voor het

¹⁶⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁶⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁶⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁶⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁷⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁷¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

gemeentebestuur van Langemark volstond meestal een koop-, pacht- of erfbewijs om aan te tonen dat het altijd al een herberg is geweest.¹⁷²

Het gemeentebestuur van Kaprijke deed zelf navraag en ging zelf op onderzoek uit. Zo vonden ze bijvoorbeeld in het bunderboek dat de herberg Den Kerselaere reeds 150 jaar bestond.¹⁷³

Soms volstond ook de kennis van de ouderlingen uit het dorp om te besluiten dat de herberg in kwestie er al van immemoriale tijden stond.

Het onderzoek naar de ouderdom van de brandewijnhuizen in het graafschap Vlaanderen toont eigenlijk het best aan waarom de ordonnantie werd uitgevaardigd.

Ouderdom van de brandewijnhuizen en hun aantal (alleen die waarbij de oprichtingsdatum werd vermeld.)

Minder dan 5 jaar oud: 145

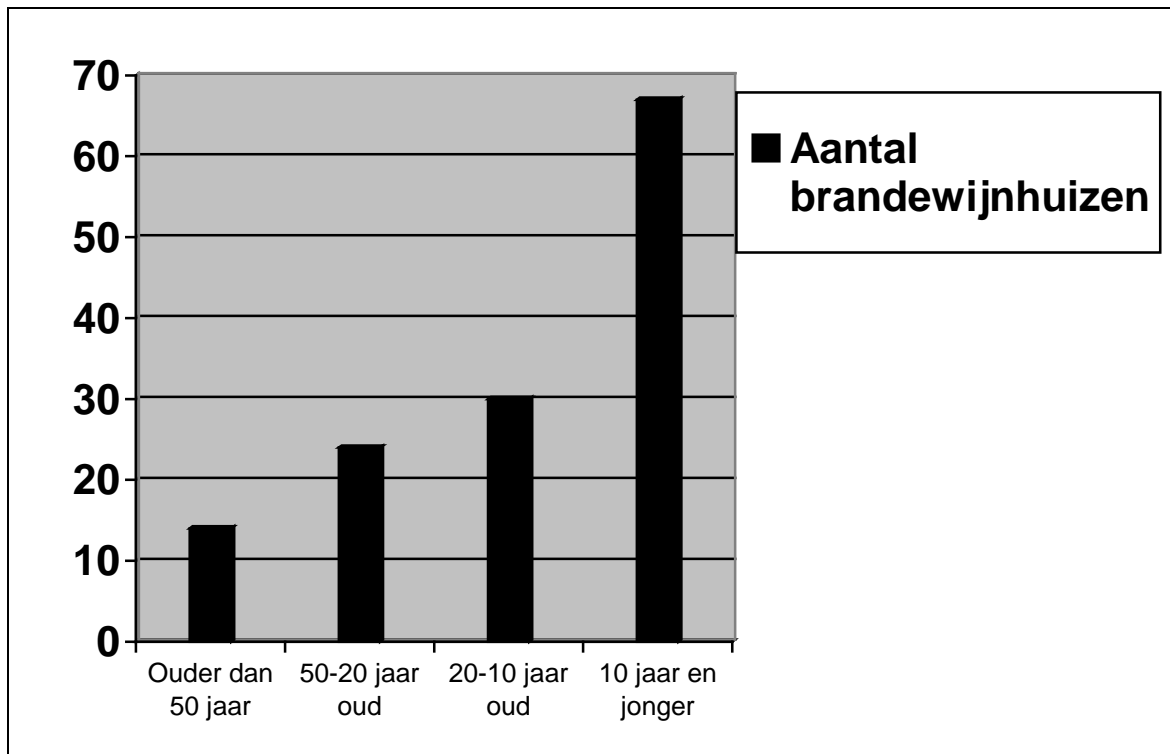
Meer dan 5 jaar oud: 153

Het brandewijnbestand was dus in vijf jaar ongeveer verdubbeld. Deze cijfers werpen een ander licht op de ordonnantie en toont aan dat er echt wel een probleem ontstond in Vlaanderen. Vooral de tweede helft van de achttiende begon het aantal brandewijnhuizen sterk te stijgen. De redenen zijn daarvoor reeds aangehaald, al zou extra onderzoek deze situatie nog kunnen verduidelijken.

De volgende grafiek maakt duidelijk dat in het graafschap Vlaanderen (zonder de kasselrij Kortrijk) een stijgende evolutie merkbaar is in het aantal brandewijnhuizen dat werd opgericht binnen de vijftig jaar voorafgaand aan de ordonnantie van 1779. Deze grafiek is gebaseerd op de brandewijnhuizen waarbij in de telling van 1779 de oprichtingsdatum vermeld was.

¹⁷² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁷³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

-Ligging

Voor het al dan niet van nut zijn was naast het lange bestaan van de herberg ook de ligging van de herberg belangrijk.

In al de belangrijke decreten die betrekking hadden op herbergen was er een bepaling over de ligging. In de verschillende decreten is een kleine evolutie op te merken, al gaat het meer om een lichte aanpassing aan de tijden dan aan een versoepeling van het beleid.

In het decreet van 1531 worden nog alle herbergen verboden die buiten het dorpscentrum gelegen zijn.

In het decreet van 1683 worden herbergen ook getolereerd als ze langs drukke wegen liggen.

In een decreet van 1697 staat onder andere te lezen dat de officier er voor moest zorgen dat de herbergen die gelegen waren buiten de grote wegen en “*ordinaire passagien*” van het ene naar het andere dorp , gesloten moesten worden.¹⁷⁴

¹⁷⁴ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 271.

In het plakkaat van 1779 wordt gewoon vermeldt dat de hoofdschepenen van de Hoofdcolleges beslissen welke herbergen er blijven bestaan. In praktijk waren dat natuurlijk meestal de lokale besturen die deze beslissingen namen.

De ligging van de herberg zei al veel over de nuttigheid van het pand.

Het had ook veel te maken met het feit dat herbergen die ver van de dorpskern verwijderd lagen moeilijker te controleren waren.

Verder speelde het ook een rol of er niet te veel herbergen te dicht bij elkaar lagen. Zeker was dat het geval voor herbergen die langs publieke wegen gelegen waren. Er moesten er gewoon genoeg zijn om de reizigers en passanten te ontvangen en in hun behoeften te voorzien maar meer ook niet.

De meeste herbergen lagen binnen in het dorp. Het merendeel daarvan op de markt, rond de kerk. Nog enkele in de straten rond de markt en dan nog veel langs de grote wegen die de grotere steden verbindden.

Verder lagen herbergen langs belangrijke plaatsen in het dorp zoals aan het kerkhof, aan kapelletjes of aan bruggen.

Om te ‘convenieren’ moest de herberg dus ligging en nut combineren. Dat was bijvoorbeeld het probleem van Gillis van Mieghem uit Melsele. Zijn herberg Het Cruijsken kreeg een negatief advies omdat, volgens de lokale bestuurders, de herberg door zijn ligging geen meerwaarde had.

In Melsele kregen nog twee andere herbergen een negatief advies door hun ligging. Joannes Frans De Vijlder zijn herberg ‘convenieert’ niet omdat er zich genoeg herbergen bevonden in de buurt van de zijne.¹⁷⁵

De weduwe van Jan Frans Borghgraef haar herberg was ook niet nuttig aangezien ze naast drie andere herbergen gelegen is en men in de hare niet kon logeren.¹⁷⁶

Phillipus Melis uit Haasdonk zijn herberg, De Bancke, mocht verdwijnen omdat er vier herbergen waren op een afstand van enige “royen” waarvan twee herbergen gelegen waren op de jurisdictie van Temse.¹⁷⁷

¹⁷⁵ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁷⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

¹⁷⁷ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Het komt er dus op neer dat een herberg die dicht in de buurt van andere herbergen ligt een meerwaarde moet bieden ten opzichte van de andere herbergen om een negatief advies te omzeilen.

-Reputatie

Twee redenen konden dus al worden aangehaald om een herberg een negatief advies te geven.

Er waren er echter nog twee belangrijke redenen. De ene reden had te maken met het cliënteel dat de herberg bezocht en de andere met wat er in de herberg gebeurde.

Beiden hadden rechtstreeks te maken met de moraliserende kritiek op het herbergleven.

Het waren vooral de brandewijnhuizen die op dit vlak een probleem vormden en daarom ook bijna altijd een negatief advies kregen. Zoals in het hoofdstuk 'Cliënteel' reeds werd opgemerkt waren brandewijnhuizen vaak schuiloord voor bedelaars, landlopers en arm volk. Al dit soort mensen hadden een heel slechte invloed op het leven in de gemeenschap en verstoorden de rust die er in het dorp diende te heersen. Daarbij kwam nog dat zij die hun inkomen in de herbergen uitgaven dat meestal deden ten koste van hun huishouden en gezin.

Ook voor brandewijnhuizen of herbergen die vaak bevolkt waren door jong volk was het nog moeilijk om een positief advies te krijgen.

En ten slotte was ook veelvuldig herbergbezoek door ongetrouwde vrouwen een struikelblok voor een positief advies.

Een ander probleem was wat er in de herberg of brandewijnhuis gebeurde en of de uitbater zich een beetje aan de regels hield.

Sommige zaken konden blijkbaar niet door de beugel.

Zo adviseert het bestuur van Waasmunster dat het brandewijnhuis van de weduwe van Pieter Rooms vernietigd dient te worden. De reden die ze daarvoor opgeven is dat er zelfs tijdens de goddelijke diensten, volk aanwezig is in het brandewijnhuis.¹⁷⁸

¹⁷⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Het is en elk geval duidelijk dat de meeste besturen niet zo happig waren om de precieze problemen neer te schrijven. Meestal vermeldde men geen reden of men hield het heel summier.

Opvallend is dat slecht éénmaal melding wordt gemaakt van geweldpleging in een herberg.

In Rumbeke zijn er twee herbergen in de parochie die vernietigd moeten worden, aldus het lokale bestuur.

Eerst aan de beurt is herberg De Bonhutte. De herberg heeft een slechte reputatie en de pastoor had er al enkele malen zwaar over geklaagd. Daarbij komt nog dat een hevig gevecht in de herberg, zes jaar geleden, uitgedraaid is op doodslag.

Ten tweede Den Haep. Deze herberg heeft ook een slechte reputatie en is opgericht geweest tegen de wil van de heer en de wethouders. En ook over deze herberg had de pastoor verschillende klachten. De herberg bederft ook de jeugd.

Over de andere herbergen waren er geen klachten.¹⁷⁹

Daarnaast kon ook de uitbater de reden zijn dat een drankhuis een negatief advies meekrijgt.

Bij herberg Ste. Merten in Beveren, uitgebaat door Jan Baptiste Penneman staat geschreven dat de herberg eigenlijk nuttig was door zijn ligging maar door de slechte reputatie van de huidige uitbaters zag het bestuur de herberg liever verdwijnen.¹⁸⁰

Laat ik tenslotte nog eens samenvatten welke redenen allemaal werden opgegeven om een herberg of brandewijnhuis een negatief advies te geven.

1. Geen geldige permissie of octrooi.
2. Ouderdom
3. Ligging: - te dicht bij andere herbergen.
- te ver van het dorpscentrum.

¹⁷⁹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁸⁰ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

4. Reputatie

- Cliënteel:
- schuiloord van bedelaars, landlopers en/of arm volk.
 - trekt te veel jongeren aan.
 - te veel mannen en vrouwen gemengd.
- Aard van de herberg:
- tappen tijdens de goddelijke diensten.
 - meer op een kantine lijken dan op een herberg.

2.4. Uitzonderingen.

De lokale besturen hadden dus genoeg redenen om ‘grote kuis’ te houden in hun drankhuizenbestand.

Maar zoals dat altijd gaat was er ook plaats voor uitzonderingen.

Die uitzonderingen hadden te maken met het financiële surplus die de herbergen en drankhuizen de besturen opleverden.

Herbergen waren belangrijke bronnen van inkomsten voor de steden, heerlijkheden of dorpen. De herbergiers en brouwers waren dan ook aan verschillende belastingen onderhevig.

In de telling van 1779 wordt dit onderwerp zoveel mogelijk gemeden door de lokale besturen en het financiële voordeel wordt zeker niet als argument gebruikt om een drankhuis te laten bestaan.

Slechts twee voorbeelden zijn er terug te vinden in de telling van 1779.

Het bestuur van Passendale verklaart dat er in hun parochie inderdaad veel herbergen zijn (13) maar dat er geen onnuttige bij zijn en dat er geen één een slechte reputatie heeft. Ze zien dan ook niet in op welke grond ze het aantal herbergen kunnen verminderen. Iedereen betaalt over het algemeen ook correct zonder tegenspraak, tenzij in een periode waarin ze weinig verkopen.¹⁸¹

In Bikschote wordt alleen voor Jan Baptiste Peene vermeld dat hij altijd zijn belastingen betaalt.¹⁸²

¹⁸¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

¹⁸² RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

De besturen van Passendale en Bikschote zijn hiermee de enige in de telling van 1779 die melding maken van het financiële voordeel die herbergen en brouwerijen de dorpen bieden.

Dit wil echter allerminst zeggen dat de andere besturen er niet zo over dachten.

Voor lokale besturen was het altijd naar oplossingen zoeken voor financiële problemen ten gevolge van de onverzadigbare vorstelijke beden of de hoge binnenkosten.

Deze binnenkosten moest men zien te delgen uit de ontvangsten van zogenaamde stadsrechten, die in wezen indirecte belastingen waren, de renten, de pachten, boeten, het ‘recht van issuwe’ en deels uit een daarvoor bestemde omstelling.

In tijden van financiële moeilijkheden werden de meeste steden genoodzaakt om buitengewone maatregelen te treffen om de te hoge uitgaven door nieuwe inkomens aan te zuiveren. Voor het delgen van deze onvoorziene lasten zocht men zijn toevlucht tot het heffen van een onrechtstreekse belasting, met name “de impositien” op de bieren en de wijnen.

Weliswaar kon men deze indirecte belastingen niet zomaar naar eigen goeddunken heffen. Een machtiging van het centraal gezag was hier onontbeerlijk.

Het is evenwel voor de hand liggend dat deze gunstmaatregel, toegekend bij octrooi, voor periodes van meestal drie of zes jaar, ten behoeve van de in financiële moeilijkheden verkerende stad, door de vorst in eerste instantie werd toegestaan uit eigenbelang.

Een berooide stadskas bood uiteraard geen garantie voor een vlotte betaling van de hem toegestane beden.¹⁸³

De verbruiksbelasting kreeg in de volksmond de veelbetekenende naam van “ongeld” mee. Wat meteen bewijst hoe weinig populair deze vorm van geld innen overkwam. En met reden! Bij nader beschouwing bleken het de minst begoeden te zijn die het gelag betaalden.

Het was namelijk zo, dat de accijns afvloeide van de brouwer tot bij de herbergier, die het op zijn beurt verrekende in de prijs, zodat de gebruiker uiteindelijk de last droeg.

¹⁸³ DE SMET, E., c.o. p 154-155.

De vele protesten op deze maatregel werden dan door stadsbesturen van de hand gewimpeld dat het vooral de vreemdelingen en passanten zijn die de last droegen en dat zij die zelf vaak herbergen frequenteerden een prijs moesten betalen voor het plezier.

Ondanks het veelvuldig protest van de kleine man werd deze vorm van belasting, in de 16^e eeuw reeds, een algemeen verschijnsel in de Nederlanden en in het Prinsbisdom Luik.

Als toonbeeld van schaamteloos machtsmisbruik gold ongetwijfeld de vrijstelling van het accijnsrecht. Hoewel bij algemeen reglement bepaald was dat niemand vrijgesteld werd van de accijnsbelasting, noch geestelijke, wereldlijke of militaire overheden, zelfs niet de biddende orden (uitgezonderd de paters Kapucijnen, Recollecten en Arme Clarissen), werden door de lokale magistratuur, langs stedelijke ordonnanties, wel vrijheden toegekend. Dat kon aan zichzelf zijn maar ook aan de gilden, de pastoor of zelfs aan de conciërge van het stadhuis.

De thuisdrinkers, die uitsluitend tot de burgerij behoorden, waren over het algemeen helemaal vrijgesteld van accijnzen.

Om nu niet rechtstreeks in te gaan tegen de bepalingen van de vorst, was door het college wel voorzien dat de pachter van de accijnsrechten in zijn ontvangsten niet geschaad werd.

De rechten op de vrijgestelde dranken werden eenvoudigweg uit de stadskas bijgesteld. Het ligt voor de hand dat tegen deze wansmakelijke 'eigenzorg' weinig contestatie kwam, daar alle vooraanstaanden tot de profiterende groep behoorden. Alleen voor de kleine man was het een bron van ergernis, maar die zijn stem vond toch nergens weerklank.¹⁸⁴

Het herbergwezen was dus een belangrijke bron van inkomsten voor de lokale besturen. Maar niet alleen de belastingen zorgden ervoor dat de herbergen hun belang hadden voor de overheid.

We zagen reeds dat in men in Tielt heel weigerachtig stond ten opzichte van de sluiting van de drankhuizen omdat het een echte jeneverstad was en het bestuur er dus veel inkomsten uit haalde.

¹⁸⁴ DE SMET, E., c.o. p. 185-188.

Maar sommige dorpen en steden kregen daadwerkelijk een vrijstelling voor het sluiten van herbergen van het centrale bestuur.

Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden bij verschillende herbergen in de kasselrij Kortrijk.

Zo besliste het centraal bestuur, op aanvraag van de Staten van Vlaanderen, dat de regeling op de sluiting van de herbergen niet diende toegepast te worden te Rekkem, Moeskroen, Lauwe, Aalbeke, Herzeeuw, Dottenijs, Luingne, Kooigem, Spiere, Marke en Rollegem, omdat de smokkel van brandewijn naar Frankrijk 's nachts het best floreerde. De smokkel verhoogde ook de productie in de stokerijen, waardoor ruime accijsrechten naar de schatkist vloeiden.¹⁸⁵

2.5. Resultaten en besluit.

Graafschap Vlaanderen (- kasselrij Kortrijk en – Brugse Vrije Vol. 2)

Positief Advies	1314
Negatief Advies	310
Niet Vermeld	843

Opmerkingen:

1. De tellingen van de kasselrij Kortrijk zijn hier niet opgenomen omdat ik mij daarvoor baseer op het werk van Arickx uit de Leiegouw. Aangezien ik niet weet welke criteria hij heeft gehanteerd om bepaalde uitdrukkingen al dan niet als positief advies te interpreteren heb ik de cijfers gescheiden gehouden. De cijfers van de kasselrij Kortrijk behandel ik ook niet verder.

Kasselrij Kortrijk¹⁸⁶

Positief Advies	32
Negatief Advies	19
Niet Vermeld	542

¹⁸⁵ ARICKX, V., c.o. p. 7.

¹⁸⁶ ARICKX, V., c.o. p. 30.

2. Vol. 2 van de telling in het Brugse Vrije heb ik hier niet opgenomen omdat het in deze onduidelijk is of het nu om een collectief positief advies gaat of niet.

Vooraleerst ik de bovenstaande cijfers bespreek dien ik een belangrijke opmerking te maken in verband met het getal dat correspondeert met 'Niet Vermeld'.

Zoals reeds hierboven werd uiteengezet vermeldde niet elk dorp een advies.

Toch kan men aannemen dat een zeer groot aandeel van de herbergen die onder 'Niet Vermeld' zijn ingedeeld, een positief advies kregen.

Soms maakt men dat duidelijk door extra in de verf te zetten dat het om een zeer oude herberg gaat of door te melden dat er nooit geen klachten zijn.

Dit zorgt natuurlijk voor een vertekening van de verhouding positieve en negatieve adviezen maar toch zijn de cijfers van die aard dat er conclusies uit kunnen worden getrokken.

Het valt op dat de negatieve adviezen nog geen vierde deel uitmaken van het totaal van de positieve adviezen. Als we deze verhouding bekijken samen met de gemaakte opmerkingen in verband met niet vermelde adviezen mag het aantal negatieve adviezen als laag worden aanzien.

De bepalingen in de ordonnantie waren heel streng en wilden komaf maken met de al de wantoestanden rond het herbergleven. Maar bovenal wou de ordonnantie ingrijpen in de wildgroei van drankhuizen die in vooral in het tweede deel van de achttiende eeuw haar hoogtepunt kende.

In de eerst helft van de achttiende eeuw was het aantal herbergen lichtjes afgenomen.

Maar de tweede helft van de achttiende eeuw ontstond er een echte wildgroei aan drankhuizen. De oorzaak daarvan ligt in de snelle opkomst van het brandewijnhuis.

H. Soly¹⁸⁷ wijdt de snelle groei aan van het aantal herbergen in de achttiende eeuw, aan twee fenomenen:

- Toenemende commercialisatie en proto-industrialisatie leidde tot monetarisering van het platteland, zodat de rurale bevolking meer dan voorheen over geld beschikte en dus sneller en gemakkelijker munten in pinten om kon zetten.

¹⁸⁷ SOLY, H., Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, *Spiegel Historiae*, XVIII, 1983, p. 575-576.

- De achteruitgang van de materiële conditie leidde in de achttiende eeuw tot arme loonarbeiders die hun toevlucht zochten in de brandewijn, een krachtige drank die hen een derde tot de helft minder kostte dan de goedkoopste pint bier.

Deze cijfers tonen nog maar eens aan hoe weigerachtig de meeste lokale besturen stonden tegen het verbieden en het laten sluiten van de drankhuizen in hun dorp. In acht genomen dat naar alle waarschijnlijkheid niet al de drankhuizen die een negatief advies hadden gekregen, ook effectief gesloten werden mag het resultaat van de ordonnantie ontgoochelend worden genoemd, zeker in het opzicht van de nationale overheid. Tekenend is ook een brief die de heren van het Brugse Vrije op 15 november 1781 schreven aan de Fiscale Raad van Gent. Ze melden dat al hun pogingen om het aantal drankhuizen te doen verminderen, niets uithaalden.¹⁸⁸ Het bleek zeer moeilijk te zijn om lokale besturen te overhalen om ingrijpende veranderingen te bewerkstelligen en zeker veranderingen die zo gevoelig lagen bij de bevolking.

In de 19e eeuw zou het herbergbestand in Vlaanderen dan ook niet dalen maar in tegendeel aanzienlijk stijgen.

Van Hoonacker toonde deze evolutie goed aan voor de stad Kortrijk.¹⁸⁹

In 1807 waren er 14.500 inwoners en 222 herbergen of één herberg op 65 inwoners. Het herbergbestand kende in Kortrijk zijn hoogtepunt in 1903 met 1.135 herbergen op 31.000 inwoners of één herberg op 29 inwoners.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw zou het herbergbestand in Kortrijk ongeveer stabiel blijven. Het staat echter niet vast of dat een gevolg is van de ordonnantie of dat daar andere factoren voor aan te duiden zijn.¹⁹⁰

¹⁸⁸ ARICKX, V., c.o. p. 6.

¹⁸⁹ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 76.

¹⁹⁰ VAN HOONACKER, E., c.o. p. 76-77.

3. Wetgeving met betrekking tot herbergen, algemeen.

Buiten de belangrijke ordonnanties die hiervoor aan bod zijn gekomen golden er natuurlijk nog regels voor herbergen.

3.1. Aanvraag tot het houden van een herberg.

Laten we voor een overzicht beginnen bij het begin: de herbergier die zijn aanvraag indient om herberg te mogen houden.

Vershillende aanvragen van drie personen, één uit Lovendegem, één uit Nokere en één uit Zele, tonen mooi het proces aan van hoe een aanvraag in zijn werk ging, welke redenen herbergiers aanreikten en welke argumenten pro en contra de overheden aanhaalden.

Ook wordt door deze drie voorbeelden duidelijk wie allemaal betrokken zijn in het beslissingsproces en met welke machtsverhouding.

Het eerste voorbeeld is een akte van het bestuur van Lovendegem opgesteld tijdens hun vergadering op 14 december 1785.

Het gaat om een aanvraag van Joannes Frans Gaelens uit Lovendegem, ressorterende onder de kasselrij '*vander auderburg*' van Gent.

Joannes Frans Gaelens is eigenaar van een huis in de parochie Lovendegem, in de wijk van het Rabot. Zijn huis paalt ten zuiden en ten westen aan de Brugse Vaart, ten noorden aan de '*meerssche*' en ten oosten aan de nieuwe steenweg tussen Gent en Brugge. Daarom passeren er dagelijks langs zijn huis veel passanten en reizigers op de calsjideweg die vaak bij hem binnenkomen om de weg te vragen, aangezien er bijna geen huizen te vinden zijn op dat deel van de weg.

Ook langs de vaart passeren veel boten die koopmansgoederen vervoeren. Ook deze koopmannen moeten vaak in zijn huis zijn.

Joannes Frans Gaelens vraagt daarom om een herberg te mogen open houden. Ze zou dus van nut zijn voor passanten, reizigers, koopmannen en zou kunnen dienen als

opslagplaats voor goederen. Het huis staat immers op een uur en half van de stad Gent.

Het bestuur besluit dat Gaelens zijn aanvraag op een goede manier heeft aangebracht en dat ze de persoon van Gaelens kunnen valideren.

Deze akte was ondertekend door de baljuw, de griffier, de pastoor en de burgemeester, Jan Baptiste de Jaegher.

Daarop volgt het antwoord van de baljuw en de leenmannen ‘*vande casteele ende auderburghe van Gent*’ uit hun vergadering van 7 februari 1786.

Ze stellen dat het advies voor oprichting van herbergen op het platteland meestal negatief is.

“in het generael den nomber van herberghen ten platten lande schandelijck is als waer de__ voor vermeerderinge vanden dronckenschappen der lantslieden ende schuytplaetse van alle ongeregeltheden...”

Maar dan gaan ze verder met te stellen dat sommige herbergen weldegelijk noodzakelijk zijn en ze vinden dat dat ook het geval is voor Gaelens. Ze geven dus een positief advies en vermelden daarbij dat ze hebben gehoord dat de heer van Vinderhoute, aan wie Gaelens een consent had gevraagd, dit zou hebben geweigerd.

Ten slotte volgt het definitieve besluit van de procureur generaal van Vlaanderen.

“L’Empereur et Roi

Cher et féal Aiant en raport de l’avis que vous nous avez rendu sur la requête de Jean Francois Gaelens, habitant de la paroisse de Lovendeghem.

Nous vous informons que par décret de ce jour, nous avons permis au suppliant d’ériger en cabaret la maison y mentionnée, et d’y mettre pour enseigne à

L’Empereur Joseph. A Tant, Cher et féal, Dieu vous ait en sa Ste. Garde. De Bruxelles Le 29 Mars 1786.

Par ordonnance de sa Majesté

P. Marias ”¹⁹¹

¹⁹¹ RAG, Raad van Vlaanderen, 1786, n. 32175.

Een volgend voorbeeld begint met een akte met het advies van de procureur-generaal van Vlaanderen, opgemaakt te Brussel, op 21 januari 1786, over de aanvraag tot permissie voor het houden van een herberg, van Emanuel Walckens.

De akte begint met een brief van agent Germaine gericht aan de procureur-generaal van Vlaanderen.

Hij heeft een positief advies op de aanvraag van Emanuel Walckens die een herberg wou oprichten op de publieke weg in Nokere.

Er was nog geen herberg die logement aanbood op deze weg in Nokere daarom kwam het vaak tot opstootjes met reizigers die, verrast door de nacht, geen slaappleaats vonden. Daarom mag Welckens een herberg uitbaten die voorziet in dit logement. Zijn herberg zou L'Homme Sauvage gaan noemen.

Daarna volgt een extract uit een brief geschreven aan agent Germaine, voordat deze laatste zijn positief advies aan de procureur-generaal had doorgegeven.

“Mijnheer,

Hier meluse becomt U eene attestatie door differente persoonne ondt. waerdoor versoeke u indien het moghelijck is, betrouwende van jae een titel tot het houden van herberge aan het hof te versoecken genaemt Den Wildeman, betrouwende op u goede attentie blijve met een oodmoedig respect Mijnheer U Dienaer was geteekent Emanuel Walckens uwe cooperslaegher binnen de prochie van Nockere beneden Stond Nockere den 17 january 1786.”

Daarna volgt nog een tekst waarin wordt verwezen naar een brief die ondertekent was door 16 inwoners van Nokere waarin stond te lezen dat er een herberg nodig was op de publieke baan van Nokere. De handtekeningen waren verzameld door T. Broers.

Vervolgens volgt de tekst met het advies van de burgemeester en schepenen van de parochie en baronie van Nokere, opgemaakt op 14 februari 1786.

Na onderzoek van de aanvraag van Walckens komen zij tot een negatief advies en dit om verschillende en ‘*urgente*’ redenen.

Ten eerste omdat op de aardeweg, waar de aanvrager een nieuwe herberg wil oprichten, nog een herberg staat, op de parochie van Wortegem, op ongeveer 100 stappen van de woonst waar Walckens een herberg van wil maken.

Ten tweede omdat twee andere herbergen uit Nokere, de nieuw opgerichte herberg Het Wethuis en herberg Het Conijn, gelegen op de baan naar Kruishoutem, ten hoogste een kwartier van de baan afliggen waarop Walckens een nieuwe herberg wil oprichten.

Ten derde omdat de hele inhoud van Walckens verzoek gelogen is. Het huis waarover Walckens het heeft behoort aan de heer en is veel te klein om als logement te kunnen dienen. Walckens sprak in zijn verzoek over een mooi huis van twee verdiepingen met plaats om 12 mensen te laten logeren. De burgemeester en schepenen beweren nu dat er nauwelijks passagiers zijn op die weg aangezien hun parochie buiten de route ligt om van de eene naar de andere stad te gaan. Het huis zou ook eerder *'een baracke'* zijn waar men geen treffelijke mens in kan laten logeren maar eerder bedelaars op wat stro te slapen kan leggen.

Het bestuur van Nokere besluit dat ze blij zijn dat er in hun parochie niet veel herbergen of jeneverkoten zijn want

“de selve maer het bederf en sijn van veel _ personen die aldaer het sweedt en bloed van vrouw ende kinderen verteiren ende doordie oorsacke een last worden vanden aermen ...”

Het oprichten van een nieuwe herberg met nog niet de minste nuttigheid en die eerder zeer schadelijk zou zijn en een vermeerdering van de last zou betekenen, een vermenigvuldiging van de onheilen, twisten en gevechten, de welke onvermijdelijk voortvloeien uit het grote aantal drankgelegenheden, moet dan ook negatief geadviseerd worden. Dat vraagt het stadsbestuur dan ook aan de procureur-generaal.

Het advies van de procureur-generaal luidt :

“L’Empereur et Roi

Cher et Féal, Aiant vu l’avis, que vous nous avez rendu le 3. de ce mois, sur la requête d’Emanuel Walckens ; Nous vous faisons la présente pour vous dire, que, par Décrêt de ce jour, nous avons éconduit le suppliant de sa demande. A tant, Cher et Féal, Dieu vous ait en sa Sainte Garde. De Brusselles le 8.Mars 1786.

Par ordonnance de sa Majesté

P. Marias ”¹⁹²

Het laatste voorbeeld handelt over de aanvraag van Gilles Francois Christiaens uit Zele.

Eerst komt Gilles Francois Christiaens zelf aan het woord met een brief gericht aan de procureur-generaal en daarna een brief gericht aan de meier, de burgemeester en de schepenen van de parochie Zele.

Gilles Francois dient een aanvraag in om een publieke herberg te starten in zijn eigen huis op de kouter van Zele. Hij had al een herberg aan de andere kant van de straat, Den Prins Cardinael. Hij zou die nu sluiten en in zijn huis een nieuwe herberg beginnen omdat hij daar meer mogelijkheden heeft en er meer commoditeiten zijn om reislieden te ontvangen. De nieuwe herberg zou De Vier Eemers gaan heten.

Het advies van de burgemeester en de meier van Zele is negatief. De wijk waarvan sprake wordt vooral bewoont door arm, slecht en gemeen volk en de drie herbergen die er al zijn zijn dan ook schuilplaatsen voor dit soort volk.

Het oordeel van de procureur generaal is dan ook :

¹⁹² RAG, Raad van Vlaanderen, 1786, n. 32175.

“L’Empereur et Roi

Cher et Féal, Aiant vu l’avis, que vous nous avez rendu le 18. de ce mois, sur la requête de Gilles François Christiaens; Nous vous faisons la présente pour vous dire, que, par Décrêt de ce jour, nous avons éconduit le suppliant de sa demande. A tant, Cher et Féal, Dieu vous ait en sa Sainte Garde. De Bruxelles le 20.Mars 1786.

Par ordonnance de sa Majesté

P. Marias ”¹⁹³

Deze drie voorbeelden tonen aan welke weg aanvragen aflegden eer een oordeel werd geveld. Ze tonen ook aan wie zijn stem kan verheffen in de discussie. Verschillende goedkeuringen zijn blijkbaar noodzakelijk om van start te kunnen gaan. Wat opvalt, is dat de aanvragers heel goed beseffen dat wat er in hun aanvraag staat zeer belangrijk is en dat ze zich zeer goed verdedigen.

Het was ook nodig om verschillende getuigen te hebben die de aanvraag ondersteunden en mee benadrukten dat de nieuwe herberg nodig was.

De aanvrager maakte veel werk van een goede motivatie wat aantoont welk belang deze brief had.

Uiteindelijk komen over het algemeen drie punten steeds terug in de motivatie van de aanvragers:

- De herberg is noodzakelijk omdat de inkomsten voor het levensonderhoud van de aanvrager en eventueel van zijn gezin instaan.
- De herberg is noodzakelijk voor de gemeenschap. Men laat anderen getuigen om de herberg aan te prijzen als zijnde een goede opslagplaats van goederen of een goede overnachtingplaats.
- De herberg bestaat al zeer lang of de nieuwe herberg komt in de plaats van een andere.

¹⁹³ RAG, Raad van Vlaanderen, 1786, n. 32175.

Maar uiteindelijk was het toch de lokale overheid die de beslissingen nam. Daar lag dan ook het controlerende en repressieve aspect van de herbergpolitiek van de overheid.

De overheid besliste of een herberg noodzakelijk en nuttig was.

Dat is duidelijk bij het voorbeeld van Emanuel Walckens. Zijn aanvraag wordt volledig de grond ingeboord door het lokale bestuur van burgemeester en schepenen. Uit de drie voorbeelden blijkt nog eens te meer dat de lokale overheid eigenlijk de eindbeslissing had, ook al kwam die zagezegd van de procureur-generaal van Vlaanderen.

Het probleem bij deze vorm van oordelen over herbergen was dat de lokale besturen niet altijd objectieve redenen hadden om een herberg al dan niet toe te laten.

Het financiële voordeel dat de lokale besturen deden met de inkomsten van het herbergwezen durfden hun beslissing wel eens beïnvloeden.

Ook Michiel Moerloose merkt dit op in zijn brief die hij richt aan de hoogbaljuw en hoofdschepenen van het Hoofdcollege van het Land van Waas.¹⁹⁴

Hij verzendt deze brief ook op advies van de heer Raad Fiscaal van Vlaanderen. Deze man had sinds enkele maanden de bevoegdheid over de herbergmaterie. Hij had daarvoor informatie ingewonnen bij de wethouders van de parochie van Sint-Niklaas. Michiel Moerloose laat in zijn brief echter weten dat hij vreest dat het advies van de wethouders aan de heer Raad Fiscaal van Vlaanderen, met betrekking tot de permissie voor zijn herberg, eerder negatief zal zijn geweest.

Dat de wethouders hem niet gunstig gezind zijn wijt Michiel niet aan een mogelijke slechte reputatie maar eerder aan het feit dat hij zijn bier koopt bij andere dan de 'schepenenbrouwers'.

Michiel Moerloose zijn herberg duikt ook effectief op in de lijst van herbergen van Sint-Niklaas onder de 'slechte herbergen'.

Als men toch een vergunning kon bemachtigen kon deze voor het leven geldig zijn of slechts voor enkele jaren, met de mogelijkheid tot verlenging. Vaker kwamen de termen '*tot wederroepens*' en '*provisionele permissie*' voor, wat betekende dat de

¹⁹⁴ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32174.

overheid op elk moment de vergunning weer kon intrekken. Dit zorgde ervoor dat de overheid haar greep op de herberg kon behouden.

Dat deze handelswijze van de overheid ontoereikend was is al gebleken uit het grote aantal herbergen zonder vergunning, de zogenaamde ‘stille herbergen’.

Wat er in de herberg gebeurde was ook onderhevig aan verschillende reglementen. Zowel de nationale als de lokale overheid vaardigden wetten uit met betrekking tot de verschillende aspecten van het herbergwezen.

In dit deel ga ik niet in detail in op de verschillende reglementen maar licht de belangrijkste er uit.

3.2. Reglementen rond aankoop en verkoop van dranken.

De meeste ordonnanties uitgevaardigd door de nationale overheid hadden betrekking op de verkoop van sterke dranken of de distillatie er van.

Een ordonnantie uit 1601, uitgevaardigd door de aartshertogen Albrecht en Isabella, bepaalde dat brandewijn enkel nog in kleine hoeveelheden en op openbare plaatsen verkocht mocht worden en dan nog enkel als geneesmiddel.

In dezelfde ordonnantie wordt ook beslist dat herbergen die brandewijn verkopen geen andere dranken mogen schenken. Omgekeerd geldt hetzelfde.

Een ordonnantie uit 1722 herhaalt nog eens dit laatste punt.¹⁹⁵

Maar ook de verkoop van bier was sterk gereguleerd. Deze reglementering was hoofdzakelijk in handen van de lokale overheden. Ieder vat bier moest gekeurd worden door de lokale overheid en zij stelden ook de prijs vast alvorens de herbergier het bier aan de klant kon verkopen. De keuring door de overheid werd “prijsfleurighe” genoemd. De keurders stelden een biljet of prijslijst op en ondertekenden die. De herbergier was verplicht deze prijslijst uit te hangen, zoniet diende hij drie pond parisis te betalen. De keurders op hun beurt waren verplicht zo’n biljet af te leveren of zij betaalden een boete van zes pond parisis.

¹⁹⁵ DE BRUYNE, B., c.o. p. 91-92.

In de telling van 1779 wordt ook enkele keren verwezen naar dat biljet. Bepaalde herbergen in Verrebroek waren voorzien van een *'fleurbiljet'* evenals acht herbergen op het Beverse in Sint-Niklaas.¹⁹⁶

Deze regeling gold in principe voor alle bieren. Ook de geïmporteerde bieren en wijnen moesten vooraleer het vat werd aangeslaan, gekeurd worden.

Omdat de prijzen van bier en wijn voortdurend schommelden werd de prijs, die de overheid bepaalde, berekend op de inkoopprijs die de herbergier betaald had. De overheid greep dus actief in op het prijzenbeleid, soms uit noodzaak, soms ook weloverwogen met de bedoeling de plaatselijke biernijverheid te ondersteunen. Dus wanneer voor het inlands bier minder hoge prijzen werden vastgelegd had dat niet noodzakelijk te maken met een kwaliteitsverschil met de geïmporteerde bieren maar probeerde men de eigen productie door middel van lage prijzen te stimuleren.

5.3.3. Reglementen rond het ontspanningsleven in de herberg.

De verschillende ontspanningsvormen in en rond de herberg stonden natuurlijk ook onder controle van de overheid.

Van in de zestiende eeuw zijn er ordonnanties terug te vinden die bepalen dat er in de herbergen niet getapt mag worden tijdens de goddelijke diensten op zon- en feestdagen. Zowel de wereldlijke als de kerkelijke overheid waren zeer streng op dit punt en overtredingen werden zwaar beboet en zowel klant als herbergier werd gestraft.

Een ander teer punt voor de overheid was de aanwezigheid van jongeren en zeker als het om gemengde ontspanning tussen jongens en meisjes ging.

Aan de lokale overheden werd opgedragen om regelmatig controles uit te voeren en niet alleen de jongeren maar ook de herbergier in de bestraffing te betrekken.

Verschillende feesten, zoals vrijgezellenfeesten en het vieren van het einde van de zomer, die bekend stonden als gemengde ontspanningsmomenten, werden in de eerste twee decennia van de achttiende eeuw verboden.

¹⁹⁶ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32172.

Na deze periode worden de ordonnanties met betrekking tot gemengde ontspanning zeldzamer, waarschijnlijk omdat de overheid merkte aan deze ‘kwaal’ weinig was te doen. Ook de lagere geestelijkheid nam geleidelijk een soepelere houding aan.

Kansspelen waren nog een aspect van het herbergleven dat de overheid nauwlettend in de gaten hield. In 1619 was er reeds een taks op speelkaarten en dobbelspelen ingevoerd om de vele misbruiken te voorkomen. Het grote probleem was dat mensen die het al niet te breed hadden hun weinige geld verspeelden aan allerlei kansspelen. Het droeg ook bij aan het slechte beeld van het herbergleven dat door moralisten werd opgetrokken; de herberg als plaats van verkwisting en overdaad.

Daarom worden in de achttiende eeuw dan ook heel veel ordonnanties uitgevaardigd die het probleem rond kansspelen willen aanpakken. Waar in 1619 nog een taks werd opgelegd werd in een plakkaat van 1704 alle dobbel- en kaartspelen verboden. Het plakkaat bepaalde dat wie de overtreders aanbracht zelf de boete kon bepalen, een boete die minimum vijfhonderd gulden zou bedragen. De aanbrengrer zou van dit bedrag de helft krijgen en hij bleef anoniem. Herbergiers die de spelers toelieten in hun herberg riskeerden naast een boete van 600 gulden ook nog een verbod elders een herberg te mogen beginnen.

In de ordonnantie van 1713 wordt duidelijk dat de vorige ordonnantie niets heeft uitgehaald. Het verbod op het bezit van speelkaarten werd nog eens herhaald in deze wet en dat gebeurde opnieuw in ordonnanties uit 1730 en 1745.

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw dook een nieuwe vorm van kansspel op: de roulette. Maar in februari 1738 werd de voorlopige toelating om het spel te spelen, een toelating die was toegekend in 1727, alweer ingetrokken en werd ook het roulettespel volledig verboden.¹⁹⁷

Een ander typisch ‘herbergprobleem’ waren de dronkemansgevechten. De herbergier had er alle baat bij om de vechtpartijen stil te leggen want indien bij zo’n gevecht een dode viel werd de herberg, in naleving van de plakaten gesloten.

En dat er doden vielen bewijst het voorbeeld van herberg De Bonhutte in Rumbeke. Daar had zich in 1773 een gevecht voor gedaan dat was uitgedraaid op doodslag.¹⁹⁸

¹⁹⁷ DE BRUYNE, B., c.o. p. 215.

¹⁹⁸ RAG, Raad van Vlaanderen, 1779, n. 32173.

Maar dat de herberg daarom in praktijk niet dadelijk wordt gesloten wordt ook duidelijk in dit voorbeeld. De herberg krijgt in de telling van 1779 wel een negatief advies.

Maar ook de kleinste aspecten van het herbergleven waren onderwerp van verboden en reglementen. Er werd in 1774 door de bankrechten van Heer en Kerk een verbod uitgevaardigd op beledigingen, godslastering en vloeken in de herberg.¹⁹⁹

5.3.4. Reglementen rond het cliënteel van de herberg.

Zoals hierboven al werd aangestipt was in het opzicht van de overheid, de herberg geen plaats voor jongeren en vrouwen.

Een andere groep ongewenste personen waren de landlopers en bedelaars. Daartegen werden vele verordeningen opgesteld. Zo was het de herbergier verboden bedelaars, zwervers, landlopers en leeglopers te herbergen of te bedienen. De boeten waren zeer hoog en meerdere overtredingen door eenzelfde herbergier konden leiden tot gevangenisstraf of verbanning. Reeds in de zestiende eeuw kwamen deze bepalingen voor. Aangezien in de telling van 1779 nog verschillende klachten voorkomen van drankhuizen die als schuiloord van bedelaars dienst doen, mag het duidelijk zijn dat deze 'plaag' niet opgelost geraakte.

De controle van de herbergen in de dorpen gebeurde voornamelijk door de nachtwacht. Dit repressieve orgaan was gegroeid uit de georganiseerde klopjachten op bedelaars en landlopers die al in de zestiende eeuw plaats vonden. Deze nachtwacht bestond uit eerst uit vrijwilligers die onder gezag van de het lokale bestuur stonden. Na verloop van tijd werden alle beschikbare mannen tussen 18 en 65 jaar in een beurtroelsysteem ingeschakeld in de nachtwacht. Hun taak was controle uit te oefenen op het gebeuren in de herberg en op het sluitingsuur en ze hadden ook de bevoegdheid om indien nodig op te treden in de herberg.

Door het verplichte karakter van de nachtwacht en de gebrekkige motivatie die daaruit voortvloeide kwamen echter regelmatig misbruiken voor.²⁰⁰

¹⁹⁹ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 53.

²⁰⁰ DE BRUYNE, B., c.o. p. 284.

De overheid probeerde de controle te houden op alle vreemdelingen die in de herbergen verbleven. Men was graag goed op de hoogte wie er in hun dorp langs kwam.

Daarom moesten herbergiers gastenregisters bijhouden van mensen die bleven overnachten in hun herberg.

In het decreet van 1697 wordt gedreigd met een boete van drie gulden indien herbergiers de officier van de lokaliteit de namen van de gasten niet laat weten.

In een ordonnantie van 1702 en in een verordening van de Raad van Vlaanderen van 1713 wordt nog eens benadrukt dat men zonder certificaat geen onbekenden mocht huisvesten.

En in een plakkaat van 1706 verzwaarde de sanctie en behoorde de herbergier de logeergasten zelf wanneer het burgers waren, op te geven. Zo niet kon het bestuur de herbergier dertig gulden boete per onbekende gast opleggen.

In 1745 volgde nog een plakkaat waarin deze bepalingen werden herhaald. Het is dus duidelijk dat de vorige plakkatens hun doel niet hadden bereikt.²⁰¹

De reden waarom de overheid zo goed op de hoogte wou zijn van de gasten had te maken met de strijd tegen verschillende soorten criminaliteit.

Zo werden ook zwervende 'handelaars' die gestolen goederen verkochten, gevisieerd door de ordonnanties. De herberg was natuurlijk een plaats waar verschillende vormen van criminaliteit plaats grepen.

De overheid was er zich van bewust dat herbergiers een actieve rol konden spelen bij bepaalde criminele activiteiten zoals smokkel, stroperij, diefstal, enz... of dat ze in elk geval als goede tipgevers konden fungeren. Daarom werden ook vaak beloningen voor waardevolle inlichtingen uitgelooft.

In verband met criminaliteit waren het vooral de afgelegen herbergen die er zich toe leenden om als uitvalsbasis van allerhande roversbendes en dergelijke, te dienen. Dat was dan ook de hoofdreden waarom de overheid in zijn ordonnanties strenger was voor afgelegen herbergen dan voor herbergen die centraal in het dorp waren gelegen. De overheid poogde sowieso het aantal herbergen buiten de dorpscentra tot het absolute minimum te beperken.

²⁰¹ HERMESDORF, B.H.D., c.o. p. 226.

4. Besluit

Uit dit hoofdstuk is duidelijk gebleken dat de overheid tijdens het Ancien Regime een strenge en voortdurende controle uitoefende op alle aspecten van het herbergwezen.

De herberg nam dan ook een centrale plaats in elke dorpsgemeenschap van het Vlaamse platteland. Als de overheid kon zorgen voor vrede en rust in de herberg was er al een belangrijke stap gezet om de algemene rust in het dorp te bewaren. Vraag is of de overheid de veelheid aan reglementen uitvaardigde om de het herbergwezen te ondersteunen door het bestaan van regels en wetten of dat de overheid puur repressief reageerde op het herbergwezen en deze liever kwijt dan rijk was.

Samenvattend hadden de verordeningen waar de herbergier rekening mee moest houden betrekking op de volgende thema's:

- de vergunning om herberg te mogen houden
- de verplichting om uithangborden en prijslijsten aan te brengen
- de verplichte sluitingsuren
- het houden van 'kwade' herbergen
- het spelen met teerlingen en kaarten
- het tappen tijdens de kerkelijke dienst, het betalen van het gelag en andere huiselijke verordeningen
- de verkoop van bier en wijn
- de grootte van de drinkvaten en tonnen

Algemeen besluit

Het herbergwezen omvat een heel ruim aantal maatschappelijke fenomenen.

Economische, sociale en culturele evoluties zijn merkbaar in de ontwikkeling van de herberg.

Dit heeft alles te maken met de centrale plaats van de herberg in elke gemeente. Uit de herbergtelling van 1779 wordt duidelijk dat zelfs in de kleinste Vlaamse parochies één of meerdere herbergen te vinden zijn. De functies van de herberg in het Ancien Regime zorgen er ook voor dat het voor vele parochies een onmisbare publieke ruimte is.

Het is aangetoond dat lokale besturen nog veelvuldig gebruik maakten van herbergen om hun vergaderingen te laten doorgaan. Zowel wereldlijke als geestelijke machthebbers verzamelden in de herberg. De oprichting van specifieke vergaderingsruimtes voor besturen zoals stadshuizen, gebeurde in de achttiende eeuw hoofdzakelijk in de grote steden. Op het Vlaamse platteland was men nog niet begonnen met specifieke ruimtes op te richten, wel was er een evolutie merkbaar. Besturen palmden herbergen steeds meer permanent in als vergaderruimte en het wapenschild van de gemeente werd als uithangbord gebruikt. Men kan dus misschien wel spreken van een vorm van premature gemeentehuizen. Al waren nog veel schepenhuisen tegelijk nog een volwaardige herberg.

Herbergen werden door lokale besturen ook nog gebruikt als gevangenis. Dit onderstreept dat op het Vlaamse platteland de lokale besturen over weinig ruimte beschikten om hun verplichtingen ten aanzien van de maatschappij na te komen. Hetzelfde kan gezegd worden voor het inschakelen van de lokale herbergen bij het logement van soldaten. De herberg was onmisbaar voor de lokale besturen en ze maakten er dan ook dankbaar gebruik van.

Op economisch vlak toonde de herberg op verschillende vlakken haar nut. Niet in het minst omdat ze de rondreizende handelaars een afspanning bood om hun paard, en zichzelf, op krachten te laten komen. Dit zorgde ervoor dat er efficiënter kon gereisd worden. Afspanningen waren onontbeerlijk omdat het reizigersaantal in de achttiende eeuw bleef stijgen. De inspanningen van de Oostenrijkse overheid om de wegeninfrastructuur te verbeteren zijn daar zeker niet vreemd aan. Op de belangrijkste

wegen waren tolhuizen terug te vinden. Deze functie werd door de overheid vaak toegewezen aan herbergen, waarvan er vele langs de nieuwe steenwegen werden opgericht.

De herberg bleef in de achttiende eeuw ook de plaats bij uitstek voor handelaars om zaken te bespreken. Ook vandaag de dag gebeurt dit nog, denken we bijvoorbeeld aan de zakenlunch. De herberg kan beschouwd worden als neutraal terrein, waar beide partijen in theorie gelijk zijn. Dat de herberg als plaats van zakendoen wordt uitgekozen heeft ook te maken met de traditie van de heildronk, waar kon men immers beter zijn dan in de herberg om het sluiten van een contract te beëindigen met het drinken van een glas?

Maar ook om zeer praktische redenen was de herberg de handelaar van nut.

Verschillende herbergen beschikten over een opslagplaats voor goederen. Handelaars konden dan tijdelijk hun waren in de herberg op slaan om ze ofwel later weer te komen ophalen of soms om ze in en rond de herberg te verkopen.

Herbergiers waren in veel gevallen zelf ook handelaars. Door de economische recessie in de tweede helft van de achttiende eeuw kozen er veel mensen voor om naast hun eerste werk ook nog een herberg te openen om extra inkomsten te genereren. Zo speelde de herberg ook haar rol in de neutralisering van het verarmingsproces dat in de achttiende eeuw aan de gang was.

Soms was het aanbieden van drank ook gewoon een vorm van service naar de klanten toe. Ook in onze tijd bestaat dit fenomeen nog, zij het veel kleinschaliger.

Een vorm van handel drijven en herberg houden die ik in deze verhandeling apart heb besproken waren de herbergen-brouwerijen. Deze combinatie was veel voorkomend in de Vlaamse dorpen. Het kwaliteitsvolle 'groot bier' werd nog hoofdzakelijk ingekocht bij in de grotere biercentra zoals Lier, Leuven, Antwerpen en Gent. Het 'klein bier' werd echter gebrouwen in lokale brouwerijen. Hoewel de kwaliteit van het 'klein bier' veel lager lag, was het door het prijsverschil, zowel bij de inkoopprijs als bij de verkoopprijs, zeer populair bij het minder welgestelde deel van de bevolking, die uiteindelijk het grootste deel van de herbergbezoekers uitmaakte.

De herberg was ook bij uitstek het sociale centrum van de dorpsgemeenschap. Bijna alle sociale, culturele en folkloristische activiteiten van een Vlaams plattelandsdorp vonden plaats in en/of rond de herberg. Een groep die heel nadrukkelijk de herberg als uitvalsbasis voor haar activiteiten gebruikte waren de schuttersgilden. De herberg

ontleende de naam van de gilde, Sint-Sebastiaan, Sint-Joris, Sint-Barbara, en de gilde hield er haar vergaderingen, haar feesten en deed er haar schietoefeningen. Deze herbergen waren de clublokalen van de gilden. Naast gilden gebruikten ook de rederijderskamers en toneelgezelschappen de herberg als clublokaal. De parochianen konden zich in de herberg dan weer ontspannen met een breed aanbod aan spelen. Sommige herbergen beschikten over een eigen bolbaan of over een roulette. Maar bovenal werd er gepraat in de vele drankhuizen. Het was dan ook de ideale plaats om roddels, geruchten of het nieuws uit de wereld, te weten te komen en dit nieuws opnieuw te verspreiden. De herberg was naast het belangrijkste ontspanningscentrum ook het belangrijkste nieuwscentrum voor de lagere klassen in het dorp.

De lagere klassen waren ook de grootste groep herbergbezoekers. Na een dag van arbeid kwamen ze hun zinnen verzetten en op feestdagen was de herberg ook de centrale verzamelplaats. De hogere klassen frequenteerden ook de herberg, al was dat vaak voor meer praktische redenen. Vergaderingen, handelsafspraken of gewoon uit noodzaak voor een overnachting. Bij de hogere klasse bestond er echter meer de cultuur van het thuis drinken, waarbij hun voorkeur dan vooral uitging naar de (dure) wijnen.

Herbergen die logeerplaats of gewoon een afspanning aanboden waren van groot belang voor het steeds stijgende reizigersaantal. Rondtrekkende handelaars op weg naar markten, studenten op rondreis, bedevaarders op pelgrimstocht, rondreizende speellieden en zangers, bedelaars en landlopers, ... allen maakten ze gebruik van de herberg.

De centrale figuur in de herberg was natuurlijk de herbergier zelf. Dit waren in theorie bijna altijd mannen aangezien de aanwezigheid van vrouwen in de herberg de reputatie van de herberg konden schaden. In de praktijk zal het zeker vaak zijn voorgekomen dat naast de man ook vaak de echtgenote achter de toeg was te vinden of dat ze maaltijden klaar maakte in de keuken. De werkelijke rol van de vrouw in de herberg is tot nog toe heel weinig bestudeerd. Als vrouwen al een herberg alleen uitbaatten dan ging het meestal om weduwen die de zaak van hun echtgenoot verder zetten, vaak met de hulp van de kinderen. Alleenstaande vrouwen als uitbaatster

werden vaak gelinkt aan prostitutie en niet onterecht omdat prostitutie en, om het zo te zeggen, onzedig gedrag, nauw waren verbonden met het herbergleven.

Het aanbod aan dranken dat de herbergier zijn klanten aanbod was mager in vergelijking met vandaag. In de betere herbergen was de keuze groter, men kon er meestal verschillende soorten bier krijgen, wijn en sterke dranken. In de andere herbergen waren er hooguit twee soorten bier te verkrijgen, groot en klein bier, en soorten sterke dranken, zoals jenever, anijs en brandewijn. Vooral brandewijn werd in de achttiende eeuw zeer populair en het was tegelijk een belangrijke reden voor een algemeen alcoholprobleem in Vlaanderen. Het succes van brandewijn was te wijten aan de relatief lage prijs voor het alcoholpercentage dat de drank had.

Er bestonden dan ook veel drankhuizen die alleen brandewijn aanboden. De inkooprij was voor de uitbater lager dan voor bier en de vraag bij het armere deel van de bevolking was groot. De strijd van de overheid tegen het alcoholisme was dan ook vooral gericht tegen de zogenaamde brandewijnhuizen, die in de Vlaamse dorpen als paddestoelen uit de grond leken te schieten.

Hoe herbergen er van binnen uit zagen hing af van de functie en de doelgroep van de herberg. De belangrijkste herbergen van het dorp, die meestal op de markt gelegen waren, hadden een passend interieur naar hun status. De kleinere herbergen hadden heel wat minder voorzieningen en de brandewijnhuizen waren soms gewoon achterkamers van huizen waar geen specifieke herbergmeubelen aanwezig waren. Het interieur ging af van het al dan niet aanbieden van overnachtingplaatsen en maaltijden.

Aan de buitenkant van de herberg diende eigenlijk een uithangbord te hangen met daarop de naam en meestal een afbeelding die de naam symboliseert. Dit bleek echter in veel gevallen niet zo te zijn. Sommige herbergen hadden zelf geen naam maar stonden in het dorp wel bekend onder een bepaalde naam.

Opvallend is dat de originaliteit in keuze van de naam niet erg groot was. De drie belangrijkste thema's waren de natuur, heiligen en historische figuren.

De herberg in de achttiende eeuw was duidelijk het kloppend hart van een Vlaams plattelandsdorp. Het mag dan ook niet verwonderen dat de herberg, en al de facetten er rond, sterk door de overheid werden gecontroleerd en gereguleerd.

Het begon al bij de aanvraag om herberg te mogen houden. De herbergier moest daarvoor een hele procedure volgen en een zeer duidelijke motivatie opstellen om de overheid te overtuigen. Maar uiteindelijk was de toekomstige herbergier afhankelijk van de wil van de overheid die niet altijd objectief was in het beslissingsproces en soms om persoonlijke redenen, bijvoorbeeld omdat de herbergier zijn bier niet bij de schepenen-brouwers kocht, een aanvraag ongegrond verklaarde.

Als de herbergier wel toestemming kreeg stonden hem nog een rits reglementen te wachten. Zo was door de overheid bepaald wat de herbergier mocht schenken, in welke maten en welke prijs hij ervoor vroeg. Verder waren ook verschillende vormen van spelen, waaronder het kaartspel en de roulette, door de overheid verboden.

De overheid greep dan ook op alle aspecten van het herbergleven in omdat de herberg, vooral onder druk van moralisten en de kerkelijke machten, als een oord des verderf werd aanzien en het herbergbezoek aldus werd veroordeeld. De overheid poogde echter pragmatisch om te gaan met de verschillende problemen die in en rond de herberg bestonden. Toch kon de overheid heel repressief optreden.

De belangrijkste repressieve ordonnantie met betrekking tot de Vlaamse herbergen uit de achttiende eeuw was de ordonnantie van 21 juli 1779.

Met deze ordonnantie poogde de overheid een verregaande verandering van het herbergwezen door te drukken. Vooral de alcoholconsumptie baarde de overheid zorgen. Deze stijging in het alcoholverbruik is te linken aan het stijgende aantal herbergen en vooral brandewijnhuizen en werd veroorzaakt door het verarmingsproces in de achttiende eeuw. De overheid wou dan ook paal en perk stellen aan de wildgroei van drankhuizen en gebod de lokale besturen om lijsten op te maken van de drankhuizen op hun grondgebied met daarbij het advies of de herbergen al dan niet nuttig waren voor het dorp. De uitvoering van deze bepaling en de reacties op de bepaling tonen nog eens duidelijk aan welke rol de herberg speelde in de Vlaamse dorpen. Veel lokale besturen maakten onvolledige lijsten op of lieten adviezen over het voortbestaan van de herberg in eerste instantie achterwege. De vrees leefde, en niet onterecht, dat de plaatselijke bevolking zich tegen het bestuur, dat haar favoriete plaats in het dorp dreigde af te schaffen, zou keren. Maar ook andere bepalingen, zoals de vervroeging van het sluitingsuur, zorgden voor wrevel bij de plaatselijke bevolking en stelden de besturen voor een dilemma. Er waren dan ook

aanmaningen nodig vanuit de hoofdcolleges van de verschillende Vlaamse kasselrijen om de lokale besturen zo ver te krijgen om te voldoen aan de ordonnantie.

De vraag is natuurlijk of deze ordonnantie haar doel heeft bereikt en de groei van het aantal drankhuizen heeft kunnen stoppen of dat aantal zelfs heeft kunnen terugdringen.

Het lijkt er op dat het aantal herbergen in de halve eeuw, volgend op de ordonnantie niet meer gestegen is. Het blijft echter onduidelijk of dat ten gevolge is van de ordonnantie of dat daar andere factoren voor moeten worden aangeduid. Nader onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

In elk geval staat vast dat de herberg op het Vlaamse platteland een cruciale rol speelde in het economische, sociale en politieke leven van de dorpen en mag het dus niet verwonderen dat de overheid zich zo sterk bemoeide met wat er in de herberg gebeurde.

